

בראשית - רש"י (ב)

ללא קישור שפתי חכמים

• [פרשת בראשית](#) • [פרשת נח](#) • [פרשת לך לך](#) • [פרשת וירא](#) • [פרשת חיי שרה](#) • [פרשת תולדות](#) • [פרשת ויצא](#) • [פרשת וישלח](#) • [פרשת וישב](#) • [פרשת מקץ](#) • [פרשת ויגש](#) • [פרשת ויחי](#)

פרשת בראשית

[פרק-א](#) [פרק-ב](#) [פרק-ג](#) [פרק-ד](#) [פרק-ה](#) [פרק-ו](#)

פרשת נח

[פרק-ז](#) [פרק-ח](#) [פרק-ט](#) [פרק-י](#) [פרק-יא](#)

פרשת לך לך

[פרק-יב](#) [פרק-יג](#) [פרק-יד](#) [פרק-טו](#) [פרק-טז](#) [פרק-יז](#)

פרשת וירא

[פרק-יח](#) [פרק-יט](#) [פרק-כ](#) [פרק-כא](#) [פרק-כב](#)

פרשת חיי שרה

[פרק-כג](#) [פרק-כד](#) [פרק-כה](#)

פרשת תולדות

[פרק-כו](#) [פרק-כז](#) [פרק-כח](#)

פרשת ויצא

[פרק-כט](#) [פרק-ל](#) [פרק-לא](#) [פרק-לב](#)

פרשת וישלח

[פרק-לג](#) [פרק-לד](#) [פרק-לה](#) [פרק-לו](#)

פרשת וישב

[פרק-לז](#) [פרק-לח](#) [פרק-לט](#) [פרק-מ](#)

פרשת מקץ

[פרק-מא](#) [פרק-מב](#) [פרק-מג](#) [פרק-מד](#)

פרשת ויגש

[פרק-מה](#) [פרק-מו](#) [פרק-מז](#)

פרשת ויחי

[פרק-מח](#) [פרק-מט](#) [פרק-נ](#)

בראשית

פרשת

בראשית פרק-א

[א] בראשית. אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל [את] התורה אלא (שמות יב ב) מהחודש הזה לכם, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו [בה] ישראל, ומה טעם פתח בבראשית, משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים (תהלים קיא ו), שאם יאמרו אמות העולם לישראל לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם

אומרים להם כל הארץ של הקדוש ברוך הוא היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו: **בראשית ברא**. אין המקרא הזה אומר אלא דרשני, כמו שדרשוהו רבותינו זכרונם לברכה בשביל התורה שנקראת (משלי ח כב) ראשית דרכו, ובשביל ישראל שנקראו (ירמיה ב ג) ראשית תבואתו. ואם באת לפרשו כפשוטו כך פרשהו בראשית בריאת שמים וארץ והארץ היתה תהו ובהו וחשך ויאמר אלהים יהי אור. ולא בא המקרא להורות סדר הבריאה לומר שאלו קדמו, שאם בא להורות כך, היה לו לכתוב בראשונה ברא את השמים ויג', שאין לך ראשית במקרא שאינו דבוק לתבה של אחריו, כמו (שם כו א) בראשית ממלכות יהויקים, (בראשית י י) ראשית ממלכתו, (דברים יח ד) ראשית דגנך, אף כאן אתה אומר בראשית ברא אלהים ויג', כמו בראשית ברא. ודומה לו (הושע א ב) תחלת דבר ה' בהושע, כלומר תחלת דבורו של הקדוש ברוך הוא בהושע, ויאמר ה' אל הושע ויג'. ואם תאמר להורות בא שאלו תחלה נבראו, ופירושו בראשית הכל ברא אלו, ויש לך מקראות שמקצרים לשונם וממעטים תבה אחת, כמו (איוב ג י) כי לא סגר דלתי בטני, ולא פירש מי הסוגר, וכמו (ישעיה ח ד) ישא את חיל דמשק, ולא פירש מי ישאנו, וכמו (עמוס ו יב) אם יחרוש בבקרים, ולא פרש אם יחרוש אדם בבקרים, וכמו (ישעיה מו י) מגיד מראשית אחרית, ולא פרש מגיד מראשית דבר אחרית דבר. אם כן תמה על עצמך, שהרי המים קדמו, שהרי כתיב ורוח אלהים מרחפת על פני המים, ועדיין לא גלה המקרא בריאת המים מתי היתה, הא למדת שקדמו המים לארץ. ועוד שהשמים מאש ומים נבראו, על כרחך לא למד המקרא סדר המוקדמים והמאוחרים כלום: **ברא אלהים**. ולא אמר ברא ה', שבתחלה עלה במחשבה לבראתו במדת הדין, ראה שאין העולם מתקים, הקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין, היינו דכתיב (להלן ב ד) ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים: **ב** **תהו ובהו**. תהו לשון תמה ושממון שאדם תוהא ומשתומם על בהו שבה: **תהו**. אישטורדישוין בלע"ז [מבוכה]: **בהו**. לשון רקות וצדו: **על פני תהום**. על פני המים שעל הארץ. **ורוח אלהים מרחפת**. כסא הכבוד עומד באויר ומרחף על פני המים ברוח פיו של הקדוש ברוך הוא ובמאמרו, כיונה המרחפת על הקן אקוביטי"ר בלע"ז [לכסות]: **ד** **וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל**. אף בזה אנו צריכים לדברי אגדה ראהו שאינו כדאי להשתמש בו רשעים והבדילו לצדיקים לעתיד לבא. ולפי פשוטו כך פרשהו ראהו כי טוב ואין נאה לו ולחשך שיהיו משתמשין בערבוביא, וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה: **ה** **יום אחד**. לפי סדר [לשון] הפרשה היה לו לכתוב יום ראשון, כמו שכתב בשאר הימים שני, שלישי, רביעי. למה כתב אחד, לפי שהיה הקדוש ברוך הוא יחיד בעולמו שלא נבראו המלאכים עד יום שני, כך מפורש בבראשית רבה (ג ח): **ו** **יהי רקיע**. יחזק הרקיע. שאף על פי שנבראו שמים ביום ראשון, עדיין לחים היו, וקראו בשני מגערת הקדוש ברוך הוא באמרו יהי רקיע, וזהו שכתוב (איוב כו יא) עמודי שמים ירופפו כל יום ראשון. ובשני יתמהו מגערתו, כאדם שמשתומם ועומד מגערת המאיים עליו: **בתוך המים**. באמצע המים, שיש הפרש בין מים העליונים לרקיע כמו בין הרקיע למים שעל הארץ, הא למדת שהם תלויים במאמרו של מלך: **ז** **ויעש אלהים את הרקיע**. תקנו על עמדו והיא עשיתו, כמו (דברים כא יב) ועשתה את צפרניה: מעל לרקיע. על הרקיע לא נאמר אלא **מעל לרקיע**. לפי שהן תלויים באויר. ומפני מה לא נאמר כי טוב ביום שני, לפי שלא נגמרה מלאכת המים עד יום שלישי, והרי התחיל בה בשני, ודבר שלא נגמר אינו במלואו ובטובו, ובשלישי שנגמרה מלאכת המים והתחיל מלאכה אחרת וגמרה, כפל בו כי טוב שני פעמים, אחד לגמר מלאכת השני ואחד לגמר מלאכת היום: **ח** **ויקרא אלהים לרקיע שמים**. שא מים, שם מים, אש ומים, שערבן זה בזה ועשה מהם שמים: **ט** **יקוו המים**. [שהין] שטוחין על פני כל הארץ והקום

באוקינוס, הוא הים הגדול שבכל הימים: **[י]** **קרא ימים**. והלא ים אחד הוא, אלא אינו דומה טעם דג העולה [מן הים] בעכו לטעם דג העולה [מן הים] באספמיא: **[יא]** **תדשא הארץ דשא עשב**. לא דשא לשון עשב ולא עשב לשון דשא, ולא היה לשון המקרא לומר תעשיב הארץ, שמיני דשאים מחלקין, כל אחד לעצמו נקרא עשב פלוני, ואין לשון למדבר לומר דשא פלוני, שלשון דשא הוא לבישת הארץ כשהיא מתמלאת בדשאים: **תדשא הארץ**. תתמלא ותתכסה לבוש עשבים. בלשון לעז נקרא דשא *אירבידיין* [מכלול העשבים] כלן בערבוביא, וכל שורש לעצמו נקרא עשב: **מזריע זרע**. שיגדל בו זרעו לזרוע ממנו במקום אחר: **עץ פרי**. שיהא טעם העץ כטעם הפרי, והיא לא עשתה כן, אלא (פסוק יב) ותוצא הארץ עץ עשה פרי, ולא העץ פרי, לפיכך כשנתקלל אדם על עונו נפקדה גם היא על עונה ונתקללה: **אשר זרעו בו**. הן גרעני כל פרי, שמהן האילן צומח כשנוטעין אותן: **[יב]** **ותוצא הארץ וגו'**. אף על פי שלא נאמר למינהו בדשאין בציווייהו, שמעו שנצטוו האילנות על כך, ונשאו קל וחמר בעצמן, כמפורש באגדה בשחיתת חלין (חולין ס): **[יד]** **יהי מארת וגו'**. מיום ראשון נבראו, וברביעי צוה עליהם להתלות ברקיע, וכן כל תולדות שמים וארץ נבראו מיום ראשון, וכל אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו, הוא שכתוב (פסוק א) את השמים, לרבות תולדותיהם, ואת הארץ, לרבות תולדותיה: **יהי מארת**. חסר וי"ו כתיב, על שהוא יום מארה ליפול אסכרה בתינוקות, הוא ששנינו ברביעי היו מתענים על אסכרה שלא תפל בתינוקות: **להבדיל בין היום ובין הלילה**. משנגזר האור הראשון, אבל בשבעת ימי בראשית שמשו האור והחשך הראשונים יחד בין ביום ובין בלילה: **והיו לאתת**. כשהמאורות לוקין סימן רע הוא לעולם, שנאמר (ירמיה י ב) מאותות השמים אל תחתו, בעשותכם רצון הקדוש ברוך הוא אין אתם צריכין לדאג מן הפרענות: **ולמועדים**. על שם העתיד, שעתידים ישראל להצטוות על המועדות, והם נמנים למולד הלבנה: **ולימים**. שמוש החמה חצי יום ושמוש הלבנה חציו, הרי יום שלם: **ושנים**. לסוף שלש מאות ששים וחמשה ימים יגמרו מהלכם בשנים עשר מזלות המשרתים אותם והיא שנה. (וחוזרים ומתחילים פעם שניה לסבב בגלגל כמהלכן הראשון): **[טו]** **והיו למאורות**. עוד זאת ישמשו שיאירו לעולם: **[טז]** **המארת הגדלים וגו'**. שוים נבראו, ונתמעטה הלבנה על שקטרגה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד: **ואת הכוכבים**. על ידי שמיעט את הלבנה, הרבה צבאיה להפיס דעתה: **[כ]** **נפש חיה**. שיש בה חיות: **שרץ**. כל דבר חי שאינו גבוה מן הארץ קרוי שרץ, בעוף כגון זבובים, בשקצים כגון נמלים וחפושין ותולעים, ובבריות כגון חולד ועכבר וחומט וכיוצא בהם, וכל הדגים: **[כא]** **התנינים**. דגים גדולים שבים. ובדברי אגדה הוא לויתן ובן זוגו שבראם זכר ונקבה והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא, שאם יפרו וירבו לא יתקים העולם בפניהם: **נפש חיה**. שיש בה חיות: **[כב]** **ויברך אתם**. לפי שמחסרים אותן וצדין מהם ואוכלין אותם הצרכו לברכה. ואף החיות הוצרכו לברכה, אלא מפני הנחש שעתיד לקללה, לכך לא ברכו, שלא יהא הוא בכלל: **פרו**. לשון פרי, כלומר עשו פירות: **ורבו**. אם לא אמר אלא פרו היה אחד מוליד אחד ולא יותר, ובא ורבו שאחד מוליד הרבה: **[כד]** **תוצא הארץ**. הוא שפרשתי (פסוק יד) שהכל נברא מיום ראשון ולא הצרכו אלא להוציאם: **נפש חיה**. שיש בה חיות: **ורמש**. הם שרצים שהם נמוכים ורומשים על הארץ, נראים כאלו נגררים, שאין הלוכך נכר. כל לשון רמש ושרץ בלשוננו *קונמוברייש בלע"ז* [רוחשים]: **[כה]** **ויעש**. תקנם בצביונם ובקומתן: **[כו]** **נעשה אדם**. ענותנותו של הקדוש ברוך הוא למדנו מכאן, לפי שהאדם בדמות המלאכים ויתקנאו בו לפיכך נמלך בהם, וכשהוא דן את המלכים הוא נמלך בפמליא שלו, שכן מצינו באחאב שאמר לו מיכה (מלכים א' כב יט) ראיתי את ה' ישב על כסאו וכל צבא השמים עמד עליו מימינו ומשמאלו, וכי יש ימין ושמאל לפניו, אלא אלו מימינים לזכות ואלו

משמאילין לחובה. וכן (דניאל ד יד) בגזרת עירין פתגמא ומאמר קדישין שאלתא, אף כאן בפמליא שלו נמלך ונטל רשות, אמר להם יש בעליונים כדמותי, אם אין בתחתונים כדמותי, הרי יש קנאה במעשה בראשית: **נעשה אדם**. אף על פי שלא סייעוהו ביצירתו ויש מקום למינים לרדות, לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומדת ענוה שיהא הגדול נמלך ונטל רשות מן הקטן. ואם כתב אעשה אדם לא למדנו שיהא מדבר עם בית דינו אלא עם עצמו, ותשובת המינים כתב בצדו ויברא אלהים את האדם, ולא כתב ויבראו: **בצלמנו**. בדפוס שלנו: **כדמותנו**. להבין ולהשכיל: **וירדו בדגת הים**. יש בלשון הזה לשון רדוי ולשון ירידה, זכה רודה בחיות ובהמות, לא זכה נעשה ירוד לפניהם והחיה מושלת בו: **[כז] ויברא אלהים את האדם בצלמו**. בדפוס העשוי לו, שהכל נברא במאמר והוא נברא בידים, שנאמר (תהלים קלט ה) ותשת עלי כפכה, נעשה בחותם כמטבע העשויה על ידי רושם שקורין קוי"ן בלע"ז [מטבע] וכן הוא אומר (איוב לח יד) תתהפך כחמר חותם: **בצלם אלהים ברא אתו**. פרש לך שאותו צלם המתקן לו צלם דיוקן יוצרו הוא: **זכר ונקבה ברא אתם**. ולהלן הוא אומר (בראשית ב כא) ויקח אחת מצלעתיו ונג', מדרש אגדה שבראו שני פרצופין בבריאה ראשונה ואחר כך חלקו. ופשוטו של מקרא, כאן הודיעך שנבראו שניהם בששי ולא פרש לך כיצד בריתן ופרש לך במקום אחר: **[כח] וכבשה**. חסר וי"ו, ללמדך שהזכר כובש את הנקבה שלא תהא יצאנית, ועוד ללמדך שהאיש שדרכו לכבוש מצוה על פריה ורביה ולא האשה: **[כט] לכם יהיה לאכלה**. ולכל חית הארץ. השוה להם הכתוב בהמות וחיות למאכל, ולא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה ולאכל בשר, אך כל ירק עשב יאכלו יחד כלם, וכשבאו בני נח התיר להם בשר, שנאמר (להלן ט ג) כל רמש אשר הוא חי ונג', כירק עשב שהתיר לאדם הראשון, נתתי לכם את כל: **[לא] יום הששי**. הוסיף ה' בששי בגמר מעשה בראשית, לומר שהתנה עמהם על מנת שיקבלו עליהם ישראל חמשה חומשי תורה. דבר אחר יום הששי כלם תלויים ועומדים עד יום הששי, הוא ששי בסיון המוכן למתן תורה:

בראשית פרק-ב

[ב] ויכל אלהים ביום השביעי. רבי שמעון אומר בשר ודם שאינו יודע עתיו ורגעיו צריך להוסיף מחול על הקדש, הקדוש ברוך הוא שיודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה ונראה כאלו כלה בו ביום. דבר אחר מה היה העולם חסר, מנוחה, באת שבת באת מנוחה, כלתה ונגמרה המלאכה: **[ג] ויברך ויקדש**. ברכו במן שכל ימות השבת היה יורד להם עמר לגלגלת ובששי לחם משנה, וקדשו במן שלא ירד בו מן כלל והמקרא כתוב על שם העתיד: **אשר ברא אלהים לעשות**. המלאכה שהיתה ראויה לעשות בשבת כפל ועשאה בששי, כמו שמפורש בבראשית רבה (יא ז): **[ד] אלה**. האמורים למעלה: **תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה'**. למדך שכלם נבראו ביום ראשון. דבר אחר בהבראם, בה' בראם שנאמר (ישעיה כו ד) ביה ה' צור עולמים בשתי אותיות הללו של שם יצר שני עולמים, ולמדך כאן שהעולם הזה נברא בה"א (רמז כמו שה"א פתוחה למטה, כך העולם פתוח לשבים בתשובה. ועולם הבא נברא ביו"ד לומר שצדיקים שבאותו זמן מועטים כמו י" שהיא קטנה באותיות). רמז שירדו הרשעים למטה לראות שחת כה"א זאת שסתומה מכל צדדים ופתוחה למטה לרדת דרך שם: **[ה] טרם יהיה בארץ**. כל

טרם שבמקרא לשון עד לא הוא, ואינו לשון קודם, ואינו נפעל לומר הטרים כאשר יאמר הקדים, וזה מוכיח, ועוד אחר (שמות ט ל) כי טרם תיראון, עדין לא תיראון. ואף זה תפרש עדיין לא היה בארץ כשנגמרה בריאת העולם בששי קודם שנברא אדם: **וכל עשב השדה טרם יצמח**. עדיין לא צמח, ובשלישי שכתוב ותוצא הארץ, על פתח הקרקע עמדו עד יום ששי: **כי לא המטיר**. ומה טעם לא המטיר, לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתם של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צרך לעולם התפלל עליהם וירדו, וצמחו האילנות והדשאים: **ה' אלהים**. ה' הוא שמו, אלהים שהוא שופט ושליט על כל, וכן פרוש זה בכל מקום לפי פשוטו, ה' שהוא אלהים: **[ו] ואז יעלה**. לענין בריאתו של אדם, העלה את התהום והשקה העננים לשרות העפר ונברא אדם, כגבל זה שנותן מים ואחר כך לש את העיסה, אף כאן והשקה ואחר כך וייצר: **[ז] וייצר**. שתי יצירות, יצירה לעולם הזה ויצירה לתחית המתים, אבל בבהמה שאינה עומדת לדין לא נכתב ביצירה שני יודיין: **עפר מן האדמה**. צבר עפרו מכל האדמה מארבע רוחות, שכל מקום שימות שם תהא קולטתו לקבורה. דבר אחר נטל עפרו ממקום שנאמר בו (שמות כ כא) מזבח אדמה תעשה לי, אמר הלואי תהיה לו כפרה ויוכל לעמוד: **ויפח באפיו**. עשאו מן התחתונים ומן העליונים, גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים, לפי שביום ראשון נבראו שמים וארץ. בשני ברא רקיע לעליונים. בשלישי תראה היבשה לתחתונים. ברביעי ברא מאורות לעליונים. בחמישי ישרצו המים לתחתונים, הוזקק הששי לבראות בו בעליונים ובתחתונים, ואם לאו יש קנאה במעשה בראשית, שיהיו אלו רבים על אלו בבריאת יום אחד: **לנפש חיה**. אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה, אך זו של אדם חיה שבכלן, שנתוסף בו דעה ודבור: **[ח] מקדם**. במזרחו של עדין נטע את הגן. ואם תאמר הרי כבר כתב (לעיל א כז) ויברא אלהים את האדם וגו'. ראיתי בברייתא של ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי משלושים ושתים מדות שהתורה נדרשת, וזו אחת מהן כלל שלאחריו מעשה הוא פרטו של ראשון. ויברא את האדם זהו כלל, סתם בריאתו מהיכן וסתם מעשיו, חזר ופירש וייצר ה' אלהים וגו', ויצמח לו גן עדן, ויניחהו בגן עדן, ויפל עליו תרדמה, השומע סבור שהוא מעשה אחר, ואינו אלא פרטו של ראשון. וכן אצל הבהמה חזר וכתב ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה (ב יט), כדי לפרש ויבא אל האדם לקרות שם, וללמד על העופות שנבראו מן הרקק: **[ט] ויצמח**. לענין הגן הכתוב מדבר: **בתוך הגן**. באמצע: **[יא] פישון**. הוא נילוס נהר מצרים ועל שם שמימיו מתברכין ועולין ומשקין את הארץ נקרא פישון, כמו ופשו פרשיו. דבר אחר פישון שהוא מגדל פשתן שנאמר על מצרים (ישעיה יט ט) ובשו עובדי פשתים: **[יג] גיחון**. שהיה הולך והומה והמייתו גדולה מאד, כמו (שמות כא כח) כי יגח, שמנגח והולך והומה: **[יד] חדקל**. שמימיו חדין וקלין: **פרת**. שמימיו פרין ורביץ ומברין את האדם. כוש ואשור. עדיין לא היו, וכתב המקרא על שם העתיד: **קדמת אשור**. למזרחא של אשור: **הוא פרת**. החשוב על כלם, הנזכר על שם ארץ ישראל: **[טו] ויקח**. לקחו בדברים נאים ופתחו ליכנס: **[יח] לא טוב היות וגו'**. שלא יאמרו שתי רשויות הן הקדוש ברוך הוא יחיד בעליונים ואין לו זוג, וזה יחיד בתחתונים ואין לו זוג: **עזר כנגדו**. זכה עזר, לא זכה כנגדו להלחם: **[יט] ויצר וגו' מן האדמה**. היא יצירה היא עשייה האמורה למעלה (לעיל א כה) ויעש אלהים את חית הארץ וגו', אלא בא ופירש שהעופות מן הרקק נבראו, לפי שאמר למעלה מן המים נבראו וכאן אמר מן הארץ נבראו. ועוד למדך כאן שבשעת יצירתן מיד בו ביום הביאם אל האדם לקרות להם שם. ובדברי אגדה יצירה זו לשון רידוי וכבוש, כמו (דברים כ יט) כי תצור אל עיר, שכבשן תחת ידו של אדם: **וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה וגו'**. סרסוה ופרשהו כל נפש חיה אשר יקרא לו האדם שם הוא שמו לעולם: **[כ] ולאדם לא מצא עזר [כא] ויפל ה' אלהים תרדמה**.

כשהביאן הביאן לפניו כל מין ומין זכר ונקבה, אמר לכלם יש בן זוג ולי אין בן זוג, מיד ויפל: **מצלעותיו**. מסטריו, כמו (שמות כו כ) ולצלע המשכן, זהו שאמרו שני פרצופים נבראו: **ויסגר**. מקום החתך: **וישן ויקח**. שלא יראה חתיכת הבשר שממנו נבראת ותתבזה עליו: **[כב] ויבן**. כבנין, רחבה מלמטה וקצרה מלמעלה לקבל הולד, כאוצר של חטים שהוא רחב מלמטה וקצר מלמעלה, שלא יכביד משאו על קירותיו: **ויבן וגוי את הצלע וגוי לאשה**. להיות אשה, כמו (שופטים ח כז) ויעש אותו גדעון לאפוד, להיות אפוד: **[כג] זאת הפעם**. מלמד שבא אדם על כל בהמה וחיה ולא נתקררה דעתו בהם עד שבא על חוה: **לזאת יקרא אשה כי מאיש וגוי**. לשון נופל על לשון, מכאן שנברא העולם בלשון הקדש: **[כד] על כן יעזב איש**. רוח הקדש אומרת כן, לאסור על בני נח את העריות: **לבשר אחד**. הולד נוצר על ידי שניהם, ושם נעשה בשרם אחד: **[כה] ולא יתבוששו**. שלא היו יודעים דרך צניעות להבחין בין טוב לרע, ואף על פי שנתנה בו דעה לקרות שמות, לא נתן בו יצר הרע עד אכלו מן העץ ונכנס בו יצר הרע וידע מה בין טוב לרע:

בראשית פרק-ג

[א] והנחש היה ערום. מה ענין זה לכאן היה לו לסמוך (פסוק כא) ויעש לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם. אלא למדך מאיזו עלה קפץ הנחש עליהם, ראה אותם ערומים ועוסקים בתשמיש לעין כל ונתאוה לה: **ערום מכל**. לפי ערמתו וגדלתו היתה מפלתו, ערום מכל, ארור מכל: **אף כי אמר וגוי**. שמא אמר לכם לא תאכלו מכל וגוי. ואף על פי שראה אותם אוכלים משאר פרות, הרבה עליה דברים כדי שתשיבנו ויבא לדבר באותו העץ: **[ג] ולא תגעו בו**. הוסיפה על הצווי, לפיכך באה לידי גרעון, הוא שנאמר (משלי ל ו) אל תוסף על דבריו: **[ד] לא מות תמתון**. דחפה עד שנגעה בו, אמר לה כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה: **[ה] כי יודע**. כל אמן שונא את בני אמנותו, מן העץ אכל וברא את העולם: **והייתם כאלהים**. יוצרי עולמות: **[ו] ותרא האשה**. ראתה דבריו של נחש והנאו לה והאמינתו: **כי טוב העץ**. להיות כאלהים: **וכי תאוה הוא לעינים**. כמו שאמר לה ונפקחו עיניכם: **ונחמד להשכיל**. כמו שאמר לה יודעי טוב ורע: **ותתן גם לאישה עמה**. שלא תמות היא ויחיה הוא, וישא אשה אחרת: **גם**. לרבות כל בהמה וחיה: **[ז] ותפקחנה עיני שניהם**. לענין החכמה דבר הכתוב ולא לענין ראייה ממש, וסוף המקרא מוכיח: **וידעו כי עירמם הם**. אף הסומא יודע כשהוא ערום, אלא מהו וידעו כי עירומים הם, מצוה אחת היתה בידם ונתערטלו המנה: **עלה תאנה**. הוא העץ שאכלו ממנו, בדבר שנתקלקלו בו נתקנו, אבל שאר העצים מנעום מלטול עליהם. ומפני מה לא נתפרסם העץ, שאין הקדוש ברוך הוא חפץ להונות בריה, שלא יכלימוהו ויאמרו זהו שלקה העולם על ידו. מדרש רבי תנחומא (וירא יד): **[ח] וישמעו**. יש מדרשי אגדה רבים וכבר סדרום רבותינו על מכונם בבראשית רבה (יט ו) ובשאר מדרשות ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המישבת דברי המקרא דבר דבור על אפניו. ומשמעו, שמעו את קול הקדוש ברוך הוא שהיה מתהלך בגן: **לרוח היום**. לאותו רוח שהשמש באה משם וזו היא מערבית, שלפנות ערב חמה במערב, והם סרחו בעשירית: **[ט] איכה**. יודע היה היכן הוא, אלא לכנס עמו בדברים, שלא יהא נבהל להשיב אם יענישהו פתאום. וכן בקין (בראשית ד ט) אמר לו אי הבל אחיך, וכן בבלעם

(במדבר כב ט) מי האנשים האלה עמך, לכנס עמהם בדברים, וכן בחזקיה בשלוחי (אוויל) מרודך בלאדן (ישעיה לט א): **[יא]** מי הגיד לך. מאין לך לדעת מה בשת יש בעומד ערום: **המן העץ**. בתמיהה: **[יב]** אשר נתת עמדי. כאן כפר בטובה: **[יג]** השיאני. הטעני כמו (דה"י ב' לב טו) אל ישיא אתכם חזקיהו: **[יד]** כי עשית זאת. מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית, שאלו שאלו למה עשית זאת, היה לו להשיב דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין: **מכל הבהמה ומכל חית השדה**. אם מבהמה נתקלל מחיה לא כל שכן, העמידו רבותינו מדרש זה במסכת בכורות (דף ח א) ללמד שימי עבורו של נחש שבע שנים: **על גחונך תלך**. רגלים היו לו ונקצצו טו **ואיבה אשית**. אתה לא נתכונת אלא שימות אדם כשיאכל הוא תחלה ותשא את חוה, ולא באת לדבר אל חוה תחלה אלא לפי שהנשים קלות להתפתות ויודעות לפתות את בעליהן, לפיכך ואיבה אשית: **ישופך**. יכתתך, כמו (דברים ט כא) ואכת אתו, ותרגומו ושפית יתיה: **ואתה תשופנו עקב**. לא יהא לך קומה ותשכנו בעקבו, ואף משם תמיתנו. ולשון תשופנו כמו (ישעיה מ כד) נשף בהם, כשהנחש בא לנשוך הוא נושף כמין שריקה, ולפי שהלשון נופל על הלשון כתב לשון נשיפה בשניהם: **[טז]** עצבונך. זה צער גדול בניס: **והרנך**. זה צער העבור: **בעצב תלדי בניס**. זה צער הלידה: **ואל אישך תשוקתך**. לתשמיש ואף על פי כן אין לך מצח לתבעו בפה אלא הוא ימשול בך, הכל ממנו ולא ממך: **תשוקתך**. תאותך, כמו (ישעיה כט ח) ונפשו שוקקה: **[יז]** ארורה האדמה בעבורך. מעלה לך דברים ארורים כגון זבובים ופרעושים ונמלים, משל ליוצא לתרבות רעה והבריות מקללות שדים שינק מהם: **[יח]** וקוץ ודרדר תצמיח לך. הארץ כשתזרענה מיני זרעים תצמיח קוץ ודרדר קונדס ועכביות, והן נאכלים על ידי תקון: **ואכלת את עשב השדה**. ומה קללה היא זו, והלא בברכה נאמר לו (לעיל א כט) הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע וימי. אלא מה אמור כאן בראש הענין (פסוק יז) ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה, ואחר העצבון וקוץ ודרדר תצמיח לך, כשתזרענה קטניות או ירקות גנה היא תצמיח לך קוצים ודרדרים ושאר עשבי שדה, ועל כרחך תאכלם: **[יט]** בזעת אפיך. לאחר שתטרח בו הרבה: **[כ]** ויקרא האדם. חזר הכתוב לענינו הראשון ויקרא האדם שמות, ולא הפסיק אלא ללמדך שעל ידי קריאת שמות נזדוגה לו חוה, כמו שכתוב (לעיל ב כ) ולאדם לא מצא עזר כנגדו, לפיכך ויפל תרדמה, ועל ידי שכתב (שם פסוק כה) ויהיו שניהם ערומים, סמך לו פרשת הנחש, להודיעך שמתוך שראה ערותה וראה אותם עסוקים בתשמיש נתאוה לה ובא עליהם במחשבה ובמרמה: **חוה**. נופל על לשון חיה, שמחיה את ולדותיה, כאשר תאמר מה הוה לאדם, (קהלת ב כב) בלשון היה: **[כא]** כתנות עור. יש דברי אגדה אומרים חלקים כצפורן היו מדובקים על עורן. ויש אומרים דבר הבא מן העור, כגון צמר הארנבים שהוא רך וחם ועשה להם כתנות ממנו: **[כב]** היה כאחד ממנו. הרי הוא יחיד בתחתונים כמו שאני יחיד בעליונים, ומה היא יחידותו, לדעת טוב ורע ומה שאין כן בבהמה ובחיה: **ועתה פן ישלח ידו**. ומשיחיה לעולם הרי הוא קרוב להטעות הבריות אחריו ולומר אף הוא אלוה. ויש מדרשי אגדה, אבל אין מישבין על פשוטו: **[כד]** מקדם לגן עדן. במזרחו של גן עדן, חוץ לגן: **את הכרובים**. מלאכי חבלה: **החרב המתהפכת**. ולהט להט לאים עליו מלכנס עוד לגן. תרגום של להט שגן, והוא כמו שלף שננא, [להב]. ומדרש אגדה יש, ואני איני בא אלא לפשוטו:

בראשית פרק-ד

[א] והאדם ידע. כבר קודם הענין של מעלה, קודם שחטא ונטרד מגן עדן, וכן ההריון והלידה, שאם כתב וידע אדם נשמע שלאחר שנטרד היו לו בנים: **קין**. על שם קניתי איש: **את ה'.** כמו עם ה', כשברא אותי ואת אישי הוא לבדו בראנו, אבל בזה שותפים אנו עמו: **את קין את אחיו את הבל.** שלש אתים ריבויים הם, מלמד שתאומה נלדה עם קין, ועם הבל נלדו שתיים, לכך נאמר ותוסף: **[ב] רעה צאן.** לפי שנתקללה האדמה, פרש לו מעבודתה: **[ג] מפרי האדמה.** מן הגרוע, ויש אגדה שאומרת זרע פשתן היה: **[ד] וישע.** ויפן, וכן (פסוק ה) לא שעה אל מנחתו, לא פנה, וכן (שמות ה ט) ואל ישעו, אל יפנו. וכן (איוב יד ו) שעה מעליו, פנה מעליו: **וישע.** ירדה אש וליחכה מנחתו: **[ז] הלא אם תיטיב.** כתרגומו פרושו: **לפתח חטאת רבץ.** לפתח קברך חטאך שמור: **ואליך תשוקתו.** של חטאת, הוא יצר הרע, תמיד שוקק ומתאוה להכשילך: **ואתה תמשל בו.** אם תרצה תתגבר עליו: **[ח] ויאמר קין אל הבל.** נכנס עמו בדברי ריב ומצה להתגולל עליו להרגו, ויש בזה מדרשי אגדה אך זה ישובו של מקרא: **[ט] אי הבל אחיך.** להכנס עמו בדברי נחת, אולי ישוב ויאמר אני הרגתי וחטאתי לך: **לא ידעתי.** נעשה כגונב דעת העליונה: **השומר אחי.** לשון תמה הוא, וכן כל ה, א הנקודה בחטף פתח: **[י] דמי אחיך.** דמו ודם זרעיותיו. דבר אחר שעשה בו פצעים הרבה שלא היה יודע מהיכן נפשו יוצאה: **[יא] ארוך אתה מן האדמה.** יותר ממה שנתקללה היא כבר בעונה, וגם בזו הוסיפה לחטוא: **אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך וגוי.** והנני מוסיף לה קללה לא תסף תת כחה: **[יב] נע ונד.** אין לך רשות לדור במקום אחד: **[יג] גדול עוני מנשא.** בתמיהה, אתה טוען עליונים ותחתונים, ועוני אי אפשר לטעון: **[טו] לכן כל הרג קין.** זה אחד מן המקראות שקצרו דבריהם ורמזו ולא פרשו. לכן כל הרג קין, לשון גערה, כה יעשה לו, כך וכך ענשו, ולא פרש ענשו: **שבעתים יקם.** איני רוצה להנקם מקין עכשיו, לסוף שבעה דורות אני נוקם נקמתי ממנו שיעמוד למך מבני בניו ויהרגהו. וסוף המקרא שאמר שבעתים יוקם, והיא נקמת הבל מקין, הא למדנו שתחלת מקרא לשון גערה היא, שלא תהא בריה מזיקתו. וכיוצא בו (שמואל ב' ה ח) ויאמר דוד כל מכה יבוסי ויגע בצנור ולא פרש מה יעשה לו, אבל דבר הכתוב ברמז כל מכה יבוסי ויגע בצנור, ויקרב אל השער ויכבשנו, ואת העורים וגוי, וגם אותם יכה על אשר אמרו העור והפסח לא יבא דוד אל תוך הבית, המכה את אלו אני אעשנו ראש ושר, כאן קצר דבריו ובדברי הימים (א יא ו) פרש יהיה לראש ולשר: **וישם ה' לקין אות.** חקק לו אות משמו במצחו (כל מוצאי יהרגני הבהמות והחיות, אבל בני אדם עדיין לא היו שיירא מהם רק אביו ואמו, ומהם לא היה ירא שיהרגוהו. אלא אמר עד עכשיו היה פחדתי על כל החיות כמו שנאמר ומוראכם וגוי, ועכשיו בשביל עון זה לא ייראו ממני החיות ויהרגוני, מיד וישם ה' לקין אות, החזיר מוראו על הכל): **[טז] ויצא קין.** יצא בהכנעה כגונב דעת העליונה: **בארץ נוד.** בארץ שכל הגולים נדים שם: **קדמת עדן.** שם גלה אביו כשגורש מגן עדן, שנאמר (לעיל ג כד) וישכן מקדם לגן עדן, את שמירת דרך מבוא הגן, שיש ללמוד שהיה אדם שם. ומצינו רוח מזרחית קולטת בכל מקום את הרוצחים, שנאמר (דברים ד מא) אז יבדיל משה וגוי מזרחה שמש. דבר אחר בארץ נוד, כל מקום [שהיה הולך] היתה הארץ מזדעזעה תחתיו והבריות אומרות סורו מעליו, זהו שהרג את אחיו: **[יז] ויהי.** קין בנה עיר ויקרא שם העיר לזכר בנו חנוך: **[יח] ועירד ילד.** יש מקום שהוא אומר בזכר הוליד ויש מקום שהוא אומר ילד, שהלידה משמשת שתי לשונות, לידת האשה ניישטרייך בלעז [ללדת], וזריעת תולדות האיש איננינדרייך בלעז [להוליד] כשהוא אומר הוליד בלשון הפעיל מדבר בלידת האשה, פלוני הוליד את אשתו בן או בת, וכשהוא אומר ילד מדבר בזריעת האיש: **[יט] ויקח לו למך.** לא היה לו לפרש כל זה, אלא ללמדנו מסוף הענין

שקים הקדוש ברוך הוא הבטחתו שאמר שבעתים יקם קין, עמד למך לאחר שהוליד בנים ועשה דור שביעי והרג את קין, זהו שאמר (פסוק כג) כי איש הרגתי לפצעי וגו': **שתי נשים**. כך היה דרכן של דור המבול, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש, זו שהיא לתשמיש משקה כוס של עקרין כדי שתעקר ומקשטת ככלה ומאכילה מעדנים, וחברתה נזופה ואבלה כאלמנה, וזהו שפרש איוב (איוב כד כא) רעה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב, כמו שמפורש באגדת חלק: **עדה**. היא של פריה ורביה, ועל שם שמגונה עליו ומוסרת מאצלו. עדה תרגום של סורה: **צלה**. היא של תשמיש על שם שיושבת תמיד בצלו, דברי אגדה הם בבראשית רבה (כג ב): **כ** **אבי ישב אהל ומקנה**. הוא היה הראשון לרועי בהמות במדברות, ויושב אהלים חדש כאן וחדש כאן בשביל מרעה צאנו, וכשכלה המרעה במקום הזה הולך ותוקע אהלו במקום אחר. ומדרש אגדה בונה בתים לעבודה זרה, כמה דאת אמר (יחזקאל ח ג) סמל הקנאה המקנה, וכן (פסוק כא) אחיו תופש כנור ועוגב לזמר לעבודה זרה: **כב** **תובל קין**. תבל אמנתו של קין. תובל לשון תבלין, תבל והתקין אמנתו של קין לעשות כלי זין לרוצחים: **לטש כל חרש נחשת וברזל**. מחדד אמנות נחשת וברזל, כמו (איוב טז ט) ילטוש עיניו לי. חרש אינו לשון פעל אלא לשון פועל שהרי נקוד קמץ קטן. וטעמו למטה, כלומר מחדד ומצחצח כל כלי אמנות נחשת וברזל: **נעמה**. היא אשתו של נח: **כג** **שמען קולי**. שהיו פורשות ממנו מתשמיש לפי שהרג את קין ואת תובל קין בנו, שהיה למך סומא ותובל קין מושכו, וראה את קין ונדמה לו כחיה ואמר לאביו למשוך בקשת, והרגו. וכיון שידע שהוא קין זקנו, הכה כף אל כף וספק את בנו ביניהם והרגו, והיו נשיו פורשות ממנו והוא מפיסן: **שמען קולי**. להשמע לי (לתשמיש), וכי איש אשר הרגתיו לפצעי הוא נהרג, וכי אני פצעתיו מזיד שיהא הפצע קרוי על שמי, וילד אשר הרגתי לחבורתי נהרג, כלומר על ידי חבורתי, בתמיהה, והלא שוגג אני ולא מזיד, לא זהו פצעי ולא זהו חבורתי: פצע, מכת חרב או חץ נברידור"א בלע"ז [פצע]: **כד** **כי שבעתים יוקם קין**. קין שהרג מזיד נתלה לו עד שבעה דורות, אני שהרגתי שוגג לא כל שכן שיתלה לי שביעיות הרבה: **שבעים ושבעה**. לשון רבוי שביעיות אחז לו. כך דרש רבי תנחומא (אות יא). ומדרש בראשית רבה (כג ד) לא הרג למך כלום ונשיו פורשות ממנו משקימו פריה ורביה, לפי שנגזרה גזרה לכלות זרעו של קין לאחר שבעה דורות, אמרו מה אנו יולדות לבהלה, למחר המבול בא ושוטף את הכל. והוא אומר להן וכי איש הרגתי לפצעי, וכי אני הרגתי את הבל שהיה איש בקומה וילד בשנים, שיהא זרעי כלה באותו עון, ומה קין שהרג נתלה לו שבעה דורות, אני שלא הרגתי לא כל שכן שיתלו לי שביעיות הרבה. וזהו קל וחומר של שטות, אם כן אין הקדוש ברוך הוא גובה את חובו ומקים את דברו: **כה** **וידע אדם וגו'**. בא לו למך אצל אדם הראשון וקבל על נשיו, אמר להן וכי עליכם לדקדק על גזרתו של מקום, אתם עשו מצותכם והוא יעשה את שלו. אמרו לו קשוט עצמך תחלה, והלא פרשת מאשתך זה מאה ושלשים שנה משנקנסה מיתה על ידך, מיד וידע אדם עוד וגו'. מהו עוד, ללמדך שנתוספה לו תאוה על תאוותו: **כז** **אז הוחל**. (לשון חלין) לקרא את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקדוש ברוך הוא לעשותן עבודה זרה ולקריותן אלהות:

[א] זה ספר תולדות אדם. זו היא ספירת תולדות אדם, ומדרשי אגדה יש רבים: **ביום ברא וגוי**. מגיד שביום שנברא הוליד: **[ג]** **שלושים ומאת שנה**. עד כאן פרש מן האשה: **[כד]** **ויתהלך חנוך**. צדיק היה וקל בדעתו לשוב להרשיע, לפיכך מיהר הקדוש ברוך הוא וסלקו והמיתו קודם זמנו [וזהו ששנה הכתוב במיתתו לכתוב ואינו בעולם למלאות שנותיו: כי לקח אתו. לפני זמנו] כמו (יחזקאל כד טז) הנני לקח ממך את מחמד עיניך: **[כה]** **ויולד בן**. שממנו נבנה העולם: **[כט]** **זה ינחמנו**. ינח ממנו את עצבון ידינו, עד שלא בא נח לא היה להם כלי מחרשה והוא הכין להם, והיתה הארץ מוציאה קוצים ודרדרים כשזורעים חטים, מקללתו של אדם הראשון, ובימי נח נחה, וזהו ינחמנו, ינח ממנו. ואם לא תפרשהו כך, אין טעם הלשון נופל על השם, ואתה צריך לקרות שמו מנחם: **[לב]** **בן חמש מאות שנה**. אמר רבי יודן מה טעם כל הדורות הולידו למאה שנה וזה לחמש מאות, אמר הקדוש ברוך הוא אם רשעים הם יאבדו במים ורע לצדיק זה, ואם צדיקים הם אטריח עליו לעשות תבות הרבה, כבש את מעינו ולא הוליד עד שהיה בן חמש מאות שנה, כדי שלא יהא יפת הגדול שבבניו ראוי לעונשין לפני המבול דכתיב (ישעיה סה כ) כי הנער בן מאה שנה ימות, וראוי לענש לעתיד, וכן לפני מתן תורה: **את שם את חם ואת יפת**. והלא יפת הוא הגדול, אלא בתחלה אתה דורש את שם שהוא צדיק, ונלד כשהוא מהול, ושאברהם יצא ממנו וכו' :

בראשית פרק-ו

[ב] **בני האלהים**. בני השרים והשופטים. (דבר אחר בני האלהים הם השרים ההולכים בשליחותו של מקום, אף הם היו מתערבים בהם). כל אלהים שבמקרא לשון מרות, וזה יוכיח (שמות ד טז) ואתה תהיה לו לאלהים, (שם ז א) ראה נתתיך אלהים: **כי טבת הנה**. אמר רבי יודן טבת כתיב, כשהיו מטיבין אותה מקשטת לכנס לחפה, היה גדול נכנס ובועלה תחלה: **מכל אשר בחרו**. אף בעולת בעל, אף הזכר והבהמה: **[ג]** **לא ידון רוחי באדם**. לא יתרעם ויריב רוחי עלי בשביל האדם: **לעלם**. לאורך ימים, הנה רוחי נדון בקרבי אם להשחית ואם לרחם, לא יהיה מדון זה ברוחי לעולם, כלומר לאורך ימים: **בשגם הוא בשר**. כמו בשגם, כלומר בשביל שגם זאת בו שהוא בשר, ואף על פי כן אינו נכנע לפני, ומה אם יהיה אש או דבר קשה, כיוצא בו (שופטים ה ז) עד שקמתי דבורה, כמו שקמתי. וכן (שם ו יז) שאתה מדבר עמי, כמו שאתה, אף בשגם כמו בשגם: **והיו ימיו וגוי**. עד מאה ועשרים שנה אאריך להם אפי ואם לא ישובו אביא עליהם מבול. ואם תאמר משנלד יפת עד המבול אינו אלא מאה שנה, אין מקדם ומאחר בתורה, כבר היתה הגזרה גזורה עשרים שנה קודם שהוליד נח תולדות, וכן מצינו בסדר עולם (פרק כח). יש מדרשי אגדה רבים בלא ידון, אבל זה הוא צחצוח פשוטו: **[ד]** **הנפלים**. על שם שנפלו והפילו את העולם, ובלשון עברית לשון ענקים הוא: **בימים ההם**. בימי דור אנוש ובני קין: **וגם אחרי כן**. אף על פי שראו באבדן של דור אנוש שעלה אוקיינוס והציף שלישי העולם, לא נכנע דור המבול ללמוד מהם: **אשר יבאו**. היו יולדות ענקים כמותם: **הגבורים**. למרוד במקום: **אנשי השם**. אותן שנקבו בשמות עירד, מחויאל, מתושאל, שנקראו על שם אבדן שנמוחו והותשו. דבר אחר אנשי שממון, ששממו את העולם: **[ו]** **וינחם ה' כי עשה**. נחמה היתה לפניו שבראו בתחתונים, שאלו היה מן העליונים היה ממרידן: **ויתעצב**. האדם: **אל לבו**. של

מקום, עלה במחשבתו של מקום להעציבו, זהו תרגום אנקלוס. דבר אחר וינחם, נהפכה מחשבתו של מקום ממדת רחמים למדת הדין, עלה במחשבה לפניו מה לעשות באדם שעשה בארץ, וכן כל לשון נחום שבמקרא לשון נמלך מה לעשות (במדבר כג ט) ובן אדם ויתנחם, (דברים לב לו) ועל עבדיו יתנחם, (שמות לב יד) וינחם ה' על הרעה, (שמואל א' טו יא) נחמתי כי המלכתי, כלם לשון מחשבה אחרת הם: **ויתעצב אל לבו**. נתאבל על אבדן מעשה ידיו, כמו (ש"יב יט ג) נעצב המלך על בנו. וזו כתבתי לתשובת המינים, גוי אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה, אמר לו אין אתם מודים שהקדוש ברוך הוא רואה את הנלד, אמר לו הן. אמר לו והא כתיב ויתעצב אל לבו, אמר לו נלד לך בן זכר מימך, אמר לו הן. אמר לו ומה עשית, אמר לו שמחתי ושמחתי את הכל. אמר לו ולא היית יודע שסופו למות, אמר לו בשעת חדותא חדותא, בשעת אבלא אבלא. אמר לו כך מעשה הקדוש ברוך הוא, אף על פי שגלוי לפניו שסופן לחטוא ולאבדן לא נמנע מלבראן בשביל הצדיקים העתידיים לעמוד מהם: **[ז]** **ויאמר ה' אמחה את האדם**. הוא עפר ואביא עליו מים ואמחה אותו, לכך נאמר לשון מחוי: **מאדם עד בהמה**. אף הם השחיתו דרכם. דבר אחר הכל נברא בשביל אדם, וכיון שהוא כלה מה צורך באלו: **כי נחמתי כי עשיתם**. חשבתי מה לעשות להם על אשר עשיתם:

נח

פרשת

[ט] **אלה תולדת נח נח איש צדיק**. הואיל והזכירו ספר בשבחו, שנאמר (משלי י ז) זכר צדיק לברכה. דבר אחר ללמדך, שעיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים: **בדרתיו**. יש מרבותינו דורשים אותו לשבח, כל שכן שאלו היה בדור צדיקים היה צדיק יותר, ויש שדורשים אותו לגנאי, לפי דורו היה צדיק, ואלו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכלום: **את האלהים התהלך נח**. ובאברהם הוא אומר (וי א) התהלך לפני, (כד מ) אשר התהלכתי לפניו, נח היה צריך סעד לתמכו, אבל אברהם היה מתחזק ומהלך בצדקו מאליו: **התהלך**. לשון עבר, וזהו שמושו של למד בלשון כבד, משמשת להבא ולשעבר בלשון אחד, (שם יג יז) קום התהלך, להבא, התהלך נח, לשעבר, (ש"י א יב יט) התפלל בעד עבדיך להבא, (מלכים א ח מב) ובא והתפלל אל הבית הזה, לשון עבר, אלא שהו"ו שבראשו הופכו להבא: **[יא]** **ותשחת**. לשון ערוה ועבודה זרה, כמו (דברים ד טז) פן תשחתון, כי השחית כל בשר ונ"ו: **ותמלא הארץ חמס**. גזל: **[יב]** **כי השחית כל בשר**. אפילו בהמה חיה ועוף נזקקין לשאינן מינן: **[יג]** **קץ כל בשר**. כל מקום שאתה מוצא זנות ועבודה זרה, אנדרלמוסיא באה לעולם והורגת טובים ורעים: **כי מלאה הארץ חמס**. לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל: **את הארץ**. כמו מן הארץ, ודומה לו (שמות ט כט) כצאתי את העיר, מן העיר, (מ"א טו כג) חלה את רגליו, מן רגליו. דבר אחר את הארץ עם הארץ, שאף שלשה טפחים של עומק המחרשה נמוחו ונטשטשו: **[יד]** **עשה לך תבת**. הרבה ריוח והצלה לפניו, ולמה הטריחו בבנין זה, כדי שיראוהו אנשי דור המבול עוסק בה מאה ועשרים שנה ושואלין אותו מה זאת לך, והוא אומר להם עתיד הקדוש ברוך הוא להביא מבול לעולם, אולי ישובו: **עצי גפר**. כך שמו. ולמה ממין זה על שם גפרית, שנגזר עליהם להמחות בו: **קנים**. מדורים מדורים לכל בהמה וחיה: **בכפר**. זפת בלשון ארמי. ומצינו בתלמוד כופרא. בתיבתו של משה, על ידי שהיו המים תשים, דיה בחומר מבפנים וזפת מבחוץ, ועוד כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע של זפת, אבל כאן

מפני חזק המים זפתה מבית ומבחוץ: **[טז] צהר**. יש אומרים חלון, ויש אומרים אבן טובה המאירה להם: **ואל אמה תכלנה מלמעלה**. כסויה משפע ועולה עד שהוא קצר מלמעלה ועומד על אמה, כדי שיזובו המים למטה: **בצדה תשים**. שלא יפלו הגשמים בה: **תחתים שנים ושלישים**. שלש עליות זו על גב זו, עליונים לאדם, אמצעים למדור לבהמה תחתיים לזבל: **[יז] ואני הנני מביא**. הנני מוכן להסכים עם אותם שזרזוני ואמרו לפני כבר (תהלים ח ה) מה אנוש כי תזכרנו: **מבול**. שבלה את הכל, שבלבל את הכל, שהוביל את הכל מן הגבוה לנמוך, וזהו לשון אנקלוס שתרגם טופנא, שהציף את הכל והביאם לבבל שהיא עמוקה, לכך נקראת שנער שננערו שם כל מתי מבול: **[יח] והקמתי את בריתי**. ברית היה צריך על הפרות שלא ירקבו ויעפשו, ושלא יהרגוהו רשעים שבדור: **אתה ובניך ואשתך**. האנשים לבד והנשים לבד, מכאן שנאסרו בתשמיש המטה: **[יט] ומכל החי**. אפילו שדים: **שנים מכל**. מן הפחות שבהם לא פחתו משנים, אחד זכר ואחד נקבה: **[כ] מהעוף למינהו**. אותן שדבקו במיניהם ולא השחיתו דרכם, ומאליהם באו, וכל שהתיבה קולטתו הכניס בה: **[כב] ויעש נח**. זה בנין התבה:

בראשית פרק-ז

[א] כי אותך ראיתי צדיק. ולא נאמר צדיק תמים. מכאן שאומרים מקצת שבחו של אדם בפניו וכלו שלא בפניו: **[ב] הטהורה**. העתידה להיות טהורה לישראל, למדנו שלמד נח תורה: **שבעה שבעה**. כדי שיקריב מהם קרבן בצאתו: **[ג] גם מעוף השמים** וגוי. בטהורים הכתוב מדבר. וילמד סתום מן המפורש: **[ד] כי לימים עוד שבעה**. אלו שבעת ימי אבולו של מתושלח הצדיק שחס הקדוש ברוך הוא על כבודו ועכב את הפרענות. צא וחשוב שנותיו של מתושלח ותמצא שהם כלים בשנת שש מאות שנה לחיי נח: **כי לימים עוד**. מהו עוד, זמן אחר זמן, זה נוסף על מאה ועשרים שנה: **ארבעים יום**. כנגד יצירת הולד שקלקלו להטריח ליוצרים לצור צורת ממזרים: **[ה] ויעש נח**. זה ביאתו לתבה: **[ז] נח ובניו**. האנשים לבד והנשים לבד, לפי שנאסרו בתשמיש המטה, מפני שהעולם היה שרוי בצער: **מפני מי המבול**. אף נח מקטני אמנה היה, מאמין ואינו מאמין שיבא המבול ולא נכנס לתבה עד שדחקוהו המים: **[ט] שנים שנים**. כלם השוו במנין זה, מן הפחות היו שנים: **באו אל נח**. מאליהן: **[יא] בחדש השני**. רבי אליעזר אומר זה מרחשון, רבי יהושע אומר זה איר: **נבקעו**. להוציא מימיהן: **תהום רבה**. מדה כנגד מדה, הם חטאו ברבה רעת האדם (בראש' ו ה) ולקו בתהום רבה: **[יב] ויהי הגשם על הארץ**. ולהלן הוא אומר (פסוק יז) ויהי המבול, אלא כשהורידן, הורידן ברחמים שאם יחזרו יהיו גשמי ברכה, וכשלא חזרו היו למבול: **ארבעים יום** וגוי. אין יום ראשון מן המנין לפי שאין לילו עמו, שהרי כתיב ביום הזה נבקעו כל מעינות, נמצאו ארבעים יום כלים בעשרים ושמונה בכסלו, לרבי אליעזר שהחדשים נמנין כסדרן אחד מלא ואחד חסר, הרי שנים עשר ממרחשון ועשרים ושמונה מכסלו: **[יג] בעצם היום הזה**. למדך הכתוב שהיו בני דורו אומרים אלו אנו רואים אותנו נכנס לתבה אנו שוברין אותה והורגין אותה, אמר הקדוש ברוך הוא אני מכניסו לעיני כלם (בר"ר) ונראה דבר מי יקום: **[יד] צפור כל כנף**. דבוק הוא, צפור של כל מין כנף, לרבות חגבים (כנף לשון נוצה כמו ויקרא א יז) ושסע אותו בכנפיו שאפלו נוצתה עולה, אף כאן צפור כל מין מראית

נוצה): **[טז]** **ויסגור ה' בעדו**. הגין עליו שלא ישברוה, הקיף התבה דבים ואריות והיו הורגים בהם. ופשוטו של מקרא סגר כנגדו מן המים וכן כל בעד שבמקרא לשון כנגד הוא (בראשי' כ יח) בעד כל רחם, (מייב ד ד) בעדך ובעד בניך, (איוב ב ד) עור בעד עור, (תהלים ג ד) מגן בעדי, (ש"א יב יט) התפלל בעד עבדיך, כנגד עבדיך: **[יז]** **ותרם מעל הארץ**. משקעת היתה במים אחת עשרה אמה כספינה טעונה המשקעת מקצתה במים ומקראות שלפנינו יוכיחו: **[יח]** **ויגברו**. מאליהן: **[כ]** **חמש עשרה אמה מלמעלה**. למעלה של גובה כל ההרים לאחר שהשוו המים לראשי ההרים: **[כב]** **נשמת רוח חיים**. נשימה של רוח חיים: **אשר בחרבה**. ולא דגים שבים: **[כג]** **וימת**. לשון ויפעל הוא ואינו לשון ויפעל והוא מגזרת ויפן ויבן. כל תבה שסופה ה"א כגון בנה, מחה, קנה, כשהוא נותן וי"ו וי"ד בראשה נקוד בחירק תחת היו"ד: **אך נח**. לבד נח, זהו פשוטו. ומדרש אגדה היה גונח וכוהה דם מטורח הבהמות והחיות. ויש אומרים שאיחר מזונות לארי והכישו, ועליו נאמר (משלי יא לא) הן צדיק בארץ ישלם:

בראשית פרק-ח

[א] **ויזכר אלהים**. זה השם מדת הדין הוא, ונהפכה למדת רחמים על ידי תפלת הצדיקים, ורשעתן של רשעים הופכת מדת רחמים למדת הדין, שנאמר (בראשית ו ה) וירא ה' כי רבה רעת האדם וגו'. ויאמר ה' אמחה, והוא שם מדת רחמים: **ויזכור אלהים את נח וגו'**. מה זכר להם לבהמות, זכות שלא השחיתו דרכם קודם לכן ושלא שמשו בתבה: **ויעבר אלהים רוח**. רוח תנחומין והנחה עברה לפניו: **על הארץ**. על עסקי הארץ: **וישכו**. כמו (אסתר ב א) כשוך חמת המלך לשון הנחת חמה: **[ב]** **ויסכרו מעינות**. כשנפתחו כתיב (ז יא) כל מעינות, וכאן אין כתיב כל, לפי שנשתירו מהם אותן שיש בהם צורך לעולם, כגון חמי טבריא וכיוצא בהם: **ויכלא**. וימנע, כמו (תהלים מ יב) לא תכלא רחמיך, (בראשית כג ו) לא יכלה ממך: **[ג]** **מקצה חמשים ומאת יום**. התחילו לחסור, והוא אחד בסיון. כיצד בעשרים ושבעה בכסלו פסקו הגשמים הרי שלשה מכסלו ועשרים ותשעה מטבת הרי שלשים ושנים, ושבת ואדר וניסן ואייר מאה ושמונה עשר הרי מאה וחמשים: **[ד]** **בחדש השביעי**. סיון והוא שביעי לכסלו שבו פסקו הגשמים: **בשבעה עשר יום**. מכאן אתה למד שהיתה התבה משקעת במים אחת עשרה אמה, שהרי כתיב (פסוק ה) בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים, זה אב שהוא עשירי (למרחשון) לירידת גשמים והם היו גבוהים על ההרים חמש עשרה אמה וחסרו מיום אחד בסיון עד אחד באב חמש עשרה אמה לששים יום, הרי אמה לארבעה ימים, נמצא שבששה עשר בסיון לא חסרו אלא ארבע אמות, ונחה התבה ליום המחרת, למדת שהיתה משקעת אחת עשרה אמה במים שעל ראשי ההרים: **[ה]** **בעשירי וכו' נראו ראשי ההרים**. זה אב, שהוא עשירי למרחשון שהתחיל הגשם. ואם תאמר הוא אלול ועשירי לכסלו שפסק הגשם, כשם שאתה אומר בחדש השביעי סיון והוא שביעי להפסקה. אי אפשר לומר כן, על כרחך שביעי אי אתה מונה אלא להפסקה, שהרי לא כלו ארבעים יום של ירידת גשמים ומאה וחמשים של תגברת המים עד אחד בסיון, ואם אתה אומר שביעי לירידה אין זה סיון והעשירי אי אפשר למנות אלא לירידה, שאם אתה אומר להפסקה והוא אלול, אי אתה מוצא בראשון באחד לחדש חרבו המים מעל הארץ, שהרי מקץ ארבעים

משנראו ראשי ההרים שלח את העורב, ועשרים ואחד יום הוחל בשליחות היונה, הרי ששים יום משנראו ראשי ההרים עד שחרבו פני האדמה, ואם תאמר באלול נראו, נמצא שחרבו במרחשון, והוא קורא אותו ראשון ואין זה אלא תשרי, שהוא ראשון לבריאת עולם, ולרבי יהושע הוא ניסן: **[ו]** **מקץ ארבעים יום**. משנראו ראשי ההרים: **את חלון התבה אשר עשה**. לצהר, ולא זה פתח התבה העשוי לביאה ויציאה: **[ז]** **יצוא ושוב**. הולך ומקיף סביבות התבה ולא הלך בשליחותו שהיה חושדו על בת זוגו, כמו ששנינו באגדת חלק (סנהדרין קח): **עד יבשת המים**. פשוטו כמשמעו. אבל מדרש אגדה מוכן היה העורב לשליחות אחרת בעצירת גשמים בימי אליהו, שנאמר (מלכים א' יז ו) והערבים מביאים לו לחם ובשר: **[ח]** **וישלח את היונה**. לסוף שבעה ימים שהרי כתיב ויחל עוד שבעת ימים אחרים, מכלל זה אתה למד שאף בראשונה הוחל שבעה ימים: **וישלח**. אין זה לשון שליחות אלא לשון שלוח, שלחה ללכת לדרכה, ובזו יראה אם קלו המים שאם תמצא מנוח לא תשוב אליו: **[י]** **ויחל**. לשון המתנה, וכן (איוב כט כא) לי שמעו ויחלו, והרבה יש במקרא: **[יא]** **טרף בפיה**. אומר אני שזכר היה לכן קוראו פעמים לשון זכר ופעמים לשון נקבה, לפי שכל יונה שבמקרא לשון נקבה, כמו (שה"ש ה יב) כיונים על אפיקי מים רוחצות, (יחזקאל ז טז) כיוני הגאיות כלם המות וכמו (הושע ז יא) כיונה פותה: **טרף**. חטף, ומדרש אגדה לשון מזון, ודרשו בפיה, לשון מאמר, אמרה יהיו מזונותי מרורין כזית בידו של הקדוש ברוך הוא ולא מתוקין כדבש בידי בשר ודם: **[יב]** **ויחל**. הוא לשון ויחל, אלא שזה לשון ויפעל וזה לשון ויתפעל. ויחל וימתין, וייחל ויתמתן: **[יג]** **בראשון**. לרבי אליעזר הוא תשרי, ולרבי יהושע הוא ניסן: **חרבו**. נעשה כמין טיט, שקרמו פניה של מעלה: **[יד]** **בשבעה ועשרים**. וירידתן בחדש השני בשבעה עשר, אלו אחד עשר ימים שהחמה יתרה על הלבנה, שמשפט דור המבול שנה תמימה היה: **יבשה**. נעשה גריד כהלכתה: **[טז]** **אתה ואשתך** וגוי. איש ואשתו, כאן התיר להם תשמיש המטה: **[יז]** **היצא**. הוצא כתיב היצא קרי. היצא, אמור להם שיצאו. הוצא, אם אינם רוצים לצאת הוציאם אתה: **ושרצו בארץ**. ולא בתובה, מגיד שאף הבהמה והעוף נאסרו בתשמיש: **[יט]** **למשפחתיהם**. קבלו עליהם על מנת לדבק במינן: **[כ]** **מכל הבהמה הטהורה**. אמר לא צוה לי הקדוש ברוך הוא להכניס מאלו שבעה שבעה אלא כדי להקריב קרבן מהם: **[כא]** **מנערי**. מנעריו כתיב משננער לצאת ממעי אמו נתן בו יצר הרע: **לא אסף**. ולא אסף. כפל הדבר לשבועה, הוא שכתוב (ישעיהו נד ט) אשר נשבעתי מעבר מי נח, ולא מצינו בה שבועה אלא זו שכפל דבריו והיא שבועה, וכן דרשו חכמים במסכת שבועות (לו א): **[כב]** **עוד כל ימי הארץ** וגוי **לא ישבתו**. שש עתים הללו שני חדשים לכל אחד ואחד, כמו ששנינו חצי תשרי ומרחשון וחצי כסלו זרע, חצי כסלו וטבת וחצי שבט קור **וכו'**: **קור**. קשה מחורף: **חורף**. עת זרע שעורים וקטניות החריפין להתבשל מהר. הוא חצי שבט ואדר וחצי ניסן: **קציר**. חצי ניסן ואייר וחצי סיון: **קיץ**. חצי סיון תמוז וחצי אב, הוא זמן לקיטת תאנים וזמן שמיבשים אותן בשדות, ושמו קיץ כמו (שמואל ב טז ב) והלחם והקיץ לאכול הנערים: **חום**. הוא סוף ימות החמה חצי אב ואלול וחצי תשרי, שהעולם חם ביותר, כמו ששנינו במסכת יומא (כט א) שלהי קייטא קשי מקייטא: **ויום ולילה לא ישבתו**. מכלל ששבתו כל ימות המבול, שלא שמשו המזלות ולא נכר בין יום ובין לילה: **לא ישבתו**. לא יפסקו כל אלה מלהתנהג כסדרן:

בראשית פרק ט

[ב] וחתכם. ואימתכם כמו (איוב ו כא) תראו חתת. ואגדה לשון חיות שכל זמן שהתינוק בן יומו חי אין אתה צריך לשמרו מן העכברים, עוג מלך הבשן מת, צריך לשמרו מן העכברים, שנאמר ומוראכם וחתכם יהיה, אימתי יהיה מוראכם על החיות, כל זמן שאתם חיים: **[ג] לכם יהיה לאכלה.** שלא הרשיתי לאדם הראשון לאכול בשר אלא ירק עשב, ולכם כירק עשב שהפקרתי לאדם הראשון, נתתי לכם את כל: **[ד] בשר בנפשו.** אסר להם אבר מן החי, כלומר כל זמן שנפשו בו לא תאכלו הבשר: **בנפשו דמו.** בעוד נפשו בו: **בשר בנפשו לא תאכלו.** הרי אבר מן החי ואף בנפשו דמו לא תאכלו, הרי דם מן החי: **[ה] ואך את דמכם.** אף על פי שהתרתם לכם נטילת נשמה בבהמה, את דמכם אדרוש מהשופך דם עצמו: **לנפשותיכם.** אף החונק עצמו אף על פי שלא יצא ממנו דם: **מיד כל חיה.** לפי שחטאו דור המבול והפקרו למאכל חיות רעות לשלוט בהן, שנאמר (תהלים מט יג) נמשל כבהמות נדמו, לפיכך הצרך להזהיר עליהן את החיות: **ומיד האדם.** מיד ההורג במזיד ואין עדים אני אדרוש: **מיד איש אחיו.** מיד שהוא אוהב לו כאח והרגו שוגג, אני אדרוש, אם לא יגלה ויבקש על עונו למחל, שאף השוגג צריך כפרה, ואם אין עדים לחייבו גלות והוא אינו נכנע, הקדוש ברוך הוא דורש ממנו. כמו שדרשו רבותינו זכרונם לברכה והאלהים אנה לידו במסכת מכות (י ב) הקדוש ברוך הוא מזמנן לפנדק אחד וכי: **[ו] באדם דמו ישפך.** אם יש עדים המיתוהו אתם, למה, כי בצלם אלהים נני: **עשה את האדם.** זה מקרא חסר, וצריך להיות עשה העושה את האדם, וכן הרבה במקרא: **[ז] ואתם פרו ורבו.** לפי פשוטו הראשונה לברכה, וכאן לצווי. ולפי מדרשו להקיש מי שאינו עוסק בפריה ורביה לשופך דמים: **[ט] ואני הנני.** מסכים אני עמך, שהיה נח דואג לעסוק בפריה ורביה עד שהבטיחו הקדוש ברוך הוא שלא לשחת את העולם עוד, וכן עשה. ובאחרונה אמר לו הנני מסכים לעשות קיום וחזוק ברית להבטחתי, ואתן לך אות: **[י] חית הארץ אתכם.** הם המתהלכים עם הבריות: **מכל יוצאי התבה.** להביא שקצים ורמשים: **לכל חית הארץ.** להביא המזיקין שאינן בכלל החיה אשר אתכם, שאין הלוכן עם הבריות: **[יא] והקימותי.** אעשה קיום לבריתי, ומהו קיומו, את הקשת כמו שמסים והולך: **[יב] לדרת עולם.** נכתב חסר, שיש דורות שלא הצרכו לאות לפי שצדיקים גמורים היו, כמו דורו של חזקיהו מלך יהודה, ודורו של רבי שמעון בן יוחאי: **[יג] בענני ענן.** כשתעלה במחשבה לפני להביא חשך ואבדון לעולם: **[טז] בין אלהים ובין כל נפש חיה.** בין מדת הדין של מעלה וביניכם שהיה לו לכתוב ביני ובין כל נפש חיה. אלא זהו מדרשו כשתבא מדת הדין לקטרג עליכם (לחיי אתכם) אני רואה את האות ונזכר: **[יז] זאת אות הברית.** הראהו הקשת ואמר לו הרי האות שאמרת: **[יח] וחם הוא אבי כנען.** למה הצרך לומר כאן, לפי שהפרשה עסוקה ובאה בשכרותו של נח שקלקל בה חם, ועל ידו נתקלל כנען, ועדיין לא כתב תולדות חם, ולא ידענו שכנען בנו, לפיכך הצרך לומר כאן וחם הוא אבי כנען: **[כ] ויחל.** עשה עצמו חלין, שהיה לו לעסוק תחלה בנטיעה אחרת: **איש האדמה.** אדוני האדמה, כמו (רות א ג) איש נעמי: **ויטע כרם.** כשנכנס לתבה הכניס עמו זמורות ויחורי תאנים: **[כא] ויתגל.** לשון ויתפעל: **אהלו.** אהלה כתיב רמז לעשרת שבטים שנקראו על שם שומרון שנקראת אהלה, שגלו על עסקי היין, שנאמר השתים במזרקי יין (עמוס ו ו): **[כב] וירא חם אבי כנען.** יש מרבתינו אומרים כנען ראה והגיד לאביו לכך הזכר על הדבר ונתקלל: **וירא את ערות אביו.** יש אומרים סרסו ויש אומרים רבעו: **[כג] ויקח שם ויפת.** אין כתיב כאן ויקחו אלא ויקח, למד על שם שנתאמץ במצוה יותר מיפת, לכך זכו בניו

לטלית של ציצית, ויפת זכה לקבורה לבניו, שנאמר (יחזקאל לט יא) אתן לגוג מקום שם קבר. וחם שבזה את אביו נאמר בזרעו (ישעיה כ ד) כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף וחשופי שת וגו': **ופניהם אחורנית**. למה נאמר פעם שניה, מלמד שכשקרבו אצלו והצרכו להפך עצמם לכסותו, הפכו פניהם אחורנית: **[כד] בנו הקטן**. הפסול והבזוי, כמו (ירמיה מט טו) הנה קטן נתתיך בגוים בזוי באדם: **[כה] ארור כנען**. אתה גרמת לי שלא אוליד בן רביעי אחר לשמשני, ארור בנך רביעי להיות משמש את זרעם של אלו הגדולים, שהטל עליהם טורח עבודתי מעתה. ומה ראה חם שסרסו, אמר להם לאחיו אדם הראשון שני בנים היו לו, והרג זה את זה בשביל ירשת העולם ואבינו יש לו שלשה בנים ועודנו מבקש בן רביעי: **[כז] ברוך ה' אלהי שם**. שעתיד לשמור הבטחתו לזרעו לתת להם את ארץ כנען: **ויהי כנען עבד למו**. למס עובד: **[כז] יפת אלהים ליפת**. מתורגם יפתי, ירחיב: **וישכון באהלי שם**. ישרה שכינתו בישראל. ומדרש חכמים אף על פי שיפת אלהים ליפת, שבנה כרש שהיה מבני יפת בית שני, לא שרתה בו שכינה. והיכן שרתה, במקדש ראשון שבנה שלמה שהיה מבני שם: **ויהי כנען עבד למו**. אף משיגלו בני שם, ימכרו להם עבדים מבני כנען:

בראשית פרק-י

[ב] ותירס. זו פרס: **[ח] להיות גבר**. להמריד כל העולם על הקדוש ברוך הוא בעצת דור הפלגה: **[ט] גבר ציד**. צד דעתן של בריות בפיו ומטען למרוד במקום: **לפני ה'**. מתכוון להקניטו על פניו: **על כן יאמר כנמרד**. על כל אדם מרשיע בעזות פנים, יודע רבונו ומתכוון למרוד בו, יאמר זה כנמרוד גבור ציד: **[יא] מן הארץ וגו'**. כיון שראה אשור את בניו שומעין לנמרוד ומורדין במקום לבנות המגדל, יצא מתוכם: **[יב] העיר הגדולה**. היא נינוה שנאמר (יונה ג ג) ונינוה היתה עיר גדולה לאלהים: **[יג] להבים**. שפניהם דומים ללהב: **[יד] ואת פתרוסים ואת כסלוחים אשר יצאו משם פלשתים**. משניהם יצאו, שהיו פתרוסים וכסלוחים מחליפין משכב נשותיהם אלו לאלו, ויצאו מהם פלשתים: **[יח] ואחר נפצו**. מאלו נפוצו משפחות הרבה: **[יט] גבול הכנעני**. סוף ארצו. כל גבול שבמקרא לשון סוף וקצה: **באכה**. שם דבר. ולי נראה כאדם האומר לחברו גבול זה מגיע עד אשר תבא לגבול פלוני: **[כ] ללשונותם בארצותם**. אף על פי שנחלקו ללשונות וארצות, כלם בני חם הם: **[כא] אבי כל בני עבר**. הנהר היה שם: **אחי יפת הגדול**. איני יודע אם יפת הגדול אם שם, כשהוא אומר (להלן יא ז) שם בן מאת שנה וגו' שנתים אחר המבול, הוי אומר יפת הגדול, שהרי בן חמש מאות שנה היה נח כשהתחיל להוליד, והמבול היה בשנת שש מאות שנה לנח, נמצא שהגדול בבניו היה בן מאה שנה, ושם לא הגיע למאה שנה עד שנתים אחר המבול: **אחי יפת**. ולא אחי חם, שאלו שניהם כבדו את אביהם, וזה בזהו: **[כה] נפלגה**. נתבלבלו הלשונות, ונפוצו מן הבקעה, ונתפלגו בכל העולם. למדנו שהיה עבר נביא שקרא שם בנו על שם העתיד. ושנינו בסדר עולם (פרק א) שבסוף ימיו נתפלגו, שאם תאמר בתחלת ימיו, הרי יקטן אחיו צעיר ממנו והוליד כמה משפחות קודם לכן, שנאמר (פסוק כו) ויקטן ילד וגו' ואחר כך ויהי כל הארץ וגו'. ואם תאמר באמצע ימיו, לא בא הכתוב לסתום אלא לפרש, הא למדת שבשנת

מות פלג נתפלגו: **[כז]** ויקטן. שהיה ענו ומקטין עצמו, לכך זכה להעמיד כל המשפחות הללו: **חצרמות**. על שם מקומו, דברי אגדה:

בראשית פרק-יא

[א] שפה אחת. לשון הקודש: **ודברים אחדים**. באו בעצה אחת ואמרו לא כל המנו שיבור לו את העליונים, נעלה לרקיע ונעשה עמו מלחמה. דבר אחר על יחידו של עולם. דבר אחר ודברים אחדים, אמרו אחת לאלף ושש מאות חמשים ושש שנים הרקיע מתמוטט כשם שעשה בימי המבול, בואו ונעשה לו סמוכות: **[ב]** ויהי בנסעם מקדם. שהיו יושבים שם, כדכתיב למעלה (י ל) ויהי מושבם וגו' הר הקדם, ונסעו משם לתור להם מקום להחזיק את כלם, ולא מצאו אלא שנער: **[ג]** איש אל רעהו. אומה לאומה, מצרים לכוש [וכוש לפוט] ופוט לכנען: **הבה**. הזמינו עצמכם. כל הבה לשון הזמנה הוא, שמכינים עצמן ומתחברים למלאכה, או לעצה, או למשא. הבה, הזמינו אפריילייר בלע"ז: **לבנים**. שאין אבנים בבבל, שהיא בקעה: **ונשרפה לשרפה**. כך עושין הלבנים שקורין טיולייש בלע"ז, שורפים אותן בכבשן: **לחמר**. לטוח הקיר: **[ד]** פן נפוץ. שלא יביא עלינו שום מכה להפיצנו מכאן: **[ה]** וירד ה' לראות. לא הצרך לכך, אלא בא ללמד לדינים שלא ירשיעו הנדון עד שיראו ויבינו. במדרש רבי תנחומא (אות יח): **בני האדם**. אלא בני מי, שמא בני חמורים וגמלים, אלא בני אדם הראשון שכפר את הטובה ואמר (ג יב) האשה אשר נתתה עמדי, אף אלו כפרו בטובה למרוד במי שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול: **[ו]** הן עם אחד ושפה אחת. כל טובה זו יש עמהן, שעם אחד הם ושפה אחת לכלם, ודבר זה החלו לעשות: **החלם**. כמו אמרם, עשותם, התחילו הם לעשות: **לא יבצר מהם וגו' לעשות**. בתמיהה. יבצר לשון מניעה, כתרגומו, ודומה לו (תהלים עו יג) יבצר רוח נגידים: **[ז]** **הבה נרדה**. בבית דינו נמלך, מענותנותו היתרה: **הבה**. מדה כנגד מדה, הם אמרו הבה נבנה, והוא כנגדם מדד ואמר הבה נרדה: **ונבלה**. ונבלבל. נו"ן משמש בלשון רבים, וה"א אחרונה יתרה כה"א של נרדה: **לא ישמעו**. זה שואל לבנה וזה מביא טיט, וזה עומד עליו ופוצע את מוחו: **[ח]** ויפץ ה' אותם משם. בעולם הזה. מה שאמרו פן נפוץ, נתקים עליהם, הוא שאמר שלמה (משלי י כד) מגורת רשע היא תבואנו: **[ט]** **ומשם הפיצם**. למד שאין להם חלק לעולם הבא. וכי אי זו קשה, של דור המבול או של דור הפלגה, אלו לא פשטו יד בעקר, ואלו פשטו יד בעקר כביכול להלחם בו, ואלו נשטפו, ואלו לא נאבדו מן העולם. אלא שדור המבול היו גזלנים והיתה מריבה ביניהם לכך נאבדו, ואלו היו נוהגים אהבה ורעות ביניהם, שנאמר שפה אחת ודברים אחדים. למדת ששנאוי המחלוקת וגדול השלום: **[י]** **שם בן מאת שנה**. כשהוליד את ארפכשד שנתים אחר המבול: **[כח]** **על פני תרח אביו**. בחיי אביו. ומדרש אגדה יש אומרים שעל ידי אביו מת, שקבל תרח על אברם בנו לפני נמרוד על שכתת את צלמיו והשליכו לכבשן האש, והרן יושב ואומר בלבו אם אברם נוצח, אני משלו, ואם נמרוד נוצח, אני משלו. וכשנצל אברם אמרו לו להרן משל מי אתה, אמר להם הרן משל אברם אני. השליכוהו לכבשן האש ונשרף, וזהו אור כשדים. ומנחם בן סרוק פרש אור בקעה, וכן (ישעיה כד טו) בארים כבדו ה', וכן (שם יא ח) מאורת צפעוני. כל חור ובקע עמוק קרוי אור: **[כט]** **יסכה**. זו שרה, על שם שסוכה ברוח הקודש, ושהכל סוכין

ביפיה. ועוד יסכה לשון נסיכות, כמו שרה לשון שררה: **[לא]** ויצאו אתם. ויצאו תרח ואברם עם לוט ושרי: **[לב]** וימת תרח בחרן. לאחר שיצא אברם מחרן ובא לארץ כנען והיה שם יותר מששים שנה, שהרי כתוב (יב ד) ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן, (פסוק כו) ותרח בן שבעים שנה היה כשנלד אברם, הרי מאה ארבעים וחמש לתרח כשיצא אברם מחרן, עדיין נשארו משנותיו הרבה. ולמה הקדים הכתוב מיתתו של תרח ליציאתו של אברם, שלא יהא הדבר מפורסם לכל ויאמרו לא קים אברם את כבוד אביו שהניחו זקן והלך לו, לפיכך קראו הכתוב מת, שהרשעים אף בחייהם קרויים מתים, והצדיקים אף במיתתן קרויים חיים, שנאמר (שמואל ב' כג כ) ובניהו בן יהוידע בן איש חי: **בחרן**. הנו"ן הפוכה, לומר לך עד אברם היה חרון אף של מקום בעולם:

לד

לד

פרשת

בראשית פרק-יב

[א] לך לך. להנאתך ולטובתך, ושם אעשך לגוי גדול, וכאן אי אתה זוכה לבנים. ועוד שאודיע טבעך בעולם: **[ב]** ואעשך לגוי גדול. לפי שהדרך גורמת לשלשה דברים ממעטת פריה ורביה, וממעטת את הממון, וממעטת את השם, לכך הזקק לשלש ברכות הללו שהבטיחו על הבנים, ועל הממון, ועל השם. (וזהו ואגדלה שמך, הריני מוסיף אות על שמך, שעד עכשיו שמך אברם מכאן ואלך אברהם, ואברהם עולה רמ"ח כנגד איבריו של אדם): **ואברכך**. בממון: **והיה ברכה**. הברכות נתנות בידך, עד עכשיו היו בידי, ברכתי את אדם ואת נח ואותך, ומעכשיו אתה תברך את אשר תחפוץ. דבר אחר ואעשך לגוי גדול זהו שאומרים אלהי אברהם, ואברכך זהו שאומרים אלהי יצחק, ואגדלה שמך זהו שאומרים אלהי יעקב. יכול יהיו חותמין בכלן, תלמוד לומר והיה ברכה, בך חותמין ולא בהם: **מארצך**. והלא כבר יצא משם עם אביו ובא עד לחרן, אלא כך אמר לו התרחק עוד משם וצא מבית אביך: **אל הארץ אשר אראך**. לא גלה לו הארץ מיד, כדי לחבבה בעיניו, ולתת לו שכר על כל דבור ודבור. כיוצא בו (בראשית כב ב) את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק, כיוצא בו (כב ב) על אחד ההרים אשר אמר אליך, כיוצא בו (יונה ג ב) וקרא עליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך: **[ג]** ונברכו בך כל משפחת האדמה. יש אגדות רבות, וזהו פשוטו אדם אומר לבנו תהא כאברהם, וכן כל ונברכו בך שבמקרא, וזה מוכיח (בראשית מח כ) בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה: **[ה]** אשר עשו בחרן. שהכניסן תחת כנפי השכינה, אברהם מגיר את האנשים, ושרה מגירת הנשים, ומעלה עליהם הכתוב כאלו עשאו. ופשוטו של מקרא עבדים ושפחות שקנו להם, כמו (שם לא א) עשה את כל הכבוד הזה, (במד' כד יח) וישראל עשה חיל, לשון קונה וכונס: **[ו]** ויעבר אברם בארץ. נכנס לתוכה: **עד**

מקום שכס. להתפלל על בני יעקב כשיבאו להלחם בשכם: **אלון מורה.** הוא שכס, הראהו הר גריזים והר עיבל ששם קבלו ישראל שבועת התורה: **והכנעני אז בארץ.** היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם, שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח את הארץ לבניו, שנאמר (בראשית יד יח) ומלכי צדק מלך שלם, לפיכך (פסוק ז) ויאמר ה' אל אברם לזרעך אתן את הארץ הזאת, עתיד אני להחזירה לבניך שהם מזרעו של שם: **זי** **ויבן שם מזבחה.** על בשורת הזרע ועל בשורת ארץ ישראל: **ח** **ויעתק משם.** אהלו: **מקדם לבית אל.** במזרחה של בית אל. נמצאת בית אל במערבו, והוא שנאמר בית אל מים: **אהלו.** אהלה כתיב, בתחלה נטה את אהל אשתו ואחר כך את שלו: **ויבן שם מזבחה.** נתנבא שעתידין בניו להכשל שם על עון עכן והתפלל שם עליהם: **ט** **הלוך ונסוע.** לפרקים, יושב כאן חדש או יותר ונוסע משם ונוטה אהלו במקום אחר, וכל מסעיו הנגבה ללכת לדרומה של ארץ ישראל והוא לצד ירושלים שהיא בחלקו של יהודה, שנטלו בדרומה של ארץ ישראל הר המורה שהיא נחלתו: **י** **רעב בארץ.** באותה ארץ לבדה, לנסותו אם ירהר אחר דבריו של הקדוש ברוך הוא שאמר לו ללכת אל ארץ כנען, ועכשיו משיאו לצאת ממנה: **יא** **הנה נא ידעתי.** מדרש אגדה עד עכשיו לא הכיר בה מתוך צניעות שבשניהם, ועכשיו על ידי מעשה הכיר בה. דבר אחר מנהג העולם שעל ידי טורח הדרך אדם מתבזה, וזאת עמדה ביפיה. ופשוטו של מקרא הנה נא הגיע השעה שיש לדאוג על יפוך, ידעתי זה ימים רבים כי יפת מראה את, ועכשיו אנו באים בין אנשים שחורים ומכוערים, אחיהם של כושים, ולא הרגלו באשה יפה. ודומה לו (בראשית יט ב) הנה נא אדני סורו נא: **יג** **למען ייטב לי בעבורך.** יתנו לי מתנות: **יד** **ויהי כבוא אברם מצרימה.** היה לו לומר כבואם מצרימה, אלא למד שהטמין אותה בתבה ועל ידי שתבעו את המכס פתחו וראו אותה: **טו** **ויהללו אותה אל פרעה.** הללו ביניהם לומר הגונה זו למלך: **טז** **ולאברם היטיב.** פרעה בעבורה. [נתן לו מתנות]: **יז** **וינגע ה' וגו'.** במכת ראתן לקה, שהתשמיש קשה לו: **ואת ביתו.** כתרגומו ועל אנש ביתיה (ומדרשו לרבות כותליו ועמודיו וכליו): **על דבר שרי.** על פי דבורה, אומרת למלאך הך והוא מכה: **יט** **קח ולך.** לא כאבימלך שאמר לו (כ טו) הנה ארצי לפניך, אלא אמר לו לך ואל תעמד, שהמצרים שטופי זמה הם, שנאמר (יחזקאל כג כ) וזרמת סוסים זרמתם: **כ** **ויצו עליו.** על אודותיו לשלחו ולשמרו: **וישלחו.** כתרגומו ואלויאו:

בראשית פרק-יג

א **ויעל אברם וגו' הנגבה.** לבא לדרומה של ארץ ישראל כמו שאמור למעלה (פסוק ט) הלוך ונסוע הנגבה, להר המורה, ומכל מקום כשהוא הולך ממצרים לארץ כנען מדרום לצפון הוא מהלך, שארץ מצרים בדרומה של ארץ ישראל, כמו שמוכיח במסעות ובגבולי הארץ: **ב** **כבד מאד.** טעון משאות: **ג** **וילך למסעיו.** כשחזר ממצרים לארץ כנען היה הולך ולן באכסניות שלן בהם בהליכתו למצרים. למדך דרך ארץ שלא ישנה אדם מאכסניא שלו. דבר אחר בחזרתו פרע הקפותיו: **מנגב.** ארץ מצרים בדרומה של ארץ כנען: **ד** **אשר עשה שם בראשנה ויקרא שם.** ואשר קרא שם אברם בשם ה'. וגם יש לומר ויקרא שם עכשיו בשם ה': **ה** **ההולך את אברם.** מי גרם שהיתה לו זאת, הליכתו עם אברם: **ו** **ולא נשא אתם.** לא היתה יכולה להספיק מרעה למקניהם, ולשון

קצר הוא, וצריך להוסיף עליו, כמו ולא נשא אותם מרעה הארץ, לפיכך כתוב ולא נשא בלשון זכר: **[ז]** ויהי ריב. לפי שהיו רועים של לוט רשעים ומרעים בהמתם בשדות אחרים, ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל, והם אומרים נתנה הארץ לאברם, ולו אין יורש, ולוט יורשו, ואין זה גזל, והכתוב אומר והכנעני והפרזי אז ישב בארץ ולא זכה בה אברם עדיין: **[ח]** אנשים אחים. קרובים. ומדרש אגדה דומין בקלסתר פנים: **[ט]** אם השמאל ואימנה. בכל אשר תשב, לא אתרחק ממך ואעמוד לך למגן ולעזר. וסוף דבר הצרך לו שנאמר (יד יד) וישמע אברם כי נשבה אחיו ונמי: ואימנה. אימין את עצמי, כמו ואשמאילה אשמאיל את עצמי. ואם תאמר היה לו לנקד ואימינה, כך מצינו במקום אחר (ש"ב יד יט) אם אש להמין ואין נקוד להימין: **[י]** כי כלה משקה. ארץ נחלי מים: לפני שחת ה' את סדום ואת עמורה. היה אותו מישור: כגן ה'. לאילנות: כארץ מצרים. לזרעים: באכה צער. עד צער. ומדרש אגדה דורשה לגנאי, על שהיו שטופי זמה בחר לו לוט בשכונתם במסכת הוריות (י ב): **[יא]** ככר. מישור, כתרנומו: מקדם. נסע מאצל אברם והלך לו למערבו של אברם, נמצא נוסע ממזרח למערב. ומדרש אגדה הסיע עצמו מקדמונו של עולם אמר אי אפשי לא באברם ולא באלהיו: **[יב]** ויאהל. נטה אהלים לרועיו ולמקנהו עד סדום: **[יג]** ואנשי סדום רעים. ואף על פי כן לא נמנע לוט מלשכון עמהם. ורבותינו למדו מכאן (משלי י ז) שם רשעים ירקב: רעים. בגופם: וחטאים. בממונם: לה' מאד. יודעים רבונם ומתכונים למרוד בו: **[יד]** אחרי הפרד לוט. כל זמן שהרשע עמו היה הדבור פורש ממנו: **[טז]** אשר אם יוכל איש. כשם שאי אפשר לעפר להמנות, כך זרעך לא ימנה: **[יח]** ממרא. שם אדם:

בראשית פרק-יד

[א] אמרפל. הוא נמרוד שאמר לאברהם פול לתוך כבשן האש: מלך גוים. מקום יש ששמו גוים, על שם שנתקבצו שמה מכמה אמות ומקומות והמליכו איש עליהם ושמו תדעל: **[ב]** ברע. רע לשמים ורע לבריות: ברשע. שנתעלה ברשעו: שנאב. שונא אביו שבשמים: שמאבר. שם אבר לעוף ולקפוץ ולמרוד בהקדוש ברוך הוא: בלע. שם העיר: **[ג]** עמק השדים. כך שמו, על שם שהיו בו שדות הרבה: הוא ים המלח. לאחר זמן נמשך הים לתוכו ונעשה ים המלח. ומדרש אגדה אומר שנתבקעו הצורים סביבותיו ונמשכו יאורים לתוכו: **[ד]** שתים עשרה שנה עבדו. חמשה מלכים הללו את כדרלעומר: **[ה]** ובארבע עשרה שנה. למרדן: בא כדרלעומר. לפי שהוא היה בעל המעשה נכנס בעבי הקורה: והמלכים. אלה שלשה מלכים: הזוזים. הם זמזמים: **[ו]** בהררם. בהר שלהם: איל פארן. כתרנומו מישור. ואומר אני שאין איל לשון מישור, אלא מישור של פארן איל שמו, ושל ממרא אלוני שמו, ושל ירדן ככר שמו, ושל שטים אבל שמו אבל השטים, וכן בעל גד בעל שמו, וכלם מתורגמין מישור, וכל אחד שמו עליו: על המדבר. אצל המדבר, כמו (במדבר ב כ) ועליו מטה מנשה: **[ז]** עין משפט הוא קדש. על שם העתיד, שעתידין משה ואהרן להשפט שם על עסקי אותו העין, והם מי מריבה. ואונקלוס תרגמו כפשוטו, מקום שהיו בני המדינה מתקבצים שם לכל משפט: שדה העמלקי. עדיין לא נלד עמלק ונקרא על שם העתיד: בחצון תמר. הוא עין גדי, מקרא מלא (דה"י ב' כ ב) ביהושפט: **[ט]** ארבעה מלכים

את החמשה. ואף על פי כן נצחו המועטים, להודיעך שגבורים היו, ואף על פי כן לא נמנע אברהם מלרדוף אחריהם: **[י]** **בארת בארת חמר.** בארות הרבה היו שם שנוטלין משם אדמה לטיט של בנין. ומדרש אגדה שהיה הטיט מגבל בהם, ונעשה נס למלך סדום שיצא משם, לפי שהיו באמות מקצתן שלא היו מאמינין שנצל אברהם מאור כשדים מכבשן האש, וכיון שיצא זה מן החמר האמינו באברהם למפרע: **הרה נסו.** להר נסו. הרה כמו להר, כל תבה שצריכה למייד בתחלתה הטיל לה הי"א בסופה. ויש חלוק בין הרה לההרה שהי"א שבסוף התבה עומדת במקום למייד שבראשה, אבל אינה עומדת במקום למייד ונקודה פתיח תחתיה, והרי הרה כמו להר, או כמו אל הר, ואינו מפרש לאיזה הר, אלא שכל אחד נס כאשר מצא הר תחלה, וכשהוא נותן הי"א בראשה לכתוב ההרה או המדברה, פתרונו כמו אל ההר או כמו לההר, ומשמע לאותו הר הידוע ומפורש בפרשה: **[יב]** **והוא ישב בסדום.** מי גרם לו זאת, ישיבתו בסדום: **[יג]** **ויבא הפליט.** ^[מדרש] לפי פשוטו זה עוג שפלט מן המלחמה, והוא שכתוב (דברים ג יא) כי רק עוג נשאר מיתר הרפאים, וזהו נשאר שלא הרגוהו אמרפל וחבריו כשהכו את הרפאים בעשתרות קרנים, תנחומא (חוקת כה). ומדרש בראשית רבה (מב ח) זה עוג שפלט מדור המבול, וזהו מיתר הרפאים שנאמר (ו ד) הנפלים היו בארץ וגי' ומתכון שיהרג אברהם וישא את שרה: **העברי.** שבא מעבר הנהר: **בעלי ברית אברם.** שכרתו עמו ברית (דבר אחר שהשיאו לו עצה על המילה כמו שמפורש במקום אחר): **[יד]** **וירק.** כתרגומו וזרז, וכן (ויקרא כו לג) והריקתני אחריכם חרב, אזדיין בחרבי עליכם, וכן (שמות טו ט) אריק חרבי, וכן (תהלים לה ג) והרק חנית וסגר: **חניכיו.** חנכו כתיב זה אליעזר שחנכו למצוות והוא לשון התחלת כניסת האדם או כלי לאמנות שהוא עתיד לעמוד בה, וכן (משלי כב ו) חנך לנער, (במדבר ז יא) חנכת המזבח, (תהלים לא) חנכת הבית ובלע"ז קורין לו אינציי"ר: **שמנה עשר ושלוש מאות.** רבותינו אמרו אליעזר לבדו היה, והוא מנין גימטריא של שמו: **עד דן.** שם תשש כחו, שראה שעתידין בניו להעמיד שם עגל: **[טו]** **ויחלק עליהם.** לפי פשוטו, סרס המקרא, ויחלק הוא ועבדיו עליהם לילה כדרך הרודפים שמתפלגים אחר הנרדפים כשבורחים זה לכאן וזה לכאן: **לילה.** כלומר אחר שחשכה לא נמנעו מלרדפם. ומדרש אגדה שנחלק הלילה ובחציו הראשון נעשה לו נס, וחציו השני נשמר ובא לו לחצות לילה של מצרים: **עד חובה.** אין מקום ששמו חובה, אלא דן קורא חובה על שם עבודה זרה שעתידה להיות שם: **[יז]** **עמק שוה.** כך שמו כתרגומו למישר מפנא, פנוי מאילנות ומכל מכשול: **עמק המלך.** בית ריסא דמלכא, בית ריס אחד שהוא שלשים קנים, שהיה מיוחד למלך לשחק שם. ומדרש אגדה עמק שהשוו שם כל האמות והמליכו את אברהם עליהם לנשיא אלהים ולקצין: **[יח]** **ומלכי צדק.** מדרש אגדה הוא שם בן נח: **לחם ויין.** כך עושים ליגיעי מלחמה, והראה לו שאין בלבו עליו על שהרג את בניו. ומדרש אגדה רמז לו על המנחות ועל הנסכים שיקריבו שם בניו: **[יט]** **קנה שמים וארץ.** כמו (תהלים קלד ג) עשה שמים וארץ, על ידי עשיתן קנאן להיות שלו: **[כ]** **אשר מגן.** אשר הסגיר, וכן (הושע יא ח) אמגנדך ישראל: **ויתן לו.** אברם: **מעשר מכל.** אשר לו לפי שהיה כהן: **[כא]** **תן לי הנפש.** מן השבי שלי שהצלת, החזר לי הגופים לבדם: **[כב]** **הרימתי ידי.** לשון שבועה, מרים אני את ידי לאל עליון וכן (בראשית כב טז) בי נשבעתי, נשבע אני, וכן (שם כג יג) נתתי כסף השדה קח ממני, נותן אני לך כסף השדה וקחהו ממני: **[כג]** **אם מחוט ועד שרוך נעל.** אעכב לעצמי מן השבי: **ואם אקח מכל אשר לך.** ואם תאמר לתת לי שכר מבית גנזיך, לא אקח: **ולא תאמר אני העשרתי את אברם.** שהקדוש ברוך הוא הבטיחני לעשרני, שנאמר לעיל (יב ב) ואברכך וגי'. **[כד]** **הנערים.** עבדי אשר הלכו אתי, ועוד ענר אשכל וממרא וגי'. ואף על פי שעבדי נכנסו למלחמה, שנאמר לעיל (פסוק טו) הוא ועבדיו ויכם, וענר וחבריו ישבו על הכלים לשמר, אפלו הכי הם יקחו

חלקם. וממנו למד דוד שאמר (ש"א ל כד) כחלק הירד למלחמה וכחלק הישב על הכלים יחדו יחלקו. לכך נאמר (שם פסוק כה) ויהי מהיום ההוא ומעלה וישמה לחק ולמשפט, ולא נאמר והלאה לפי שכבר נתן החוק בימי אברהם:

בראשית פרק-טו

[א] אחר הדברים האלה. כל מקום שנאמר אחר סמוך, אחרי מפלג. אחר שנעשה לו נס זה שהרג את המלכים והיה דואג ואומר שמא קבלתי שכר על כל צדקתי, לכך אמר לו המקום אל תירא אברם. **אנכי מגן לך.** מן הענש שלא תענש על כל אותן נפשות שהרגת, ומה שאתה דואג על קבול שכרך, שכרך הרבה מאד: **[ב] הולך עירי.** מנחם בן סרוק פרשו לשון יורש, וחבר לו (מלאכי ב יב) ער וענה, עירי בלא יורש, כאשר תאמר (איוב לא יב) ובכל תבואתי תשרש, תעקר שרשיה, כך לשון עירי חסר בנים, *ובלע"ז דישאנפנט"ף*. ולי נראה ער וענה מגזרת (שיר השירים ה ב) ולבי ער, ועירי לשון חרבן, וכן (תה"ל קלו ז) ערו ערו, וכן (חבק' ג יג) ערות יסוד, וכן (ירמיה נא נח) ערער תתערער, וכן (צפניה ב יד) כי ארזה ערה: **ובן משק ביתי.** כתרגומו, שכל ביתי נזון על פיו, כמו (בראשית מא מ) ועל פיד ישק, אפטורפס שלי, ואלו היה לי בן היה בני ממנה על שלי: **דמשק.** לפי התרגום מדמשק היה, ולפי מדרש אגדה שרדף המלכים עד דמשק. ובתלמוד דרשו נוטריקון דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים: **[ג] הן לי לא נתת זרע.** ומה תועלת בכל אשר תתן לי: **[ה] ויוצא אתו החוצה.** לפי פשוטו הוציאו מאהלו לחוץ לראות הכוכבים, ולפי מדרשו אמר לו צא מאצטגנינות שלך שראית במזלות שאינך עתיד להעמיד בן, אברם אין לו בן, אבל אברהם יש לו בן. וכן שרי לא תלד, אבל שרה תלד, אני קורא לכם שם אחר וישתנה המזל. דבר אחר הוציאו מחללו של עולם והגביהו למעלה מן הכוכבים, וזהו לשון הבטה מלמעלה למטה: **[ו] והאמין בה'.** לא שאל לו אות על זאת, אבל על ירשת הארץ שאל לו אות ואמר לו במה אדע: **ויחשבה לו צדקה.** הקדוש ברוך הוא חשבה לאברם לזכות ולצדקה על האמונה שהאמין בו. דבר אחר במה אדע, לא שאל לו אות אלא אמר לפניו הודיעני באיזה זכות יתקיימו בה, אמר לו הקדוש ברוך הוא בזכות הקרבנות: **[ט] עגלה משלשת.** שלשה עגלים, רמז לשלשה פרים פר יום הכפורים, ופר העלם דבר של צבור, ועגלה ערופה: **ועז משלשת.** רמז לשעיר הנעשה בפנים, ושעירי מוספין של מועד, ושעיר חטאת יחיד: **ואיל משלש.** אשם ודאי, ואשם תלוי, וכבשה של חטאת יחיד: **ותור וגוזל.** תור ובן יונה: **[י] ויבתר אתם.** חלק כל אחד לשני חלקים, ואין המקרא יוצא מידי פשוטו לפי שהיה כורת עמו ברית לשמור הבטחתו להוריש לבניו את הארץ, כדכתיב (פסוק יח) ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר *ונני*, ודרך כורת ברית לחלק בהמה ולעבר בין בתריה, כמה שנאמר להלן (ירמיה לד יט) העוברים בין בתרי העגל, אף כאן תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים הוא שלוחו של שכינה שהוא אש: **ואת הצפור לא בתר.** לפי שהאמות נמשלו לפרים ואילים ושעירים, שנאמר (תהלים כב יג) סבבוני פרים רבים *ונני*, ואומר (דניאל ח כ) והאיל אשר ראית בעל הקרנים מלכי מדי ופרס. ואומר (שם כא) והצפיר השעיר מלך יון, וישראל נמשלו לבני יונה שנאמר (שה"ש ב יד) יונתי בחוגי הסלע, לפיכך בתר הבהמות רמז על האמות שיהיו כלין והולכין, ואת הצפור לא בתר רמז שיהיו ישראל קיימין לעולם: **[יא] העיט.** הוא עוף, ועל שם

שהוא עט ושואף הנבלות (איוב ט כז) לטוש עלי אכל, כמו (שמואל א' טו יט) ותעט אל השלל: **על הפגרים**. על הבתרים (הפגרים מתרגמינן פגליא, אלא מתוך שהרגלו לתרגם (פסוק ז) איש בתרו, ויהב פלגיא, נתחלף להם תבת פגליא לפלגיא, ותרגמו הפגרים פלגיא, וכל המתרגם כן טועה, לפי שאין להקיש בתרים לפגרים, שבתרים תרגומו פלגיא, ופגרים תרגומו פגליא לשון פגול, כמו (ויקרא יט ז) פגול הוא לשון פגר): **וישב**. לשון נשיבה והפרחה, כמו (תהלי' קמז יח) ישב רוחו, רמז שיבא דוד בן ישי לכלותם, ואין מניחין אותו מן השמים עד שיבא מלך המשיח: **יב** **והנה אימה וגוי**. רמז לצרות וחשך של גליות: **יג** **כי גר יהיה זרעך**. משנלד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה. כיצד, יצחק בן ששים שנה כשנלד יעקב. ויעקב כשירד למצרים אמר (להלן מז ט) ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה, הרי מאה ותשעים, ובמצרים היו מאתיים ועשר כמנין רדו, הרי ארבע מאות שנה. ואם תאמר במצרים היו ארבע מאות, הרי קהת מיורדי מצרים היה, צא וחשוב שנותיו של קהת, ושל עמרם, ושמונים של משה שהיה כשיצאו ישראל ממצרים, אין אתה מוצא אלא שלש מאות וחמשים, ואתה צריך להוציא מהן כל השנים שחי קהת אחר לידת עמרם, ושחי עמרם אחר לידת משה: **בארץ לא להם**. לא נאמר בארץ מצרים אלא בארץ לא להם, ומשנלד יצחק (להלן כא לד) ויגר אברהם וגוי, וביצחק (שם כו ג) גור בארץ הזאת, (תהלים קה כג) ויעקב גר בארץ חם, (בראשית מז ד) לגור בארץ באנו: **יד** **וגם את הגוי**. וגם לרבות ארבע מלכיות, שאף הם כלים על ששעבדו את ישראל: **זן אנכי**. בעשר מכות: **ברכוש גדול**. בממון גדול, כמו שנאמר (שמות יב לו) וינצלו את מצרים: **טו** **ואתה תבוא**. ולא תראה כל אלה: **אל אבתיך**. אביו עובד עבודה זרה והוא מבשרו שיבא אליו, אלא למדך שעשה תרח תשובה: **תקבר בשיבה טובה**. בשרו שיעשה ישמעאל תשובה בימיו ולא יצא עשו לתרבות רעה בימיו, ולפיכך מת חמש שנים קודם זמנו ובו ביום מרד עשו: **טז** **ודור רביעי**. לאחר שיגלו למצרים יהיו שם שלשה דורות, והרביעי ישבו לארץ הזאת, לפי שבארץ כנען היה מדבר עמו וכרת ברית זו, כדכתיב (פסוק ז) לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, וכן היה. יעקב ירד למצרים. צא וחשוב דורותיו יהודה, פרץ, חצרון, וכלב בן חצרון מבאי הארץ היה: **כי לא שלם עון האמורי**. להיות משתלח מארצו עד אותו זמן, שאין הקדוש ברוך הוא נפרע מאמה עד שתתמלא סאתה, שנאמר (ישעיה כז ח) בסאסאה בשלחה תריבנה: **יז** **ויהי השמש באה**. כמו ויהי הם מריקים שקיהם (בראשית מב לה), ויהי הם קוברים איש, כלומר ויהי דבר זה (מ"ב יג כא): **השמש באה**. שקעה: **ועלטה היה**. חשך היום: **והנה תנור עשן וגוי**. רמז לו שיפלו המלכיות בגיהנם. באה טעמו למעלה, לכך הוא מבואר שבאה כבר, ואם היה טעמו למטה באל"ף היה מבואר כשהיא שוקעת. ואי אפשר לומר כן, שהרי כבר כתיב ויהי השמש לבא, והעברת תנור עשן לאחר מכאן היתה נמצא שכבר שקעה. וזה חלוק בכל תבה לשון נקבה שיסודה שתי אותיות, כמו בא, קס, שב, כשהטעם למעלה, לשון עבר הוא, כגון זה, וכגון (להלן כט ט) ורחל באה, (שם לו ז) קמה אלמתי, (רות א טו) הנה שבה יבמתך, וכשהטעם למטה הוא לשון הוה, דבר שנעשה עכשיו והולך, כמו (להלן כט ו) באה עם הצאן, (אסתר ב יד) בערב היא באה ובבקר היא שבה: **יח** **לזרעך נתתי**. אמירתו של הקדוש ברוך הוא כאלו היא עשויה: **הנהר הגדול נהר פרת**. לפי שהוא דבוק לארץ ישראל קראהו גדול אף על פי שהוא מאוחר בארבעה נהרות היוצאים מעדן, שנאמר והנהר הרביעי הוא פרת. משל הדיוט עבד מלך מלך, הדבק לשחור וישתחוו לך: **יט** **את הקיני**. עשר אמות יש כאן ולא נתן להם אלא שבעה גוים, והשלשה אדום ומואב ועמון, והם קיני קניזי וקדמוני עתידים להיות ירשה לעתיד, שנאמר (ישעיה יא יד) אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם: **כ** **ואת הרפאים**. ארץ עוג, שנאמר בה (דברים ג יג) ההוא יקרא ארץ רפאים:

בראשית פרק-טז

[א] שפחה מצרית. בת פרעה היתה, כשראה נסים שנעשו לשרה אמר מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה ולא גבירה בבית אחר: **[ב]** אולי אבנה ממנה. למד על מי שאין לו בנים שאינו בנוי אלא הרוס: אבנה ממנה. בזכות שאכניס צרתי לתוך ביתי: לקול שרי. לרוח הקודש שבה: **[ג]** ותקח שרי. לקחתה בדברים אשריך שזכית לדבק בגוף קדוש כזה: מקץ עשר שנים. מועד הקבוע לאשה ששהתה עשר שנים ולא ילדה לבעלה חיב לשא אחרת: לשבת אברם וגוי. מגיד שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין, לפי שלא נאמר לו (לעיל יב ב) ואעשך לגוי גדול, עד שיבא לארץ ישראל: **[ד]** ויבא אל הגר ותהר. מביאה ראשונה: ותקל גברתה בעיניה. אמרה שרי זו אין סתרה כגלויה, מראה עצמה כאלו היא צדקת ואינה צדקת, שלא זכתה להריון כל השנים הללו, ואני נתעברתי מביאה ראשונה: **[ה]** חמסי עליך. חמס העשוי לי, עליך אני מטילה הענש, כשהתפללת להקדוש ברוך הוא מה תתן לי ואנכי הולך ערירי, לא התפללת אלא עליך, והיה לך להתפלל על שנינו והייתי אני נפקדת עמך. ועוד, דבריק אתה חומס ממני שאתה שומע בזיוני ושותק: אנכי נתתי שפחתי וגוי ביני ובינך שבמקרא חסר, וזה מלא, קרי ביה ובינך שהכניסה עין הרע בעבורה של הגר והפילה עברה, הוא שהמלאך אומר להגר הנך הרה, והלא כבר הרתה והוא מבשר לה שתהר, אלא מלמד שהפילה הריון הראשון: **[ו]** ותענה שרי. היתה משעבדת בה בקושי: **[ח]** אי מזה באת. מהיכן באת. יודע היה, אלא לתן לה פתח לכנס עמה בדברים. ולשון אי מזה, איה המקום שתאמר עליו מזה אני באה: **[ט]** ויאמר לה מלאך ה' וגוי. על כל אמירה היה שלוח לה מלאך אחר, לכך נאמר מלאך בכל אמירה ואמירה: **[יא]** הנך הרה. כשתשובי תהרי, כמו (שופטים יג ז) הנך הרה, דאשת מנוח: וילדת בן. כמו ויולדת, ודומה לו (ירמיה כב כג) ישבת בלבנון מקננת בארזים: וקראת שמו. צווי הוא, כמו שאומר לזכר (וי יט) וקראת את שמו יצחק: **[יב]** פרא אדם. אוהב מדברות לצוד חיות, כמו שכתוב (כא כ. כא) ויהי רבה קשת וישב במדבר פארן: ידו בכל. לסטים: ויד כל בו. הכל שונאין אותו ומתגרין בו: ועל פני כל אחיו ישכן. שיהיה זרעו גדול: **[יג]** אתה אל ראי. נקוד חטף קמ"ץ מפני שהוא שם דבר, אלוה הראיה, שרואה בעלבון של עלובין. (ס"א דבר אחר אתה אל ראי, ומשמע שהוא רואה הכל, ואין שום דבר רואה אותו): **[יד]** הגם הלם. לשון תימה, וכי סבורה הייתי שאף הלום במדברות ראיתי שלוחו של מקום אחרי רואי אותם בביתו של אברהם, ששם הייתי רגילה לראות מלאכים. ותדע שהיתה רגילה לראותם שהרי מנוח ראה את המלאך פעם אחת ואמר (שופטים יג כב) מות נמות, וזו ראתה ארבעה פעמים זה אחר זה ולא חרדה: **[יד]** באר לחי ראי. כתרגומו בירא דמלאך קיימא אתחזי עלה: **[טו]** ויקרא אברם שם וגוי. אף על פי שלא שמע אברם דברי המלאך שאמר (פסוק יא) וקראת שמו ישמעאל, שרתה רוח הקדש עליו וקראו ישמעאל: **[טז]** ואברם בן שמונים שנה וגוי. לשבחו של ישמעאל נכתב, להודיע שהיה בן שלש עשרה שנה כשנמול ולא עכב:

בראשית פרק-יז

[א] אני אל שדי. אני הוא שיש די באלהותי לכל בריה, לפיכך התהלך לפני ואהיה לך לאלוה ולפטרון, וכן כל מקום שהוא במקרא פרושו די יש לו, והכל לפי הענין: **התהלך לפני.** כתרגומו פלח קדמי, הדבק בעבודתי: **והיה תמים.** אף זה צווי אחר צווי, היה שלם בכל נסיונותי. ולפי מדרשו התהלך לפני במצות מילה, ובדבר הזה תהיה תמים, שכל זמן שהערלה בך אתה בעל מוס לפני. דבר אחר והיה תמים, עכשיו אתה חסר חמשה אברים שתי עינים, שתי אזנים, וראש הגויה שאוסיף לך אות על שמך ויהיו מנין אותיותיך מאתים ארבעים ושמונה כמנין אבריך: **[ב] ואתנה בריתי.** ברית של אהבה וברית הארץ להורישה לך על ידי מצוה זו: **[ג] ויפל אברם על פניו.** ממורא השכינה, שעד שלא מל לא היה בו כח לעמוד ורוח הקדש נצבת עליו, וזהו שנאמר בבלעם (במדבר כד ז) נפל וגלוי עינים. בברייתא דרבי אליעזר מצאתי כן: **[ה] כי אב המון גוים.** לשון נוטריקון של שמו. ורייש שהיתה בו בתחלה, שלא היה אב אלא לארם שהוא מקומו ועכשיו אב לכל העולם, לא זה ממקומה, שאף יו"ד של שרי נתרעמה על השכינה עד שנתוספה ליהושע, שנאמר (במדבר יג טז) ויקרא משה להושע בן נון יהושע: **[ו] ונתתיך לגוים.** ישראל ואדום, שהרי ישמעאל כבר היה לו ולא היה מבשרו עליו: **[ז] והקמתי את בריתי.** ומה היא הברית, להיות לך לאלהים: **[ח] לאחזת עולם.** ושם אהיה להם לאלהים, אבל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה: **[ט] ואתה.** וא"ו זו מוסיף על ענין ראשון אני הנה בריתי אתך, ואתה הוי זהיר לשמרו, ומה היא שמירתו, (פסוק י) זאת בריתי אשר תשמרו המול לכם וגו': **[י] בניי ובניכם** וגו'. אותם של עכשיו: **ובין זרעך אחריך.** העתידין להולד: **המול.** כמו להמול כמו שאתה אומר עשות, כמו לעשות: **[יא] ונמלתם.** כמו ומלתם והנו"ן בו יתרה ליסוד הנופל בו לפרקים, כגון נ' של נושך ונ' של נושא. ונמלתם, כמו ונשאתם, אבל ימול לשון יפעל כמו יעשה, יאכל: **[יב] יליד בית.** שילדתו השפחה בבית: **ומקנת כסף.** שקנאו משנלד: **[יג] המול ימול יליד ביתך.** כאן כפל עליו ולא אמר לשמונה ימים, ללמדך שיש יליד בית נמול לאחר שמנה ימים, כמו שמפורש במסכת שבת (דף קלח ב) **[יד] וערל זכר.** כאן למד שהמילה באותו מקום שהוא נכר בין זכר לנקבה: **אשר לא ימול.** משיגיע לכלל ענשין ונכרתה, אבל אביו אין ענוש עליו כרת אבל עובר בעשה: **ונכרתה הנפש.** הולך ערירי ומת קודם זמנו: **[טו] לא תקרא את שמה שרי.** דמשמע שרי לי ולא לאחרים כי שרה סתם שמה, שתהא שרה על כל: **[טז] וברכתי אתה.** ומה היא הברכה, שחזרה לנערותה, שנאמר (לקמן יח יב) אחרי בלתי היתה לי עדנה: **וברכתי.** בהנקת שדים, כשנצרכה לכך ביום משתה של יצחק, שהיו מרננים עליהם שהביאו אסופי מן השוק ואומרים בננו הוא, והביאה כל אחת בנה עמה ומניקתה לא הביאה, והיא היניקה את כלם, הוא שנאמר (כא ז) היניקה בנים שרה. בראשית רבה (נג ט) רמזו במקצת: **[יז] ויפל אברהם על פניו ויצחק.** זה תירגם אנקלוס וחד, לשון שמחה, ושל שרה לשון מחוך. למדת שאברהם האמין ושמח, ושרה לא האמינה ולגלגה. וזהו שהקפיד הקדוש ברוך הוא על שרה ולא הקפיד על אברהם: **הלבן.** יש תמיהות שהן קימות כמו (שי"א ב כז) הנגלה נגליתי, (שי"ב טו כז) הראה אתה, אף זו היא קימת, וכך אמר בלבו הנעשה חסד זה לאחר מה שהקדוש ברוך הוא עושה לי: **ואם שרה הבת תשעים שנה.** היתה כדאי לילד. ואף על פי שדורות הראשונים היו מולידין בני חמש מאות שנה, בימי אברהם נתמעטו השנים כבר ובא תשות כח לעולם, וצא ולמד מעשרה דורות שמנח ועד אברהם שמהירו תולדותיהן בני ששים ובני שבעים: **[יח] לו ישמעאל יחיה.** הלואי שיחיה ישמעאל, איני כדאי לקבל מתן שכר כזה: **יחיה לפניך.**

יחיה ביראתך, כמו (פסוק א) התהלך לפני, פלח קדמי: **[יט] אבל**. לשון אמתת דברים, וכן (לקמן מב כא) אבל אשמים אנחנו, (מ"ב ד יד) אבל בן אין לה: **וקראת את שמו יצחק**. על שם הצחוק. ויש אומרים על שם י' נסיונות, וצ' שנה של שרה, וחי' ימים שנמול, וקי' שנה של אברהם. (ס"א והקיימתי את בריתי למה נאמר, והרי כבר כתיב (פסוק ט) ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך ונ' אלא לפי שאומר (פסוק ז) והקמתי ונ', יכול בני ישמעאל ובני קטורה בכלל הקיום, תלמוד לומר והקמותי את בריתי אתו, ולא עם אחרים.) ואת בריתי אקים את יצחק, למה נאמר, [אלא למד שהיה קדוש מבטן]. דבר אחר אמר ר' אבא מכאן למד קל וחומר בן הגבירה מבן האמה, כתיב (פסוק כ) כי הנה ברכתי אותנו והפריתי אותנו והרביתי אותנו, זה ישמעאל, וקל וחומר ואת בריתי אקים את יצחק: **את בריתי**. ברית המילה תהא מסורה לזרעו של יצחק: **[כ] שנים עשר נשיאם**. כעננים יכלו, כמו (משלי כה יד) נשיאים ורוח: **[כב] מעל אברהם**. לשון נקיה הוא כלפי שכינה, ולמדנו שהצדיקים מרכבתו של מקום: **[כג] בעצם היום**. בו ביום שנצטוה, ביום ולא בלילה, לא נתיירא לא מן הגוים ולא מן הלצנים, ושלא יהיו אויביו ובני דורו אומרים אלו ראינוהו לא הנחנוהו למול ולקים מצותו של מקום: **וימל**. לשון ויפעל: **[כד] בהמלו**. בהפעלו, כמו (ב ד) בהבראם: **[כה] בהמלו את בשר ערלתו**. (נטל אברהם סכין, ואחז בערלתו ורצה לחתוך, והיה מתירא שהיה זקן, מה עשה הקבי"ה שלח ידו ואחז עמו, שנאמר וכרות עמו הברית, לו לא נאמר, אלא עמו, בראשית רבה. רש"י ישן) באברהם לא נאמר את, לפי שלא היה חסר אלא חתוך בשר, שכבר נתמעך על ידי תשמיש, אבל ישמעאל שהיה ילד הוזקק לחתוך ערלה ולפרוע המילה, לכך נאמר בו את: **[כו] בעצם היום הזה**. שמלאו לאברהם תשעים ותשע שנה ולישמעאל שלש עשרה שנים נמול אברהם וישמעאל בנו:

וירא

פרשת

בראשית פרק-יח

[א] וירא אליו. לבקר את החולה. אמר רבי חמא בר חנינא יום שלישי למילתו היה, ובא הקדוש ברוך הוא ושאל בשלומו: **באלוני ממרא**. הוא שנתן לו עצה על המילה, לפיכך נגלה עליו בחלקו: **ישב**. ישב כתיב, בקש לעמוד, אמר לו הקדוש ברוך הוא שב ואני אעמד, ואתה סימן לבניך, שעתיד אני להתיצב בעדת הדיינים והן יושבין, שנאמר (תהלים פב א) אלהים נצב בעדת אל: **פתח האהל**. לראות אם יש עובר ושב ויכניסם בביתו: **כחם היום**. הוציא הקדוש ברוך הוא חמה מנרתיקה שלא להטריחו באורחים, ולפי שראהו מצטער שלא היו אורחים באים, הביא המלאכים עליו בדמות אנשים: **[ב] והנה שלשה אנשים**. אחד לבשר את שרה ואחד להפוך את סדום ואחד לרפאות את אברהם, שאין מלאך אחד עושה שתי שליחויות. תדע לך שכן כל הפרשה הוא מזכירן בלשון רבים (פסוק ח) ויאכלו (פסוק ט) ויאמרו אליו, ובבשורה נאמר (שם י) ויאמר שוב אשוב אליך,

ובהפיכת סדום הוא אומר (יט כב) כי לא אוכל לעשות דבר, (שם כא), לבלתי הפכי. ורפאל שרפא את אברהם הלך משם להציל את לוט, הוא שנאמר (שם יז) ויהי כהוציאם אותם החוצה ויאמר המלט על נפשך, למדת שהאחד היה מציל: **נצבים עליו**. לפניו, כמו (במדבר ב כ) ועליו מטה מנשה. אבל לשון נקיה היא כלפי המלאכים: **וירא**. מהו וירא וירא שני פעמים, הראשון כמשמעו והשני לשון הבנה, נסתכל שהיו נצבים במקום אחד והבין שלא היו רוצים להטריחו ואף על פי שיודעים היו שיצא לקראתם, עמדו במקומם לכבודו ולהראותו שלא רצו להטריחו, וקדם הוא ורץ לקראתם. בבבא מציעא (פז ב) כתיב נצבים עליו, וכתיב וירץ לקראתם, כד חזיוה דהוה שרי ואסר פרשו המנו, מיד וירץ לקראתם: **ג** **ויאמר אדני אם נא** וגו'. לגדול שבהם אמר, וקראם כלם אדונים ולגדול אמר אל נא תעבר, וכיון שלא יעבר הוא, יעמדו חבריו עמו, ובלשון זה הוא חול. דבר אחר קודש הוא, והיה אומר להקדוש ברוך הוא להמתין לו עד שירוץ ויכניס את האורחים. ואף על פי שכתוב אחר (פסוק ב) וירץ לקראתם, האמירה קודם לכן היתה, ודרך המקראות לדבר כן, כמו שפרשתי אצל (ו ג) לא ידון רוחי באדם, שנכתב אחר ויולד נח (ה לב), ואי אפשר לומר אלא אם כן קודם הגזרה עשרים שנה, ושתי הלשונות בבראשית רבה (מח ו) **ד** **יקח נא**. על ידי שליח, והקדוש ברוך הוא שלם לבניו על ידי שליח שנאמר (במדבר כ יא) וירם משה את ידו ויך את הסלע: **ורחצו רגליכם**. כסבור שהם ערביים שמשתחווים לאבק רגליהם והקפיד שלא להכניס עבודה זרה לביתו. אבל לוט שלא הקפיד, הקדים לינה לרחיצה, שנאמר (יט ב) ולינו ורחצו רגליכם: **תחת העץ**. תחת האילן: **ה** **וסעדו לבכם**. בתורה בנביאים ובכתובים מצינו דפתא סעדתא דלבא. בתורה סעדו לבכם. בנביאים (שופטים יט ה) סעד לבך פת לחם. בכתובים (תהלים קד טו) ולחם לבב אנוש יסעד. אמר רבי חמא לבבכם אין כתיב כאן אלא לבכם, מגיד שאין יצר הרע שולט במלאכים: **אחר תעבורו**. אחר כן תלכו: **כי על כן עברתם**. כי הדבר הזה אני מבקש מכם מאחר שעברתם עלי לכבודי: **כי על כן**. כמו על אשר, וכן כל כי על כן שבמקרא (לקמן יט ח) כי על כן באו בצל קורתני, (לקמן לג ז) כי על כן ראיתי פניך, (שם לח כו) כי על כן לא נתתיה, (במדבר י לא) כי על כן ידעת חנותנו: **ו** **קמח סלת**. סלת לעוגות, קמח לעמילן של טבחים, לכסות את הקדרה, ולשאוב את הזהמא: **ז** **בן בקר רך וטוב**. שלשה פרים היו כדי להאכילן שלש לשונות בחרדל: **אל הנער**. זה ישמעאל לחנכו במצות: **ח** **ויקח חמאה** וגו'. ולחם לא הביא לפי שפרסה שרה נדה, שחזר לה אורח כנשים אותו היום, ונטמאת העיסה: **חמאה**. שומן החלב שקולטין מעל פניו: **ובן הבקר אשר עשה**. אשר תקן, קמח קמח שתקן, אמטי ואייתי קמייהו: **ויאכלו**. נראו כמו שאכלו, מכאן שלא ישנה אדם מן המנהג: **ט** **ויאמרו אליו**. נקוד על אי"ו שבאליו, ותניא רבי שמעון בן אלעזר אומר כל מקום שהכתב רבה על הנקדה אתה דורש הכתב וכו', וכאן הנקדה רבה על הכתב אתה דורש הנקודה, שאף לשרה שאלו אינו אברהם, למדנו שישאל אדם באכסניא שלו לאיש על האשה ולאשה על האיש. בבבא מציעא (פז א) אומרים יודעים היו מלאכי השרת שרה אמנו היכן היתה, אלא להודיע שצנועה היתה כדי לחבבה על בעלה. אמר רבי יוסי בר חנינא כדי לשגר לה כוס של ברכה: **הנה באהל**. צנועה היא: **י** **שוב אשוב**. לא בשרו המלאך שישוב אליו אלא בשליחותו של מקום אמר לו, כמו (טז ז) ויאמר לה מלאך ה' הרבה ארבה, והוא אין בידו להרבות, אלא בשליחותו של מקום, אף כאן בשליחותו של מקום אמר לו כן. אלישע אמר לשונמית (מלכים ב' ד טז) למועד הזה כעת חיה את חובקת בן ותאמר אל אדוני איש האלהים אל תכזב בשפחתך, אותן המלאכים שבשרו את שרה אמרו למועד אשוב. אמר לה אלישע אותם המלאכים שהם חיים וקיימים לעולם אמרו למועד אשוב, אבל אני בשר ודם שהיום חי ומחר מת, בין חי ובין מת למועד הזה וגו': **כעת חיה**. כעת הזאת לשנה הבאה,

ופסח היה, ולפסח הבא נלד יצחק, מדלא קרינן כעת אלא כעת. **כעת חיה**. כעת הזאת שתהא חיה לכם שתהיו כלכם שלמים וקיימים: **והוא אחריו**. הפתח היה אחר המלאך: **[יא] חדל להיות**. פסק ממנה: **ארח כנשים**. אורח נדות: **[יב] בקרבה**. מסתכלת במעיה ואמרה אפשר הקרבים הללו טעונין ולד, השדים הללו שצמקו מושכין חלב, תנחומא (שופטים יח): **עדנה**. צחצוח בשר, ולשון משנה (מנחות פו א) משיר את השער ומעדן את הבשר. דבר אחר לשון עדן, זמן וסת נדות: **[יג] האף אמנם**. הגם אמת אלד: **ואני זקנתי**. שנה הכתוב מפני השלום, שהרי היא אמרה ואדוני זקן: **[יד] היפלא**. כתרגומו היתכסי, וכי שום דבר מפלא ומפרד ומכסה ממני מלעשות כרצוני: **למועד**. לאותו מועד המיחד שקבעתי לך אתמול למועד הזה בשנה האחרת: **[טו] כי יראה וגו' כי צחקת**. הראשון משמש לשון דהא שנותן טעם לדבר ותכחש שרה לפי שיראה, והשני משמש בלשון אלא, ויאמר לא כדבריך הוא אלא צחקת, שאמרו רבותינו כי משמש בארבע לשונות אי, דילמא, אלא, דהא: **[טז] וישקיפו על פני סדום**. כל השקפה שבמקרא לרעה חוץ מהשקיפה ממעון קדשך (דברים כו טו), שגדול כח מתנות עניים שהופך מדת רגז לרחמים: **לשלחם**. ללוותם, כסבור אורחים הם: **[יז] המכסה אני**. בתמיהה: **אשר אני עושה**. בסדום, לא יפה לי לעשות דבר זה שלא מדעתו, אני נתתי לו את הארץ הזאת, וחמשה כרכין הללו שלו הן, שנאמר (יט) גבול הכנעני מצידן וגו' באכה סדמה ועמרה וגו'. קראתי אותו אברהם, אב המון גוים, ואשמיד את הבנים ולא אודיע לאב שהוא אוהבי: **[יח] ואברהם היו יהיה**. מדרש אגדה (משלי י ז) זכר צדיק לברכה, הואיל והזכירו ברכו. ופשוטו וכי ממנו אני מעלים, והרי הוא חביב לפני להיות לגוי גדול ולהתברך בו כל גויי הארץ: **[יט] כי ידעתיו**. לשון חבה, כמו (רות ב א) מודע לאישה, (שם ג ב) הלא בעז מדעתנו, (שמות לג יז) ואדעך בשם, ואמנם עיקר לשון כלם אינו אלא לשון ידיעה, שהמחבב את האדם מקרבו אצלו ויודעו ומכירו. ולמה ידעתיו, למען אשר יצוה לפי שהוא מצוה את בניו עלי לשמור דרכי. ואם תפרשהו כתרגומו יודע אני בו שיצוה את בניו וגו', אין למען נופל על הלשון: **יצוה**. לשון הוה, כמו (איוב א ה) ככה יעשה איוב: **למען הביא**. כך הוא מצוה לבניו שמרו דרך ה' כדי שיביא ה' על אברהם וגו'. על בית אברהם לא נאמר, אלא על אברהם, למדנו כל המעמיד בן צדיק כאלו אינו מת: **[כ] ויאמר ה'**. אל אברהם, שעשה כאשר אמר שלא יכסה ממנו: **כי רבה**. כל רבה שבמקרא הטעם למטה בבית, לפי שהן מתורגמין גדולה, או גדלה והולכת, אבל זה טעמו למעלה ברייש, לפי שמתורגם גדלה כבר, כמו שפירשתי לעיל (טו יז) ויהי השמש באה, (רות א טו) הנה שבה יבמתך: **[כא] ארדה נא ואראה**. למד לדינים שלא יפסקו דיני נפשות אלא בראיה, הכל כמו שפירשתי בפרשת הפלגה (לעיל יא ז). דבר אחר ארדה נא לסוף מעשיהם: **הכצעקתה**. של מדינה: **הבאה אלי עשו**. ואם עומדים במרדם כלה אני עושה בהם. ואם לא יעמדו במרדן, אדעה מה אעשה להפרע מהן ביסורין ולא אכלה אותן. וכיוצא בו מצינו במקום אחר (שמות לג ה) ועתה הורד עדיך מעליך ואדעה מה אעשה לך, ולפיכך יש הפסק נקדת פסק בין עשו לכלה, כדי להפריד תיבה מחברתה. ורבותינו דרשו הכצעקתה, צעקת ריבה אחת שהרגוה מיתה משנה על שנתנה מזון לעני, כמפורש בחלק (סנהדרין קט ב): **[כב] ויפנו משם**. ממקום שאברהם לוס שם: **ואברהם עודנו עומד לפני ה'**. והלא לא הלך לעמוד לפניו אלא הקדוש ברוך הוא בא אצלו ואמר לו (פסוק כ) זעקת סדום ועמורה כי רבה, והיה לו לכתוב והי עודנו עומד לפני אברהם, אלא תקון סופרים הוא זה (אשר הפכוהו זכרונם לברכה לכתוב כן): **[כג] ויגש אברהם**. מצינו הגשה למלחמה (ש"ב י יג) ויגש יואב וגו', הגשה לפיוס (להלן מד יח) ויגש אליו יהודה, והגשה לתפלה (מלכים א' יח לו) ויגש אליהו הנביא, ולכל אלה נכנס אברהם, לדבר קשות, ולפיוס ולתפלה: **האף תספה**. הגם תספה. ולתרגום של אנקלוס שתרגמו לשון רוגז, כך פרושו האף ישיאך שתספה צדיק

עם רשע: **[כד]** **אולי יש חמשים צדיקים**. עשרה צדיקים לכל כרך וכרך, כי חמשה מקומות יש: **[כה]** **חלילה לך**. ואם תאמר לא יצילו הצדיקים את הרשעים, למה תמית הצדיקים: **חלילה לך**. חליון הוא לך, יאמרו כך הוא אמנתו, שוטף הכל, צדיקים ורשעים, כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה: **כדבר הזה**. לא הוא ולא כיוצא בו: **חלילה לך**. לעולם הבא: **השופט כל הארץ**. נקוד בחטף פתי"ח ה"א של השופט לשון תמה, וכי מי שהוא שופט לא יעשה משפט אמת: **[כו]** **אם אמצא בסדום וגוי לכל המקום**. לכל הכרכים, לפי שסדום היתה מטרופולין וחשובה מכלם תלה בה הכתוב: **[כז]** **ואנכי עפר ואפר**. וכבר הייתי ראוי להיות עפר על ידי המלכים, ואפר על ידי נמרוד, לולי רחמיך אשר עמדו לי: **[כח]** **התשחית בחמשה**. והלא הן תשעה לכל כרך, ואתה צדיקו של עולם תצטרף עמהם: **[כט]** **אולי ימצאון שם ארבעים**. וימלטו ארבעה הכרכים, וכן שלשים יצילו שלשה מהם או עשרים יצילו שנים מהם או עשרה יצילו אחד מהם: **[לא]** **הואלתי**. רציתי כמו (שמות ב כא) ויואל משה: **[לב]** **אולי ימצאון שם עשרה**. על פחות לא בקש. אמר, דור המבול היו שמונה, נח ובניו ונשיהם ולא הצילו על דורם, ועל תשעה על ידי צרוף כבר בקש ולא מצא: **[לג]** **וילך ה' וגוי**. כיון שנשתתק הסניגור הלך לו הדין: **ואברהם שב למקומו**. נסתלק הדין נסתלק הסניגור והקטיגור מקטרג, ולפיכך (יט א) ויבאו שני המלאכים סדומה (בערב) להשחית. אחד להשחית את סדום ואחד להציל את לוט, והוא אותו שבא לרפאות את אברהם. והשלישי שבא לבשר את שרה, כיון שעשה שליחותו נסתלק לו:

בראשית פרק-יט

[א] **המלאכים**. ולהלן קראם אנשים, כשהיתה שכינה עמהם קראם אנשים. דבר אחר אצל אברהם שכחו גדול והיו המלאכים תדירין אצלו כאנשים קראם אנשים, ואצל לוט קראם מלאכים: **בערב**. וכי כל כך שהו המלאכים מחברון לסדום, אלא מלאכי רחמים היו, וממתנינים שמא יוכל אברהם ללמד עליהם סניגוריא: **ולוט ישב בשער סדום**. ישב כתיב, אותו היום מנוהו שופט עליהם: **וירא לוט וגוי**. מבית אברהם למד לחזר על האורחים: **[ב]** **הנה נא אדני**. הנה נא אתם אדונים לי אחר שעברתם עלי. דבר אחר הנה נא צריכים אתם לתת לב על הרשעים הללו שלא יכירו בכם. וזו היא עצה נכונה: **סורו נא**. עקמו את הדרך לביתי דרך עקלתון, שלא יכירו שאתם נכנסין שם לכך נאמר סורו (בב"ר נז): **ולינו ורחצו רגליכם**. וכי דרכן של בני אדם ללון תחלה ואחר כך לרחוץ, ועוד שהרי אברהם אמר להם תחלה (יח ד) ורחצו רגליכם. אלא כך אמר לוט אם כשיבאו אנשי סדום ויראו שכבר רחצו רגליהם, יעלילו עלי ויאמרו כבר עברו שני ימים או שלשה שבאו לביתך ולא הודעתנו, לפיכך אמר מוטב שיתעכבו כאן באבק רגליהם שיהיו נראין כמו שבאו עכשיו, לפיכך אמר לינו תחלה ואחר כך רחצו: **ויאמרו לא**. לאברהם אמרו (יח ה) כן תעשה, מכאן שמסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול **כי ברחוב נלין**. הרי כי משמש בלשון אלא, שאמרו לא נסור אל ביתך אלא ברחובה של עיר נלין: **[ג]** **ויסרו אליו**. עקמו את הדרך לצד ביתו: **ומצות אפה**. פסח היה: **[ד]** **טרם ישכבו ואנשי העיר אנשי סדום**. כך נדרש בבראשית רבה (נ ה) טרם ישכבו ואנשי העיר היו בפיהם של מלאכים, שהיו שואלים ללוט מה

טיבם ומעשיהם, והוא אומר להם רבם רשעים. עודם מדברים בהם ואנשי סדום ונגי'. ופשוטו של מקרא ואנשי העיר, אנשי רשע, נסבו על הבית. על שהיו רשעים נקראים אנשי סדום, כמו שאמר הכתוב (יג ג) ואנשי סדום רעים וחטאים: **כל העם מקצה**. מקצה העיר עד הקצה, שאין אחד מהם מוחה בידם, שאפלו צדיק אחד אין בהם: **[ה] ונדעה אתם**. במשכב זכר, כמו (פסי' ה) אשר לא ידעו איש: **[ח] האל**. כמו האלה: **כי על כן באו**. כי הטובה הזאת תעשו לכבודי על אשר באו בצל קורתך, תרגום בטלל שרותי, תרגום של קורה שרותא: **[ט] ויאמרו גש הלאה**. קרב להלאה, כלומר התקרב לצדדין והתרחק ממנו, וכן כל הלאה שבמקרא לשון רחוק, כמו (במדבר יז ב) זרה הלאה, (ש"א כ כב) הנה החצים ממך והלאה. גש הלאה המשך להלן, **בלשון לע"ז טר"י ט"י ד"י נ"ש** [משוך את עצמך ממנו], ודבר נזיפה הוא לומר אין אנו חוששין לך, ודומה לו (ישעיה סה ה) קרב אליך אל תגש בי, וכן (ישעיה מט כ) גשה לי ואשבה, המשך לצדדין בעבורי ואשב אצלך. אתה מליץ על האורחין, איך מלאך לבך. על שאמר להם על הבנות, אמרו לו גש הלאה, לשון נחת, ועל שהיה מליץ על האורחים אמרו האחד בא לגור, אדם נכרי יחידי אתה בינינו שבאת לגור, וישפוט שפוט ונעשית מוכיח אותנו: **הדלת**. דלת הסובבת לנעול ולפתוח: **[יא] פתח**. הוא החלל שבו נכנסין ויוצאין: **בסנורים**. מכת עורון: **מקטן ועד גדול**. הקטנים התחילו בעברה תחלה, שנאמר (פסוק ד) מנער ועד זקן, לפיכך התחילה הפרענות מהם: **[יב] עוד מי לך פה**. פשוטו של מקרא מי לך עוד בעיר הזאת חוץ מאשתך ובנותיך שבבית: **חתן ובניך ובנותיך**. אם יש לך חתן או בנים ובנות הוצא מן המקום: **ובניך**. בני בנותיך הנשואות. ומדרש אגדה עוד מאחר שעושין נבלה כזאת מי לך פתחון פה ללמד סניגוריא עליהם, שכל הלילה היה מליץ עליהם טובות, קרי ביה מי לך פה: **[יד] חתניו**. שתי בנות נשואות היו לו בעיר: **לוקחי בנותיו**. שאותן שבבית היו ארוסות להם: **[טו] ויאיצו**. כתרגומו ודחיקו, מהרוהו: **הנמצאות**. המזמנות לך בבית להצילם. ומדרש אגדה יש, וזה ישובו של מקרא: **תספה**. תהיה כלה. (דברים ב יד) עד תם כל הדור, מתרגם עד דסף כל דרא: **[טז] ויתמהמה**. כדי להציל את ממונו: **ויחזיקו**. אחד מהם היה שליח להצילו, וחברו להפוך את סדום, לכך נאמר (פסוק יז) ויאמר המלט, ולא נאמר ויאמרו: **[יז] המלט על נפשך**. דרך להציל נפשות, אל תחוס על הממון: **אל תביט אחריך**. אתה הרשעת עמהם, ובזכות אברהם אתה נצול, אינך כדאי לראות בפרענותם ואתה נצול: **בכל הככר**. ככר הירדן: **ההרה המלט**. אצל אברהם ברח, שהוא יושב בהר, שנאמר לעיל (יב ה) ויעתק משם ההרה. ואף עכשיו היה יושב שם, שנאמר (יג ג) אל המקום אשר היה שם אהלה בתחלה, ואף על פי שכתוב (שם יח) ויאהל אברם ונגי', אהלים הרבה היו לו ונמשכו עד חברון: **המלט**. לשון השמטה, וכן כל המלטה שבמקרא **אישמוצי"ר** [להנצל] **בלע"ז** וכן (ישעיה סו ז) והמליטה זכר, שנשמת העבר מן הרחם, (תהלים קכד ז) כצפור נמלטה, (ישעיה מו ב) לא יכלו מלט משא, להשמיט משא הרעי שבנקביהם: **[יח] אל נא אדני**. רבותינו אמרו שם זה קדש, שנאמר בו להחיות את נפשי, מי שיש בידו להמית ולהחיות. ותרגומו בבעו כען ה': **אל נא**. אל נא תאמר אלי להמלט ההרה: **נא**. לשון בקשה: **[יט] פן תדבקני הרעה**. כשהייתי אצל אנשי סדום היה הקדוש ברוך הוא רואה מעשי ומעשי בני העיר, והייתי נראה צדיק וכדאי להנצל, וכשאבא אצל צדיק אני כרשע. וכן אמרה הצרפית לאליהו (מ"א יז יח) כי באת אלי להזכיר את עוני, עד שלא באת אצלי היה הקדוש ברוך הוא רואה מעשי ומעשי עמי ואני צדקת ביניהם, ומשבאת אצלי לפי מעשיך אני רשעה: **[כ] העיר הזאת קרובה**. קרובה ישיבתה נתישבה מקרוב, לפיכך לא נתמלאה סאתה עדיין. ומה היא קריבתה, מדור הפלגה שנתפלגו האנשים והתחילו להתישב איש איש במקומו, והיא היתה בשנת מות פלג, ומשם ועד כאן חמשים ושתים שנה, שפלג מת בשנת ארבעים ושמונה לאברהם. כיצד, פלג חי (לעיל יא יט)

אחרי הולידו את רעו מאתים ותשע שנה, צא מהם שלשים ושתים כשנלד שרוג, ומשרוג עד שנלד נחור שלשים, הרי ששים ושתים, ומנחור עד שנלד תרח עשרים ותשע, הרי תשעים ואחת, ומשם עד שנלד אברהם שבעים, הרי מאה ששים ואחת, תן להם ארבעים ושמונה הרי מאתים ותשע, ואותה שנה היתה שנת הפלגה, וכשנחרבה סדום היה אברהם בן תשעים ותשע שנה, הרי מדור הפלגה עד כאן חמשים ושתים שנה, וצוער אחרה ישיבתה אחרי ישיבת סדום וחברותיה שנה אחת, הוא שנאמר אמלטה נא, נא בגימטריא חמשים ואחת: **הלא מצער היא**. והלא עונותיה מועטין, ויכול אתה להניחה: **ותחי נפשי**. בה, זה מדרשו. ופשוטו של מקרא הלא עיר קטנה היא, ואנשים בה מעט, אין לך להקפיד אם תניחנה ותחי נפשי בה: **[כא] גם לדבר הזה**. לא דיך שאתה נצול, אלא אף כל העיר אציל בגללך: **הפכי**. הופך אני, כמו (מח ה) עד בואי, (טז יג) אחרי רואי, (ירמיה לא יט) מדי דברי בו: **[כב] כי לא אוכל לעשות**. זהו ענשן של מלאכים, על שאמרו (פסוק יג) כי משחיתים אנחנו, ותלו הדבר בעצמן, לפיכך לא זזו משם עד שהזקקו לומר שאין הדבר ברשותן: **כי לא אוכל**. לשון יחיד, מכאן אתה למד שהאחד הופך והאחד מציל, שאין שני מלאכים נשלחים לדבר אחד: **על כן קרא שם העיר צוער**. על שם (פסוק כ) והיא מצער: **[כד] וה' המטיר**. כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו: **המטיר על סדום**. בעלות השחר, כמו שנאמר לעיל (פסוק טו) וכמו השחר עלה, שעה שהלבנה עומדת ברקיע עם החמה, לפי שהיו מהם עובדין לחמה ומהם ללבנה, אמר הקדוש ברוך הוא אם אפרע מהם ביום יהיו עובדי לבנה אומרים אלו היה בלילה כשהלבנה מושלת לא היינו חרבין, ואם אפרע מהם בלילה יהיו עובדי החמה אומרים אלו היה ביום כשהחמה מושלת לא היינו חרבים, לכך כתיב וכמו השחר עלה ונפרע מהם בשעה שהחמה והלבנה מושלים: **המטיר וגוי גפרית ואש**. בתחלה מטר ונעשה גפרית ואש: **מאת ה'**. דרך המקראות לדבר כן, כמו (ד כג) נשי למך, ולא אמר נשי. וכן אמר דוד (מ"א א לג) קחו עמכם את עבדי אדוניכם, ולא אמר עבדי, וכן אחשורוש אמר (אסתר ח ח) בשם המלך, ולא אמר בשמי. אף כאן אמר מאת ה' ולא אמר מאתו: **מן השמים**. והוא שאמר הכתוב (איוב לו לא) כי בס ידין עמים וגוי, כשבא ליסר הבריות מביא עליהם אש מן השמים כמו שעשה לסדום, וכשבא להוריד המן, מן השמים, (שמות טז ד) הנני ממטיר לכם לחם מן השמים: **[כה] ויהפוך את הערים וגוי**. ארבעתן יושבות בסלע אחד והפכן מלמעלה למטה, שנאמר (איוב כח ט) בחלמיש שלח ידו וגוי: **[כז] ותבט אשתו מאחוריו**. מאחוריו של לוט: **ותהי נציב מלח**. במלח חטאה ובמלח לקתה. אמר לה תני מעט מלח לאורחים הללו, אמרה לו אף המנהג הרע הזה אתה בא להנהיג במקום הזה: **[כח] קיטור**. תמור של עשן **טורקיא** [לפיד] בלע"ז: **כבשן**. חפירה ששורפין בה את האבנים לסיד, וכן כל כבשן שבתורה: **[כט] ויזכור אלהים את אברהם**. מהו זכירתו של אברהם על לוט, נזכר שהיה לוט יודע ששרה אשתו של אברהם, ושמע שאמר אברהם במצרים על שרה (יב יט) אחותי היא, ולא גלה הדבר, שהיה חס עליו, לפיכך חס הקדוש ברוך הוא עליו: **[ל] כי ירא לשבת בצוער**. לפי שהיתה קרובה לסדום: **[לא] אבינו זקן**. ואם לא עכשו אימתי, שמא ימות או יפסוק מלהוליד: **ואיש אין בארץ**. סבורות היו שכל העולם נחרב כמו בדור המבול: **[לב] ותשקין וגוי**. יין נזדמן להן במערה להוציא מהן שני אמות: **ותשכב את אביה**. ובצעירה כתיב (פסוק לה) ותשכב עמו, צעירה לפי שלא פתחה בזנות אלא אחותה למדתה, חסך עליה הכתוב ולא פירש גנותה. אבל בכירה שפתחה בזנות פרסמה הכתוב במפורש: **ובקומה**. של בכירה נקוד, לומר הרי הוא כאלו לא נכתב, לומר שבקומה ידע ואף על פי כן לא נשמר ליל שני מלשתות (אמר רבי לוי כל מי שהוא להוט אחר בלמוס של עריות לסוף מאכילים אותו מבשרו): **[לז] ותהרין וגוי**. אף על פי שאין האשה מתעברת מביאה ראשונה, אלו שלטו בעצמן והוציאו ערותן לחוץ ונתעברו מביאה ראשונה: **[לז] מואב**. זו שלא

היתה צנועה פרשה שמאביה הוא, אבל צעירה קראתו בלשון נקיה, וקבלה שכר בימי משה, שנאמר בבני עמון (דברי ב יט) אל תתגר במ כלל, ובמואב לא הזהיר אלא שלא ילחם במ, אבל לצערן התיר לו :

בראשית פרק-כ

[א] ויסע משם אברהם. כשראה שחרבו הכרכים ופסקו העוברים והשבים נסע לו משם. דבר אחר להתרחק מלוט שיצא עליו שם רע שבא על בנותיו: **[ב] ויאמר אברהם.** כאן לא נטל רשות אלא על כרחא שלא בטובתה לפי שכבר לקחה לבית פרעה על ידי כן: **אל שרה אשתו.** על שרה אשתו. וכיוצא בו (ש"א ד יט) אל הלקח ארון וגו' ואל מות חמיה, שניהם בלשון על: **[ד] לא קרב אליה.** המלאך מנעו, כמו שנאמר (פסוק ו) לא נתתיך לנגע אליה: **הגוי גם צדיק תהרג.** אף אם הוא צדיק תהרגנו. שמא כך דרכך לאבד האמות חנם, כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה, אף אני אומר שהרגתם על לא דבר, כשם שאתה אומר להרגני: **[ה] גם הוא.** לרבות עבדים וגמלים וחמרים שלה, את כלם שאלתי ואמרו לי אחיה הוא: **בתם לבני.** שלא דמיתי לחטוא: **ובנקיון כפי.** נקי אני מן החטא שלא נגעתי בה: **[ו] ידעתי כי בתם לבבך וגו'.** אמת שלא דמית מתחלה לחטוא אבל נקיון כפים אין כאן: **לא נתתיך.** לא ממך היה שלא נגעת בה אלא חשכתי אני אותך מחטוא, ולא נתתי לך כח, וכן (לקמן לא ז) ולא נתנו אלהים, וכן (שופט' טו א) ולא נתנו אביה לבוא: **[ז] השב אשת האיש.** ואל תהא סבור שמא תתגנה בעיניו ולא יקבלנה או ישנאך ולא יתפלל עליך, אמר לו אבימלך ומי מפרסמו שלא נגעתי בה, אמר לו: **כי נביא הוא.** ויודע שלא נגעת בה, לפיכך ויתפלל בעדך: **[ט] מעשים אשר לא יעשו.** מכה אשר לא הרגלה לבא על בריה באה לנו על ידך, עצירת כל נקבים, של זרע ושל קטנים ורעי ואזנים וחוטם: **[יא] רק אין יראת אלהים.** אכסנאי שבא לעיר, על עסקי אכילה ושתייה שואלין אותו או על עסקי אשתו שואלין אותו אשתך היא או אחותך היא: **[יב] אחותי בת אבי היא.** ובת אב מתרת לבן נח, שאין אבות לגוי. וכדי לאמת דבריו השיבם כן. ואם תאמר והלא בת אחיו היתה, בני בנים הרי הן כבנים והרי היא בתו של תרח, וכן הוא אומר ללוט (ג' ח) כי אנשים אחים אנחנו: **אך לא בת אמי.** הרן מאם אחרת היה: **[יג] ויהי כאשר התעו אותי וגו'.** אנקלוס תרגם מה שתרגם. ויש לישבו עוד, דבר דבור על אפניו, כשהוציאני הקדוש ברוך הוא מבית אבי להיות משוטט ונד ממקום למקום, וידעתי שאעבור במקום רשעים ואומר לה זה חסדך אשר תעשי עמדי: **כאשר התעו.** לשון רבים, ואל תתמה, כי בהרבה מקומות לשון אלהות ולשון מרות קרוי לשון רבים. (שמואל ב' ז כג) אשר הלכו אלהים, (דברים ה כג) אלהים חיים, (יהושע כד יט) אלהים קדושים הוא, וכל לשון אלהים לשון רבים. וכן (לט כ) ויקח אדוני יוסף, (דברים י יז) אדוני האדונים, (להלן מב לג) אדוני הארץ, וכן (שמות כב יד) בעליו עמו, (שם כא כט) והועד בבעליו. ואם תאמר מהו לשון התעו, כל הגולה ממקומו ואינו מישב קרוי תועה, כמו (לקמן כא יד) ותלך ותתע, (תהלים קיט קעו) תעיתי כשה אובד, (איוב לח מא) יתעו לבלי אכל, יצאו ויתעו לבקש אכלם: **אמרי לי.** עלי, וכן (לקמן כו ז) וישאלו אנשי המקום לאשתו, על אשתו. וכן (שמות יד ג) ואמר פרעה לבני ישראל, כמו על בני ישראל, (שופטים ט נד) פן יאמרו לי אשה הרגתהו: **[יד] ויתן לאברהם.** כדי שיתפייס ויתפלל עליו: **[טו] הנה ארצי לפניך.** אבל

פרעה אמר לו (לעיל יב יט) הנה אשתך קח ולך, לפי שנתירא שהמצריים שטופי זמה: **[זט]** ולשרה אמר. אבימלך, לכבודה כדי לפיסה הנה עשיתי לך כבוד זה, נתתי ממון לאחיד שאמרת עליו אחי הוא, הנה הממון והכבוד הזה לך כסות עינים: **לכל אשר אתך**. יכסו עיניהם שלא יקלוך, שאלו השיבותיך ריקנית יש להם לומר לאחר שנתעלל בה החזירה, עכשיו שהצרכתי לבזבז ממון ולפייסך, יודעים יהיו שעל כרחי השיבותיך ועל ידי נס: **ואת כל**. ועם כל באי העולם: **ונכחת**. יהא לך פתחון פה להתוכח ולהראות דברים נכרים הללו. ולשון תוכחת בכל מקום ברור דברים, **ובלע"ז אישפרובי"ד** [לבחן] ואונקלוס תרגם בפנים אחרים, ולשון המקרא כך הוא נופל על התרגום הנה הוא לך כסות של כבוד על העינים שלי ששלטו בך ובכל אשר אתך, ועל כן תרגומו וחזית יתיך וית כל דעמיך. ויש מדרש אגדה אבל ישוב לשון המקרא פרשתי: **[זז]** וילדו. כתרגומו ואתרוחו, נפתחו נקביהם והוציאו מה שצריך לצאת והיא לידה שלהם: **[זח]** בעד כל רחם. כנגד כל פתח: **על דבר שרה**. על פי דבורה של שרה:

בראשית פרק-כא

[א] וה' פקד את שרה וגו'. סמך פרשה זו לכאן ללמדך שכל המבקש רחמים על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה, שנאמר (לעיל כ יז) ויתפלל וגו' וסמך ליה וה' פקד את שרה שפקד כבר קודם שרפא את אבימלך: **פקד את שרה כאשר אמר**. בהריון: **כאשר דבר**. בלידה. והיכן היא אמירה והיכן הוא דבור, אמירה (לעיל יז יט) ויאמר אלהים אבל שרה אשתך וגו'. דבור (שם טו א) היה דבר ה' אל אברם, בברית בין הבתרים, ושם נאמר (שם ד) לא יירשך זה וגו', והביא היורש משרה: **ויעש ה' לשרה כאשר דבר**. לאברהם: **[ב]** למועד אשר דבר. ר' יודן ורבי חמא, רבי יודן אומר מלמד שנולד לט' חדשים, שלא יאמרו מביתו של אבימלך הוא, ור' חמא אומר לשבעה חדשים. (לזקנינו. שהיה זיו אקונין שלו דומה לו): **למועד אשר דבר אתו**. דמליל יתיה. את המועד אשר דבר וקבע כשאמר לו (לעיל יח יד) למועד אשוב אליך, שרט לו שריטה בכותל ואמר לו, כשתגיע חמה לשריטה זו בשנה אחרת, תלד: **יצחק לי**. ישמח עלי. ומדרש אגדה הרבה עקרות נפקדו עמה, הרבה חולים נתרפאו בו ביום, הרבה תפלות נענו עמה, ורב שחוק היה בעולם: **[ז]** מי מלל לאברהם. לשון שבח וחשיבות, ראו מי הוא ומה הוא, שומר הבטחתו, הקדוש ברוך הוא מבטיח ועושה: **מלל**. שנה הכתוב ולא אמר דבר, גימטריה שלו מאה, כלומר לסוף מאה לאברהם: **היניקה בנים שרה**. ומהו בנים לשון רבים, ביום המשתה הביאו השרות את בניהן עמהן והיניקה אותם שהיו אומרות לא ילדה שרה אלא אסופי הביאה מן השוק: **[ח]** ויגמל. לסוף עשרים וארבעה חדש: **משתה גדול**. שהיו שם גדולי הדור, שם ועבר ואבימלך: **[ט]** מצחק. לשון עבודה זרה, כמו שנאמר (שמות לב ו) ויקומו לצחק. דבר אחר לשון גלוי עריות, כמה דתימא (להלן לט יז) לצחק בי. דבר אחר לשון רציחה כמו (ש"ב ב יד) יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו וגו': **[י]** עם בני וגו'. מתשובת שרה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני אתה למד שהיה מריב עם יצחק על הירשה ואמר אני בכור ונוטל פי שנים, ויוצאים בשדה ונוטל קשתו ויורה בו חצים, כמה דתימא (משלי כו יח. יט) כמתלהלה היורה זקים וגו' ואמר הלא משחק אני: **עם בני עם יצחק**. מכיון שהוא בני אפלו אם אינו הגון כיצחק, או הגון כיצחק אפלו אם

אינו בני, אין זה כדאי לירש עמו, קל וחמר עם בני עם יצחק ששתיהן בו: **[יא]** על **אודת בנו**. ששמע שיצא לתרבות רעה. ופשוטו על שאמרה לו לשלחו: **[יב]** **שמע בקולה**. בקול רוח הקדש שבה. למדנו שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות: **[יד]** **לחם וחמת מים**. ולא כסף וזהב, לפי שהיה שונאו על שיצא לתרבות רעה: **ואת הילד**. אף הילד שם על שכמה, שהכניסה בו שרה עין רעה ואחזתו חמה ולא יכול לילך ברגליו: **ותלך ותתע**. חזרה לגלולי בית אביה: **[טו]** **ויכלו המים**. לפי שדרך חולים לשתות הרבה: **[טז]** **מנגד**. מרחוק: **כמטחוי קשת**. כשתי טיחות והוא לשון ירית חץ, בלשון משנה שהטיח באשתו, על שם שהזרע יורה כחץ. ואם תאמר היה לו לכתוב כמטחי קשת, משפט הוי"ו ליכנס לכאן, כמו (שה"ש ב) בחגוי הסלע, מגזרת (ישעיה יט יז) והיתה אדמת יהודה למצרים לחגא, ומגזרת (תהלים קז כז) יחגו וינועו כשכור, וכן (שם סה ו) קצוי ארץ, מגזרת קצה: **ותשב מנגד**. כיון שקרב למות הוסיפה להתרחק: **[יז]** **את קול הנער**. מכאן שיפה תפלת החולה מתפלת אחרים עליו, והיא קודמת להתקבל: **באשר הוא שם**. לפי מעשים שהוא עושה עכשיו הוא נדון ולא לפי מה שהוא עתיד לעשות, לפי שהיו מלאכי השרת מקטרגים ואומרים רבונו של עולם, מי שעתיד זרעו להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר. והוא משיבם עכשיו מה הוא, צדיק או רשע, אמרו לו צדיק, אמר להם לפי מעשיו של עכשיו אני דנו וזהו באשר הוא שם. והיכן המית את ישראל בצמא, כשהגלם נבוכדנצר, שנאמר (ישעיה כא יג. יד) משא בערב ויגוי לקראת צמא התיו מים ויגוי כשהיו מוליכין אותם אצל ערביים היו ישראל אומרים לשוביהם בבקשה מכם, הוליכונו אצל בני דודנו ישמעאל וירחמו עלינו, שנאמר (שם שם) ארחות דדניים [אל תקרי דדניים אלא דודים] ואלו יוצאים לקראתם ומביאין להם בשר ודג מלוח ונודות נפוחים, כסבורים ישראל שמלאים מים, וכשמכניסו לתוך פיו ופותחו, הרוח נכנס בגופו ומת: **[כ]** **רבה קשת**. יורה חצים בקשת: **קשת**. על שם האמנות כמו חמר, גמל, ציד לפיכך השי"ן מדגשת. היה יושב במדבר ומלסטם את העוברים, הוא שנאמר (לעיל טז יב) ידו בכל ויגוי: **[כא]** **מארץ מצרים**. ממוקם גדוליה, שנאמר (שם א) ולה שפחה מצרית ויגוי. היינו דאמרי אנשי זרוק חוטר לאוירא, אעיקריה קאי: **[כב]** **אלהים עמד**. לפי שראו שיצא משכונת סדום לשלום, ועם המלכים נלחם ונפלו בידו, ונפקדה אשתו לזקונו: **[כג]** **ולניני ולנכדי**. עד כאן רחמי האב על הבן: **כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי**. שאמרת לך (לעיל כ טו) הנה ארצי לפניך: **[כד]** **והוכח**. נתוכח עמו על כך: **[ל]** **בעבור תהיה לי**. זאת: **לעדה**. לשון עדות של נקבה, כמו (להלן לא נב) ועדה המצבה: **כי חפרתי את הבאר**. מריבים היו עליה רועי אבימלך ואומרים אנחנו חפרנוה, אמרו ביניהם כל מי שיתראה על הבאר ויעלו המים לקראתו שלו היא, ועלו לקראת אברהם: **[לג]** **אשל**. רב ושמואל, חד אמר פרדס להביא ממנו פרות לאורחים בסעודה, וחד אמר פנדק לאכסניא ובו כל מיני פרות. ומצינו לשון נטיעה באהלים, שנאמר (דניאל יא מה) ויטע אהלי אפדנו: **ויקרא שם** ויגוי. על ידי אותו אשל נקרא שמו של הקדוש ברוך הוא אלוה לכל העולם. לאחר שאוכלים ושותים אומר להם ברכו למי שאכלתם משלו, סבורים אתם שמשלי אכלתם, משל מי שאמר והיה העולם אכלתם: **[לד]** **ימים רבים**. מרבים על של חברון, בחברון עשה עשרים וחמש שנה וכאן עשרים ושש. שהרי בן שבעים וחמש שנה היה בצאתו מחרן, אותה שנה (לעיל יג יח) ויבא וישב באלוני ממרא, שלא מצינו קודם לכן שנתישב אלא שם, שבכל מקומותיו היה כאורח חונה ונוסע והולך, שנאמר (שם יב ו) ויעבור אברם, (שם ח) ויעתק משם, (שם ז) ויהי רעב בארץ, וירד אברם מצרימה, ובמצרים לא עשה אלא שלשה חדשים שהרי שלחו פרעה, מיד (שם יג ג) וילך למסעיו, עד (לעיל יג יח) ויבא וישב באלוני ממרא אשר בחברון, שם ישב עד שנהפכה סדום, מיד (שם כ א) ויסע משם אברהם מפני בושה של לוט ובא לארץ פלשתים, ובן תשעים ותשע שנה היה, שהרי בשלישי למילתו באו אצלו

המלאכים, הרי עשרים וחמש שנה וכאן כתיב ימים רבים, מרבים על הראשונים, ולא בא הכתוב לסתום אלא לפרש, ואם היו מרבים עליהם שתי שנים או יותר היה מפרשם, ועל כרחך אינם יתרים יותר משנה הרי עשרים ושש שנה, מיד יצא משם וחזר לחברון, ואותה שנה קדמה לפני עקידתו של יצחק שתיים עשרה שנים, כך שנויה בסדר עולם (פרק א) :

בראשית פרק-כב

[א] אחר הדברים האלה. יש מרבתינו אומרים אחר דבריו של שטן, שהיה מקטרג ואומר מכל סעודה שעשה אברהם לא הקריב לפניך פר אחד או איל אחד, אמר לו כלום עשה אלא בשביל בנו, אלו הייתי אומר לו זבח אותו לפני לא היה מעכב. ויש אומרים אחר דבריו של ישמעאל שהיה מתפאר על יצחק שמל בן שלש עשרה שנה ולא מחה, אמר לו יצחק באבר אחד אתה מיראני, אלו אמר לי הקדוש ברוך הוא זבח עצמך לפני לא הייתי מעכב: **הנני.** כך היא עניתם של חסידים, לשון ענוה הוא ולשון זמון: **[ב] קח נא.** אין נא אלא לשון בקשה, אמר לו בבקשה ממך עמוד לי בזה הנסיון, שלא יאמרו הראשונות לא היה בהן ממש: **את בנך.** אמר לו שני בנים יש לי, אמר לו את יחידך, אמר לו זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו, אמר לו אשר אהבת, אמר לו שניהם אני אוהב, אמר לו את יצחק. ולמה לא גלה לו מתחלה, שלא לערבבו פתאום, ותזוח דעתו עליו ותטרף, וכדי לחבב עליו את המצוה ולתן לו שכר על כל דבור ודבור: **ארץ המוריה.** ירושלים, וכן בדברי הימים (ב' ג א) לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה. ורבותינו פרשו על שם שמשם הוראה יוצאה לישראל. ואונקלוס תרגמו על שם עבודת הקטורת שיש בה מור נרד ושאר בשמים: **והעלהו.** לא אמר לו שחטו, לפי שלא היה חפץ הקדוש ברוך הוא לשחטו אלא שיעלהו להר לעשותו עולה, ומשהעלהו אמר לו הורידהו: **אחד ההרים.** הקדוש ברוך הוא מתהא הצדיקים ואחר כך מגלה להם, וכל זה כדי להרבות שכרן, וכן (לעיל יב א) אל הארץ אשר אראך, וכן ביונה (ג ב) וקרא אליה את הקריאה: **[ג] וישכם.** נזדרז למצוה: **ויחבש.** הוא בעצמו ולא צוה לאחד מעבדיו, שהאהבה מקלקלת השורה: **את שני נערי.** ישמעאל ואליעזר, שאין אדם חשוב רשאי לצאת לדרך בלא שני אנשים, שאם יצטרך האחד לנקביו ויתרחק יהיה השני עמו: **ויבקע.** תרגומו וצלח, כמו (ש"ב יט יח) וצלחו הירדן, לשון בקוע (וי"ג בקוע) פינדר"א בלע"ז [לחטוב]: **[ד] ביום השלישי.** למה אחר מלהראותו מיד, כדי שלא יאמרו הממו וערבבו פתאום וטרד דעתו, ואלו היה לו שהות להמלך אל לבו לא היה עושה: **וירא את המקום.** ראה ענן קשור על ההר: **[ה] עד כה.** כלומר דרך מועט למקום אשר לפנינו. ומדרש אגדה אראה היכן הוא מה שאמר לי המקום (לעיל טו ה) כה יהיה זרעך: **ונשובה.** נתנבא שישובו שניהם: **[ו] המאכלת.** סכין, על שם שאוכלת את הבשר, כמה דתימא (דברים לב מב) וחרבי תאכל בשר, ושמכשרת בשר לאכילה. דבר אחר זאת נקראת מאכלת, על שם שישראל אוכלים מתן שכרה: **וילכו שניהם יחדו.** אברהם שהיה יודע שהולך לשחוט את בנו היה הולך ברצון ושמחה כיצחק שלא היה מרגיש בדבר: **[ח] יראה לו השה.** כלומר יראה ויבחר לו השה, ואם אין שה, לעולה בני. ואף על פי שהבין יצחק שהוא הולך לשחט, וילכו שניהם יחדו בלב שוה: **[ט] ויעקד.** ידיו ורגליו מאחוריו, הידים והרגלים ביחד היא עקידה, והוא לשון

(להלן ל לט) עקדים, שהיו קרסליהם לבנים, מקום שעוקדין אותן בו היה נכר: **[יא] אברהם אברהם.** לשון חבה הוא שכופל את שמו: **[יב] אל תשלח.** לשחוט, אמר לו אם כן לחנם באתי לכאן, אעשה בו חבלה ואוציא ממנו מעט דם, אמר לו אל תעש לו מאומה, אל תעש בו מום: **כי עתה ידעתי.** אמר רבי אבא אמר לו אברהם אפרש לפניך את שיחתי, אתמול אמרת לי (לעיל כא יב) כי ביצחק יקרא לך זרע, וחזרת ואמרת (שם כב ב) קח נא את בנך, עכשיו אתה אומר לי אל תשלח ידך אל הנער. אמר לו הקדוש ברוך הוא (תהלים פט לה) לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה, כשאמרתי לך קח, מוצא שפתי לא אשנה, לא אמרתי לך שחטהו אלא העלהו, אסקתיה, אחתיה: **כי עתה ידעתי.** מעתה יש לי מה להשיב לשטן ולאומות התמהים מה היא חבתי אצלך, יש לי פתחון פה עכשיו שרואים כי ירא אלהים אתה: **[יג] והנה איל.** מוכן היה לכך מששת ימי בראשית: **אחר.** אחרי שאמר לו המלאך (לעיל פסוק יב) אל תשלח ידך, ראהו כשהוא נאחז, והוא שמתרגמינן וזקף אברהם עינוהי בתר אליו: **בסבך.** אילן: **בקרניו.** שהיה רץ אצל אברהם והשטן סובכו ומערבבו באילנות כדי לעכבו: **תחת בנו.** מאחר שכתוב ויעלהו לעולה, לא חסר המקרא כלום, מהו תחת בנו, על כל עבודה שעשה ממנו היה מתפלל ואומר יהי רצון שתהא זו כאלו היא עשויה בבני, כאלו בני שחוט, כאלו דמו זרוק, כאלו הוא מפשט, כאלו הוא נקטר ונעשה דשן: **[יד] ה' יראה.** פשוטו כתרגומו, ה' יבחר ויראה לו את המקום הזה להשרות בו שכינתו ולהקריב כאן קרבנות: **אשר יאמר היום.** שיאמרו לימי הדורות עליו בהר זה יראה הקדוש ברוך הוא לעמו: **היום.** הימים העתידין, כמו עד היום הזה שבכל המקרא, שכל הדורות הבאים הקוראים את המקרא הזה אומרים עד היום הזה על היום שעומדים בו. ומדרש אגדה ה' יראה עקידה זו לסלוח לישראל בכל שנה ולהצילם מן הפרענות, כדי שיאמר היום הזה בכל הדורות הבאים בהר ה' יראה, אפרו של יצחק צבור ועומד לכפרה: **[יז] ברך אברכך.** אחת לאב ואחת לבן: **והרבה ארבה.** אחת לאב ואחת לבן: **[יט] וישב אברהם בבאר שבע.** לא ישיבה ממש, שהרי בחברון היה יושב שנים עשרה שנים לפני עקידתו של יצחק, יצא מבאר שבע והלך לו לחברון, כמו שנאמר (לעיל כא לד) ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים, מרבים משל חברון הראשונים, והם עשרים ושש שנה כמו שפרשנו למעלה (כא לד): **[כ] אחרי הדברים האלה ויגד וגו'.** בשובו מהר המוריה היה אברהם מהרהר ואומר אלו היה בני שחוט כבר היה הולך בלא בנים, היה לי להשיאו אשה מבנות ענר אשכול וממרא, בשרו הקדוש ברוך הוא שנלדה רבקה בת זוגו, וזהו אחרי הדברים האלה הרהורי דברים שהיו על ידי עקידה: **גם היא.** אף היא השותה משפחותיה למשפחות אברהם שנים עשרה, מה אברהם שנים עשר שבטים שיצאו מיעקב, שמונה בני הגבירות וארבעה בני שפחות, אף אלו שמונה בני גבירות וארבעה בני פלגש: **[כג] ובתואל ילד את רבקה.** כל היחוסין הללו לא נכתבו אלא בשביל פסוק זה:

בראשית פרק-כג

[א] ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים. לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל, לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו, בת מאה כבת עשרים לחטא, מה בת עשרים לא חטאה, שהרי אינה בת ענשין, אף בת מאה בלא חטא, ובת עשרים כבת שבע ליופי: **שני חיי שרה**. כלן שוין לטובה: **[ב]** בקרית ארבע. על שם ארבע ענקים שהיו שם אחימן ששי ותלמי ואביהם. דבר אחר על שם ארבעה זוגות שנקברו שם איש ואשתו אדם וחווה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה: **ויבא אברהם**. מבאר שבע: **לספוד לשרה ולבכיתה**. ונסמכה מיתת שרה לעקידת יצחק, לפי שעל ידי בשורת העקידה שנזדמן בנה לשחיטה וכמעט שלא נשחט, פרחה נשמתה ממנה ומתה: **[ד]** גר ותושב אנכי עמכם. גר מארץ אחרת ונתישבתי עמכם. ומדרש אגדה אם תרצו הריני גר, ואם לאו אהיה תושב ואטלנה מן הדין שאמר לי הקדוש ברוך הוא (לעיל יב ז) לזרעך אתן את הארץ הזאת: **אחזת קבר**. אחוזת קרקע לבית הקברות: **[ו]** לא יכלה. לא ימנע, כמו (תהלים מ יב) לא תכלא רחמיך, וכמו (לעיל ח ב) ויכלא הגשם: **[ח]** נפשכם. רצונכם: **ופגעו לי**. לשון בקשה, כמו (רות א טז) אל תפגעו בי: **[ט]** המכפלה. בית ועליה על גביו. דבר אחר שכפולה בזוגות: **בכסף מלא**. אשלים כל שויה, וכן דוד אמר לארונה (דברי הימים א' כד) בכסף מלא: **[י]** ועפרון ישב. כתיב חסר, אותו היום מנוהו שוטר עליהם, מפני חשיבותו של אברהם שהיה צריך לו עלה לגדלה: **לכל באי שער עירו**. שכלן בטלו ממלאכתן ובאו לגמול חסד לשרה: **[יא]** לא אדני. לא תקנה אותה בדמים: **נתתי לך**. הרי הוא כמו שנתתיה לך: **[יג]** אך אם אתה לו שמעני. אתה אומר לי לשמוע לך ולקח בחנם, אני אי אפשי בכך, אך אם אתה לו שמעני הלואי ותשמעני: **נתתי**. דונאיי בלע"ז [נתתי] מוכן הוא אצלי והלואי נתתי לך כבר: **[טו]** ביני ובינך. בין שני אוהבים כמונו מה היא חשובה לכלום, אלא הנח את המכר ואת מתך קבור: **[טז]** וישקל אברהם לעפרון. חסר וי"ו, לפי שאמר הרבה ואפלו מעט לא עשה, שנטל ממנו שקלים גדולים שהן קנטרין, שנאמר (פסוק טז) עבר לסוחר, שמתקבלים בשקל בכל מקום ויש מקום ששקליהן גדולים שהן קנטרין, צינטינייר"ש [מטבעות של מאה] בלע"ז: **[יז]** ויקם שדה עפרון. תקומה היתה לה שיצאה מיד הדיוט ליד מלך. ופשוטו של מקרא ויקם השדה והמערה אשר בו וכל העץ לאברהם למקנה וגו': **[יח]** בכל באי שער עירו. בקרב כלם ובמעמד כלם הקנהו לו:

בראשית פרק-כד

[א] ברך את אברהם בכל. בכל עולה בגימטריא בן, ומאחר שהיה לו בן היה צריך להשיאו אשה: **[ב]** זקן ביתו. לפי שהוא דבוק נקוד זקן: **תחת ירכי**. לפי שהנשבע צריך שיטול בידו חפץ של מצוה, כגון ספר תורה או תפלין, והמילה היתה מצוה ראשונה לו ובאה לו על ידי צער והיתה חביבה עליו ונטלה: **[ג]** ה' אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי. ולא אמר ואלהי הארץ, ולמעלה אמר (פסוק ג) ואשביעך

בה' אלהי השמים ואלהי הארץ. אמר לו עכשיו הוא אלהי השמים ואלהי הארץ, שהרגלתיו בפי הבריות, אבל כשלקחני מבית אבי היה אלהי השמים ולא אלהי הארץ, שלא היו באי עולם מכירים בו, ושמו לא היה רגיל בארץ: **מבית אבי**. מחרון: **ומארץ מולדתי**. מאור כשדים: **ואשר דבר לי**. לצרכי, כמו (מל"א ב ד) אשר דבר עלי, וכן כל לי ולו ולהם הסמוכים אצל דבור מפורשים בלשון על, ותרגום שלהם עלי עלוהי עליהון, שאין נופל אצל דבור לשון לי ולו ולהם, אלא אלי אליו אליהם ותרגום שלהם עמי עמיה עמהון, אבל אצל אמירה נופל לשון לי ולו ולהם: **ואשר נשבע לי**. בין הבתרים: **ח** **ונקית משבועתי** וגוי. וקח לו אשה מבנות ענר אשכול וממרא: **רק את בני** וגוי. רק, מעוט הוא. בני אינו חוזר, אבל יעקב בן בני, סופו לחזור: **י** **מגמלי אדניו**. נכרין היו משאר גמלים, שהיו יוצאין זמומין מפני הגזל שלא ירעו בשדות אחרים: **וכל טוב אדניו בידו**. שטר מתנה כתב ליצחק על כל אשר לו, כדי שיקפצו לשלוח לו בתם: **אום נהרים**. בין שתי נהרות יושבת: **יא** **ויברך הגמלים**. הרביצם: **יד** **אתה הכחת**. ראויה היא לו שתהא גומלת חסדים וכדאי לכנס בביתו של אברהם. ולשון הוכחת בררת, *אפרוביש"ט בלע"ז*: **ובה אדע**. לשון תחנה, הודע לי בה: **כי עשית חסד**. אם תהיה ממשפחתו והוגנת לו, אדע כי עשית חסד: **טז** **בתולה**. ממוקם בתולים: **ואיש לא ידעה**. שלא כדרכה, לפי שבנות הגוים היו משמרות מקום בתוליהן ומפקירות עצמן ממוקם אחר, העיד על זו שניקה מכל: **יז** **וירץ העבד לקראתה**. לפי שראה שעלו המים לקראתה: **הגמיאיני נא**. לשון גמיעה, *הומי"ד בלע"ז*: **יח** **ותרד כדה**. מעל שכמה: **יט** **עד אם כלו**. הרי אם משמש בלשון אשר, אם כלו, דיספקון, שזו היא גמר שתיתן כששתו די ספוקן: **כ** **ותער**. לשון נפיצה, והרבה יש בלשון משנה (עבודה זרה ה ז) המערה מכלי אל כלי, ובמקרא יש לו דומה (תהלים קמ"ח) אל תער נפשי, (ישעיה נ"ב) אשר הערה למות נפשו: **השקת**. אבן חלולה ששותים בה הגמלים: **כא** **משתאה**. לשון שאיה, כמו (ישעיה ו יא) שאו ערים, תשאה שממה: **משתאה**. משתומם ומתבהל על שראה דברו קרוב להצלית. אבל אינו יודע אם ממשפחת אברהם היא אם לאו. ואל תתמה בתי"ו של משתאה שאין לך תיבה שתחלת יסודה שי"ן ומדברת בלשון מתפעל שאין תי"ו מפרידה בין שתי אותיות של עיקר היסוד כגון משתאה מגזרת שאה, (ישעיה נ"ט טו) משתולל מגזרת שולל, (שם נ"ט טו) וישתומם מגזרת שממה, (מ"כ ו טו) וישתמר חקות עמרי מגזרת וישמר, אף כאן משתאה מגזרת תשאה, וכשם שאתה מוצא לשון משומם באדם נבהל ונאלם ובעל מחשבות, כמו (איוב י"ח כ) על יומו נשמו אחרונים, (ירמיה ב"ב) שמו שמים, (דניאל ד טו) אשתומם כשעה חדא, כך תפרש לשון שאיה באדם בהול ובעל מחשבות. ואונקלוס תרגם לשון שהיה וגוברא שהי, שוהא ועומד במקום אחד לראות ההצלית ה' דרכו. ואין לתרגם שתי, שהרי אינו לשון שתיה, שאין אלי"ף נופלת בלשון שתיה: **משתאה לה**. משתומם עליה כמו (לעיל כ"ג) אמרי לי אחי הוא, וכמו (לקמן כו ז) וישאלו אנשי המקום לאשתו: **כב** **בקע**. רמז לשקלי ישראל בקע לגלגלת: **ושני צמידים**. רמז לשני לוחות מצמדות: **עשרה זהב משקלם**. רמז לעשרת הדברות שבהן: **כג** **ויאמר בת מי את**. לאחר שנתן לה שאלה, לפי שהיה בטוח בזכותו של אברהם שהצלית הקדוש ברוך הוא דרכו: **ללין**. לינה אחת. לין שם דבר והיא אמרה ללון כמה לינות: **כד** **בת בתואל**. השיבתו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון: **כה** **מספוא**. כל מאכל הגמלים קרוי מספוא כגון תבן ושעורים: **כז** **בדרך**. דרך המימן, דרך הישר, באותו דרך שהייתי צריך. וכן כל בי"ת ולמ"ד וה"א המשמשים בראש התבה ונקודים בפת"ח מדברים בדבר הפשוט שנוכר כבר במקום אחר או שהוא מבורר וניכר באיזו הוא מדבר: **כח** **לבית אמה**. דרך הנשים היתה להיות להן בית לישב בו למלאכתן, ואין הבת מגדת אלא לאמה: **כט** **וירץ**. למה וירץ ועל מה רץ, ויהי כראות את הנזם, אמר עשיר

הוא זה, ונתן עיניו בממון: **[ל]** על הגמלים. לשמרן, כמו (לעיל יח ח) והוא עומד עליהם, לשמשם: **[לא]** פניתי הבית. מעבודה זרה: **[לב]** ויפתח. התיר זמם שלהם, שהיה סותם את פיהם שלא ירעו בדרך בשדות אחרים: **[לג]** עד אם דברתי. הרי אם משמש בלשון אשר ובלשון כי, כמו (לקמן מט י) עד כי יבא שילה, וזה שאמרו חכמינו זכרונם לברכה כי משמש בארבע לשונות, והאחת אי, והוא אם: **[לו]** ויתן לו את כל אשר לו. שטר מתנה הראה להם: **[לז]** לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני. אם לא תלך תחלה אל בית אבי ולא תאבה ללכת אחריו: **[לט]** אלי לא תלך האשה. אלי כתיב, בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצוא עלה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו, אמר לו אברהם בני ברוך ואתה ארוך, ואין ארוך מדבק בברוך: **[מב]** ואבא היום. היום יצאתי והיום באתי, מכאן שקפצה לו הארץ. אמר רבי אחא יפה שיחתן של עבדי אבות לפני המקום מתורתן של בנים, שהרי פרשה של אליעזר כפולה בתורה, והרבה גופי תורה לא נתנו אלא ברמיזה: **[מד]** גם אתה. גם לרבות אנשים שעמו: הכיח. ברר והודיע, וכן כל הוכחה שבמקרא ברור דבר: **[מה]** טרם אכלה. טרם שאני מכלה, וכן כל לשון הוה פעמים שהוא מדבר בלשון עבר ויכול לכתוב כמו טרם כליתי, ופעמים שמדבר בלשון עתיד, כמו (איוב א ה) כי אמר איוב, הרי לשון עבר, (שם) ככה יעשה איוב הרי לשון עתיד. ופירוש שניהם לשון הווה, כי אומר היה איוב (שם) אולי חטאו בני יוגי והיה עושה כך: **[מז]** ואשאל ואשים. שנה הסדר, שהרי הוא תחלה נתן ואחר כך שאל, אלא שלא יתפשוהו בדבריו ויאמרו היאך נתת לה, ועדיין אינך יודע מי היא: **[מט]** על ימין. מבנות ישמעאל: על שמאל. מבנות לוט שהיה יושב לשמאלו של אברהם: **[נ]** ויען לבן ובתואל. רשע היה וקפץ להשיב לפני אביו: לא נוכל דבר אליך. למאן בדבר הזה, לא על ידי תשובת דבר רע ולא על ידי תשובת דבר הגון לפי שנכר שמהי יצא הדבר, לפי דבריך שזמנה לך: **[נב]** וישתחו ארצה. מכאן שמודים על בשורה טובה: **[נג]** ומגדנות. לשון מגדים, שהביא עמו מיני פירות של ארץ ישראל: **[נד]** וילינו. כל לינה שבמקרא לינת לילה אחד: **[נה]** ויאמר אחיה ואמה. ובתואל היכן היה, הוא היה רוצה לעכב ובא מלאך והמיתו: ימים. שנה, כמו (ויקרא כה כט) ימים תהיה גאלתו, שכך נותנין לבתולה זמן שנים עשר חדש לפרנס את עצמה בתכשיטים: או עשור. עשרה חדשים. ואם תאמר ימים ממש, אין דרך המבקשים לבקש דבר מועט ואם לא תרצה תן לנו מרבה מזה: **[נז]** ונשאלה את פיה. מכאן שאין משיאין את האשה אלא מדעתה: **[נח]** ותאמר אלך. מעצמי, ואף אם אינכם רוצים: **[ס]** את היי לאלפי רבבה. את וזרעך תקבלו אותה ברכה שנאמר לאברהם בהר המוריה (לעיל כב יז) הרבה ארבה את זרעך וגי'. יהי רצון שיהא אותו הזרע ממך ולא מאשה אחרת: **[סב]** מבוא באר לחי ראי. שהלך להביא הגר לאברהם אביו שישאנה: יושב בארץ הנגב. קרוב לאותו באר, שנאמר (לעיל כא) ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור, ושם היה הבאר, שנאמר (שם טז יז) הנה בין קדש ובין ברד: **[סג]** לשוח. לשון תפלה, כמו (תהלים קב א) ישפוך שיחו: **[סד]** ותרא את יצחק. ראתה אותו הדור ותוהא מפניו: ותפל. השמיטה עצמה לארץ, כתרגומו ואתרכינת הטתה עצמה לארץ ולא הגיעה עד הקרקע, כמו (פסוק יז) הטי נא כדך, ארכיני, (ש"ב כב ז) ויט שמים, וארכיך, לשון מטה לארץ, ודומה לו (תהלים לז כד) כי יפל לא יוטל, כלומר אם יטה לארץ לא יגיע עד הקרקע: **[סה]** ותתכס. לשון ותתפעל, כמו ותקבר, ותשבר: **[סו]** ויספר העבד. גלה לו נסים שנעשו לו שקפצה לו הארץ ושנזדמנה לו רבקה בתפלתו: **[סז]** האהלה שרה אמו. ויביאה האהלה ונעשית דגמת שרה אמו, כלומר והרי היא שרה אמו, שכל זמן ששרה קימת היה נר דלוק מערב שבת לערב שבת, וברכה מצויה בעיסה, וענן קשור על האהל, ומשמתה פסקו, וכשבאת רבקה חזרו: אחרי אמו. דרך ארץ כל זמן שאמו של אדם קימת כרוך הוא אצלה, ומשמתה הוא מתנתם באשתו:

בראשית פרק-כה

[א] קטורה. זו הגר, ונקראת קטורה על שם שנאים מעשיה כקטרת ושקשרה פתחה שלא נזדוגה לאדם מיום שפרשה מאברהם: **[ג] אשורם ולטושם.** שם ראשי אומות. ותרגום של אנקלוס אין לי לישבו על לשון המקרא. שפרש למשרין, לשון מחנה. ואם תאמר שאינו כן מפני האליף שאינה יסודית, הרי לנו תבות שאין בראשם אליף ונתוספה אליף בראשם, כמו (עמוס ז ז) חומת אנך, שהוא מן (שמואל ב' ד ז) נכה רגלים, וכמו (מלכים ב' ד ב) אסוך שמן שהוא מן (רות ג ג) ורחצת וסכת: **ולטושם.** הם בעלי אהלים המתפזרים אנה ואנה ונוסעים איש באהלי אפדנו, וכן הוא אומר (ש"א ל טז) והנה נטושים על פני כל הארץ, שכן למ"ד ונו"ן מתחלפות זו בזו: **[ה] ויתן אברהם** וגו'. אמר ר' נחמיה ברכה דיאתיקי, שאמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם (לעיל יב ב) והיה ברכה, הברכות מסורות בידך לברך את מי שתרצה, ואברהם מסרם ליצחק: **[ו] הפילגשים.** חסר כתיב, שלא היתה אלא פלגש אחת, היא הגר היא קטורה. נשים בכתבה, פילגשים בלא כתבה, כדאמרינן בסנהדרין (כא א) בנשים ופילגשים דדוד: **נתן אברהם מתנת.** פרשו רבותינו שם טמאה מסר להם. דבר אחר מה שנתן לו על אודות שרה ושאר מתנות שנתנו לו, הכל נתן להם שלא רצה להנות מהם: **[ז] מאת שנה ושבעים שנה וחמש שנים.** בן מאה כבן שבעים, ובן שבעים כבן חמש בלא חטא: **[ט] יצחק וישמעאל.** מכאן שעשה ישמעאל תשובה והוליד את יצחק לפניו, והיא שיבה טובה שנאמר באברהם: **[יא] ויהי אחרי מות אברהם ויברך** וגו'. נחמו תנחומי אבלים. דבר אחר אף על פי שמסר הקדוש ברוך הוא את הברכות לאברהם, נתיירא לברך את יצחק מפני שצפה את עשו יוצא ממנו, אמר יבא בעל הברכות ויברך את אשר ייטב בעיניו ובא הקדוש ברוך הוא וברכו: **[יג] בשמתם לתולדתם.** סדר לידתן זה אחר זה: **[טז] בחצריהם.** כרכים שאין להם חומה, ותרגומו בפצחיהון, שהם מפוצחים לשון פתיחה, כמו (תהלים צח ד) פצחו ורננו: **[יז] ואלה שני חיי ישמעאל** וגו'. אמר רבי חייא בר אבא למה נמנו שנותיו של ישמעאל, כדי ליחס בהם שנותיו של יעקב. מן שנותיו של ישמעאל למדנו ששמש יעקב בבית עבר ארבע עשרה שנה כשפרש מאביו קודם שבא אצל לבן, שהרי כשפרש יעקב מאביו מת ישמעאל, שנאמר (להלן כח ט) וילך עשו אל ישמעאל וגו', כמו שמפורש בסוף מגלה נקראת (מגילה יז א): **ויגוע.** לא נאמרה גויעה אלא בצדיקים: **[יח] נפל.** שכן, כמו (שופטים ז יב) מדין ועמלק וכל בני קדם נופלים בעמק. כאן הוא אומר לשון נפילה, ולהלן הוא אומר על פני כל אחיו ישכן (לעיל טז יב), עד שלא מת אברהם ישכן, משמת אברהם נפל:

תולדות

פרשת

[יט] ואלה תולדות יצחק. יעקב ועשו האמורים בפרשה: **אברהם הוליד את יצחק.** על ידי שכתב הכתוב יצחק בן אברהם הזקק לומר אברהם הוליד את

יצחק, לפי שהיו ליצני הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה, שהרי כמה שנים שהתה עם אברהם ולא נתעברה המנו, מה עשה הקדוש ברוך הוא, צר קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם, והעידו הכל אברהם הוליד את יצחק, וזהו שכתב כאן יצחק בן אברהם היה, שהרי עדות יש שאברהם הוליד את יצחק: **[כז]** **בן ארבעים שנה**. שהרי כשבא אברהם מהר המוריה נתבשר שנלדה רבקה, ויצחק היה בן שלשים ושבע שנה, שהרי בו בפרק מתה שרה, ומשנלד יצחק עד העקידה שמתה שרה שלשים ושבע שנה, ובת תשעים היתה כשנלד יצחק, ובת מאה עשרים ושבע כשמתה, שנאמר (כג א) ויהיו חי שרה ויג', הרי ליצחק שלשים ושבע שנים ובו בפרק נלדה רבקה, המתין לה עד שתהא ראויה לביאה שלש שנים ונשאה: **בת בתואל מפדן ארם אחות לבן**. וכי עדיין לא נכתב שהיא בת בתואל ואחות לבן ומפדן ארם, אלא להגיד שבחה שהיתה בת רשע ואחות רשע ומקומה אנשי רשע, ולא למדה ממעשיהם: **מפדן ארם**. על שם ששני ארם היו, ארם נהרים וארם צובה, קורא אותו פדן, לשון (שמואל א' יא ז) צמד בקר, תרגום פדן תורין. ויש פותרין פדן ארם כמו (הושע יב יג) שדה ארם, שבלשון ישמעאל קורין לשדה פדן: **[כח]** **ויעתר**. הרבה והפציר בתפלה: **ויעתר לו**. נתפצר ונתפייס ונתפתה לו, ואומר אני כל לשון עתר לשון הפצרה ורבוי הוא וכן (יחזקאל ח יא) ועתר ענן הקטרת, מרבית עלית העשן, וכן (שם לה יג) והעתרתם עלי דבריכם, וכן (משלי כז ו) נעותרות נשיקות שונא, דומות למרבות והנס למשא. אינקריישימיניט בלע"ז: **לנכח אשתו**. זה עומד בזוית זו ומתפלל, וזו עומדת בזוית זו ומתפללת: **ויעתר לו**. לו ולא לה, שאין דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רשע לפיכך לו ולא לה: **[כט]** **ויתרוצו**. על כרחך המקרא הזה אומר דרשני, שסתם מה היא רציצה זו וכתב אם כן למה זה אנכי. רבותינו דרשוהו לשון ריצה, כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר יעקב רץ ומפרכס לצאת, עוברת על פתחי עבודה זרה עשו מפרכס לצאת. דבר אחר מתרוצצים זה עם זה ומריבים בנחלת שני עולמות: **ותאמר אם כן**. גדול צער העבור: **למה זה אנכי**. מתאווה ומתפללת על הריון: **ותלך לדרש**. לבית מדרשו של שם: **לדרש את ה'**. שיגיד לה מה תהא בסופה: **[לג]** **ויאמר ה' לה**. על ידי שליח, לשם נאמר ברוח הקודש והוא אמר לה: **שני גוים בבטנד**. גיים כתיב, אלו אנטונינוס ורבי, שלא פסקו מעל שלחנם לא צנון ולא חזרת לא בימות החמה ולא בימות הגשמים: **ושני לאמים**. אין לאום אלא מלכות: **ממעיד יפרדו**. מן המעים הם נפרדים, זה לרשעו וזה לתמו: **מלאם יאמץ**. לא ישוו בגדולה, כשזה קם זה נופל, וכן הוא אומר (יחזקאל כו ב) אמלאה החרבה, לא נתמלאה צור אלא מחרבנה של ירושלים: **[לד]** **וימלאו ימיה**. אבל בתמר כתיב (להלן לח כז) ויהי בעת לדתה. שלא מלאו ימיה כי לשבעה חדשים ילדתם: **והנה תומם**. חסר, ובתמר תאומים מלא לפי ששניהם צדיקים, אבל כאן אחד צדיק ואחד רשע: **[לה]** **אדמוני**. סימן הוא שיהא שופך דמים: **כלו כאדרת שער**. מלא שער כטלית של צמר המלאה שער פלוקידי"א בלע"ז: **ויקראו שמו עשו**. הכל קראו לו כן, לפי שהיה נעשה ונגמר בשערו כבן שנים הרבה: **[לו]** **ואחרי כן יצא אחיו וגי'**. שמעתי מדרש אגדה הדורשו לפי פשוטו, בדין היה אוחו בו לעכבו, יעקב נצר מטפה ראשונה ועשו מן השניה, צא ולמד משפופרת שפיה קצרה, תן לה שתי אבנים זו תחת זו, הנכנסת ראשונה תצא אחרונה, והנכנסת אחרונה תצא ראשונה, נמצא עשו הנצר באחרונה יצא ראשון, ויעקב שנצר ראשונה יצא אחרון, ויעקב בא לעכבו שיהא ראשון ללידה כראשון ליצירה, ויפטור את רחמה, ויטול את הבכורה מן הדין: **בעקב עשו**. סימן שאין זה מספיק לגמור מלכותו עד שזה עומד ונוטלה המנו: **ויקרא שמו יעקב**. הקדוש ברוך הוא. דבר אחר אביו קרא לו יעקב על שם אחיזת העקב: **בן ששים שנה**. עשר שנים משנשאה עד שנעשית בת שלש עשרה שנה וראויה להריון ועשר שנים הללו צפה והמתין לה כמו שעשה אביו לשרה, כיון

שלא נתעברה ידע שהיא עקרה והתפלל עליה. ושפחה לא רצה לשא, לפי שנתקדש בהר המוריה להיות עולה תמימה: **[כז]** **ויגדלו הנערים ויהי עשו**. כל זמן שהיו קטנים לא היו נכרים במעשיהם ואין אדם מדקדק בהם מה טיבם, כיון שנעשו בני שלש עשרה שנה זה פרש לבתי מדרשות וזה פרש לעבודה זרה: **ידע ציד**. לצוד ולרמות את אביו בפיו, ושואלו אבא היאך מעשרין את המלח ואת התבן, כסבור אביו שהוא מדקדק במצות: **איש שדה**. כמשמעו אדם בטל וצודה בקשתו חיות ועופות: **תם**. אינו בקי בכל אלה, אלא כלבו כן פיו. מי שאינו חריף לרמות קרוי תם: **ישב אהלים**. אהלו של שם ואהלו של עבר: **[כח]** **בפיו**. כתרגומו בפיו של יצחק. ומדרשו בפיו של עשו שהיה צד אותו ומרמהו בדבריו: **[כט]** **ויזד**. לשון בשול, כתרגומו: **והוא עיף**. ברציחה, כמה דתימא (ירמיה ד לא) כי עיפה נפשי להורגים: **[ל]** **הלעיטני**. אפתח פי ושפוך הרבה לתוכי, כמו ששנינו: אין אובסין את הגמל אבל מלעיטין אותו (שבת קנה): **מן האדם האדם**. עדשים אדמות, ואותו היום מת אברהם שלא יראה את עשו בן בנו יוצא לתרבות רעה, ואין זו שיבה טובה שהבטיחו הקדוש ברוך הוא, לפיכך קצר הקדוש ברוך הוא חמש שנים משנותיו, שיצחק חי מאה ושמונים שנה וזה מאה שבעים וחמש שנה, ובשל יעקב עדשים להברות את האבל. ולמה עדשים, שדומות לגלגל שהאבלות גלגל החוזר בעולם (ועוד מה עדשים אין להם פה כך האבל אין לו פה שאסור לדבר. לפיכך המנהג להברות את האבל בתחלת מאכלו ביצים שהם עגלים ואין להם פה, כך אבל אין לו פה כדאמרינן במועד קטן (כא ב) אבל כל שלשה ימים הראשונים אינו משיב שלום לכל אדם וכל שכן שאינו שואל בתחלה, משלשה ועד שבעה משיב ואינו שואל וכו'): **[לא]** **מכרה כיום**. כתרגומו, כיום דילהן, כיום שהוא ברור, כך מכור לי מכירה ברורה: **בכרתך**. לפי שהעבודה בבכורות, אמר יעקב אין רשע זה כדאי שיקריב להקדוש ברוך הוא: **[לב]** **הנה אנכי הולך למות**. (מתנוודת והולכת היא הבכורה שלא תהא כל עת העבודה בבכורות כי שבת לוי יטל אותה ועוד) אמר עשו מה טיבה של עבודה זו, אמר לו כמה אזהרות וענשין ומיתות תלוין בה, כאותה ששנינו אלו הן שבמיתה שתויי יין, ופרועי ראש. אמר אני הולך למות על ידה, אם כן מה חפץ לי בה: **[לד]** **ויבז עשו**. העיד הכתוב על רשעו שבזה עבודתו של מקום:

בראשית פרק-כו

[ב] **אל תרד מצרימה**. שהיה דעתו לרדת מצרימה כמו שירד אביו בימי הרעב, אמר לו אל תרד מצרימה שאתה עולה תמימה, ואין חוצה לארץ כדאי לך: **[ג]** **האל**. כמו האלה: **[ד]** **והתברכו בזרעך**. אדם אומר לבנו יהא זרעך כזרעו של יצחק, וכן בכל המקרא. וזה אב לכלן (להלן מח כ) בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה, ואף לענין הקללה מצינו כן (במדבר ה כז) והיתה האשה לאלה, שהמקלל שונאו אומר תהא כפלוגנית, וכן (ישעיה סה טו) והנחתם שמכם לשבועה לבחירי, שהנשבע אומר אהא כפלוגני אם עשיתי כך וכך: **[ה]** **שמע אברהם בקלי**. כשנסיתי אותו: **וישמר משמרת**. גזרות להרחקה על אזהרות שבתורה, כגון שניות לעריות ושבבות לשבת: **מצותי**. דברים שאלו לא נכתבו ראויין הם להצטוות כגון גזל ושפיכות דמים: **חקותי**. דברים שיצר הרע ואמות העולם משיבין עליהן כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז שאין טעם בדבר אלא גזרת המלך וחקותיו על עבדיו: **ותורת**. להביא תורה שבעל פה, הלכה למשה מסיני: **[ז]** **לאשתו**. על אשתו, כמו (לעיל כ יג) אמרי לי אחי הוא: **[ח]** **כי ארכו**.

אמר מעתה אין לי לדאוג מאחר שלא אנסוה עד עכשיו, ולא נזהר להיות נשמר: **וישקף אבימלך** וגו'. שראהו משמש מטתו: **[י]** **אחד העם**. המיוחד בעם זה המלך: **והבאת עלינו אשם**. אם שכב, כבר הבאת עלינו אשם: **[יב]** **בארץ ההיא**. אף על פי שאינה חשובה כארץ ישראל עצמה, כארץ שבעה גוים: **בשנה ההיא**. אף על פי שאינה כתקנה, שהיתה שנת רעבון: **בארץ ההיא בשנה ההיא**. שניהם למה, לומר שהארץ קשה והשנה קשה: **מאה שערים**. שאמדוה כמה ראויה לעשות ועשתה על אחת מאה ממה שאמדוה. ורבותינו אמרו אומד זה למעשרות היה: **[יג]** **כי גדל מאד**. שהיו אומרים זבל פרדותיו של יצחק ולא כספו וזהבו של אבימלך: **[יד]** **ועבדה רבה**. פעלה רבה, בלשון לע"ז אוברייני"א [מכלול העבודות] עבודה משמע עבודה אחת, עבדה משמע פעלה רבה: **[טו]** **סתמום פלשתים**. מפני שאמרו תקלה הם לנו מפני הגיסות הבאות עלינו. טמונין פלשתאי לשון סתימה, ובלשון משנה (פסחים מב א) מטמטם את הלב: **[יז]** **בנחל גרר**. רחוק מן העיר: **[יח]** **וישב ויחפר**. הבארות אשר חפרו בימי אברהם אביו. ופלשתים סתמום, מקדם שנסע יצחק מגרר חזר וחפרן: **[כ]** **עשק**. ערעור: **כי התעשקו עמו**. נתעשקו עמו עליה במריבה וערעור: **[כא]** **שטנה**. נוישימוניט [נוק]: **[כב]** **ופרינו בארץ**. כתרגומו ונפוש בארעא: **[כג]** **ואחזת מרעהו**. כתרגומו וסיעת מרחמוהי, סיעת מאוהביו. ויש פותרין מרעהו מ' מיסוד התבה, כמו (שופטים יד יא) שלשים מרעים דשמשון, כדי שתהיה תבת ואחזת דבוקה, אבל אין דרך ארץ לדבר על המלכות כן סיעת אוהביו, שאם כן כל סיעת אוהביו הוליד עמו ולא היה לו אלא סיעה אחת של אוהבים, לכן יש לפתרו כלשון הראשון. ואל תתמה על תי"ו של ואחזת ואף על פי שאין התבה סמוכה, יש דגמתה במקרא (תהלים ס יג) עזרת מצר, (ישעיה נא כא) ושכורת ולא מייך: **אחזת**. לשון קבוצה ואגודה שנאחזין יחד: **[כח]** **ראו ראינו**. ראה באביך ראינו בך: **תהי נא אלה בינותינו** וגו'. האלה אשר בינותינו מימי אביך, תהי גם עתה בינינו וביניך: **[כט]** **לא נגענוך**. כשאמרנו (לעיל פסוק טז) לך מעמנו: **אתה**. גם אתה עשה עמנו כמו כן: **[לג]** **שבעה**. על שם הברית: **[לד]** **בן ארבעים שנה**. עשו היה נמשל לחזיר, שנאמר (תהלים פ יד) יכרסמנה חזיר מיער, החזיר הזה כשהוא שוכב פושט טלפיו לומר ראו שאני טהור, כך אלו [אלופי עשן] גוזלים וחומסים ומראים עצמם כשרים. כל ארבעים שנה היה עשו צד נשים מתחת בעליהן ומענה אותם, כשהיה בן ארבעים אמר אבא בן ארבעים שנה נשא אשה, אף אני כן: **[לה]** **מרת רוח**. לשון המראות רוח, כמו (דברים ט כד) ממרים הייתם כל מעשיהן היו לעצבון: **ליצחק ולרבקה**. שהיו עובדות עבודה זרה:

בראשית פרק-כז

[א] **ותכהין**. בעשן של אלו. דבר אחר כשנעקד על גבי המזבח והיה אביו רוצה לשחטו, באותה שעה נפתחו השמים וראו מלאכי השרת והיו בוכים וירדו דמעותיהם ונפלו על עיניו, לפיכך כהו עיניו. דבר אחר כדי שיטול יעקב את הברכות: **[ב]** **לא ידעתי יום מותי**. אמר רבי יהושע בן קרחה, אם מגיע אדם לפרק אבותיו ידאג חמש שנים לפנייהם וחמש לאחר כן, ויצחק היה בן מאה עשרים ושלש, אמר שמא לפרק אמי אני מגיע, והיא מתה בת מאה עשרים ושבע והריני בן חמש שנים סמוך לפרקה, לפיכך לא ידעתי יום מותי, שמא לפרק אמי,

שמא לפרק אבא : **[ג]** תליך. חרבך שדרך לתלותה : שא נא. לשון השחזה כאותה ששנינו (ביצה כח א) אין משחיזין את הסכין אבל משיאה על גבי חברתה, חדד סכינך ושחוט יפה, שלא תאכילני נבלה : וצודה לי. מן ההפקר ולא מן הגזל : **[ה]** לצוד ציד להביא. מהו להביא, אם לא ימצא ציד יביא מן הגזל : **[ז]** לפני ה'. ברשותו שיסכים על ידי : **[ט]** וקח לי. משלי הם ואינם גזל, שכך כתב לה יצחק בכתבתה לטול שני גדיי עזים בכל יום : שני גדיי עזים. וכי שני גדיי עזים היה מאכלו של יצחק, אלא האחד הקריב לפסחו והאחד עשה מטעמים. בפרקי דרבי אליעזר (פרק לב) : כאשר אהב. כי טעם הגדי כטעם הצבי : **[יא]** איש שער. בעל שער : **[יב]** ימשני. כמו (דברים כח כט) ממשש בצהרים : **[טו]** החמודות. הנקיות, כתרגומו דכיינתא. דבר אחר שחמד אותן מן נמרוד : אשר אתה בבית. והלא כמה נשים היו לו והוא מפקיד אצל אמו, אלא שהיה בקי במעשיהן וחושדן : **[יט]** אנכי עשו בכרך. אנכי המביא לך, ועשו הוא בכרך : עשיתי. כמה דברים כאשר דברת אלי : שבה. לשון מיסב על השלחן, לכך מתורגם אסתחר : **[כא]** גשה נא ואמשך. אמר יצחק בלבו אין דרך עשו להיות שם שמים שגור בפיו, וזה אמר (פסוק כ) כי הקרה ה' אלהיך : **[כב]** קול יעקב. שמדבר בלשון תחנונים (פסוק יט) קום נא, אבל עשו בלשון קנטוריא דבר (פסוק לא) יקום אבי : **[כד]** ויאמר אני. לא אמר אני עשו אלא אני : **[כז]** וירח וגוי. והלא אין ריח רע יותר משטף העזים, אלא מלמד שנכנסה עמו ריח גן עדן : כריח שדה אשר ברכו ה'. שנתן בו ריח טוב, וזה שדה תפוחים, כן דרשו רבותינו זכרונם לברכה : **[כח]** ויתן לך. יתן ויחזור ויתן. ולפי פשוטו מוסב לענין הראשון ראה ריח בני, שנתן לו הקדוש ברוך הוא, כריח שדה וי' ועוד יתן לך מטל השמים וי' : האלהים. מהו האלהים, בדין, אם ראוי לך יתן לך, ואם לאו לא יתן לך, אבל לעשו אמר משמני הארץ יהיה מושבך, בין צדיק בין רשע יתן לך, וממנו למד שלמה כשעשה הבית וסדר תפלתו, ישראל שהוא בעל אמונה ומצדיק עליו את הדין לא יקרא עליך תגר, לפיכך, (מ"א ח לט) ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו, אבל נכרי מחסר אמנה, לפיכך אמר (שם שם מג) אתה תשמע השמים וי' ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי, בין ראוי בין שאינו ראוי תן לו, כדי שלא יקרא עליך תגר : מטל השמים. כמשמעו, ומדרש אגדה יש להרבה פנים : **[כט]** בני אמך. ויעקב אמר ליהודה (להלן מט ח) בני אביך, לפי שהיו לו בנים מכמה אמהות, וכאן שלא נשא אלא אשה אחת אמר בני אמך : ארריך ארור ומברכין ברוך. ובבלעם הוא אומר (במדבר כד ט) מברכין ברוך ואורריך ארור. הצדיקים תחלתם יסורים וסופן שלווה, ואורריהם ומצעריהם קודמים למברכיהם, לפיכך יצחק הקדים קללת אוררים לברכת מברכים. והרשעים תחלתן שלווה וסופן יסורין לפיכך בלעם הקדים ברכה לקללה : **[ל]** יצא יצא. זה יוצא וזה בא : **[לג]** ויחרד. כתרגומו ותוה לשון תימה. ומדרשו ראה גיהנם פתוחה מתחתיו : מי אפוא. לשון לעצמו, משמש עם כמה דברים. איפוא, איה פה, מי הוא ואיפוא הוא הצד ציד : ואכל מכל. מכל טעמים שבקשתי לטעום טעמתי בו : גם ברוך יהיה. שלא תאמר אלולי שרמה יעקב לאביו לא נטל את הברכות, לכך הסכים וברכו מדעתו : **[לה]** במרמה. בחכמה : **[לו]** הכי קרא שמו. לשון תימה הוא, כמו (לקמן כט טו) הכי אחי אתה, שמא לכך נקרא שמו יעקב על שם סופו שהוא עתיד לעקבני. תנחומא (תנחומא ישן כג) למה חרד יצחק, אמר שמא עון יש בי שברכתי הקטן לפני הגדול, ושניתני סדר היחס. התחיל עשו מצעק ויעקבני זה פעמים, אמר לו אביו מה עשה לך, אמר לו את בכורתי לקח, אמר בכך הייתי מצר וחרד שמא עברתי על שורת הדין, עכשיו לבכור ברכתי, גם ברוך יהיה : ויעקבני. כתרגומו וכמני, ארבני. וארב, וכמן. ויש מתרגמין וחכמני נתחכם לי : אצלת. לשון הפרשה, כמו (במדבר יא כה) ויאצל : **[לז]** הן גביר. ברכה זו שביעית היא והוא עושה אותה ראשונה, אלא אמר לו מה תועלת לך בברכה, אם תקנה נכסים שלו

הם, שהרי גביר שמתיו לך ומה שקנה עבד קנה רבו: **ולכה אפוא מה אעשה**. איה פה אבקש מה לעשות לך: **[לח] הברכה אחת**. ה"א זו משמשת לשון תימה, כמו (במדבר יג יט) הבמחנים, (במדבר יג כ) השמנה היא, (ש"ב ג לג) הכמות נבל: **[לט] משמני הארץ** וגוי'. זו איטליה שליון: **[מ] ועל חרבך**. כמו בחרבך, יש על שהוא במקום אות ב', כמו (יחזקאל לג כו) עמדתם על חרבכם בחרבכם, (שמות ו כו) על צבאותם בצבאותם: **והיה כאשר תריד**. לשון צער, כמו (תהלים נה ג) אריד בשיחי, כלומר כשיעברו ישראל את התורה, ויהיה לך פתחון פה להצטער על הברכות שנטל, ופרקת עלו וגו': **[מא] יקרבו ימי אבל אני**. שלא אצער את אבא. ומדרש אגדה לכמה פנים יש: **[מב] ויגד לרבקה**. ברוח הקודש הגד לה מה שעשו מהרהר בלבו: **מתנחם לך**. נחם על האחזה לחשוב מחשבה אחרת להתנכר לך ולהרגך. ומדרש אגדה כבר אתה מת בעיניו ושתה עליך כוס של תנחומים. ולפי פשוטו לשון תנחומים, מתנחם הוא על הברכות בהריגתך: **[מד] אחדים**. מועטים: **[מה] למה אשכל**. אהיה שכולה משניכם. הקובר את בניו קרוי שכול. וכן ביעקב אמר (להלן מג יד) כאשר שכלתי שכלתי: **גם שניכם**. אם יקום עליך ואתה תהרגנו יעמדו בניו ויהרגוך, ורוח הקדש נזרקה בה ונתנבאה שביום אחד ימותו, כמו שמפורש בפרק המקנא לאשתו (סוטה יג א): **[מו] קצתי בחיי**. מאסת בחיי.

בראשית פרק-כח

[ב] פדנה. כמו לפדן: **ביתה בתואל**. לבית בתואל. כל תבה שצריכה למי"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה: **[ג] ואל שדי**. מי שדי בברכותיו למתברכין מפיו יברך אותך: **[ד] את ברכת אברהם**. שאמר לו (לעיל יב ב) ואעשך לגוי גדול, (שם כב יח) והתברכו בזרעך. יהיו אותן ברכות האמורות בשבילך, ממך יצא אותו הגוי ואותו הזרע המבורך: **[ה] אם יעקב ועשו**. איני יודע מה מלמדנו: **[ז] וישמע יעקב**. מחבר לענין של מעלה וירא עשו כי ברך יצחק וגו' וכי שלח אותו פדנה ארם, וכי שמע יעקב אל אביו והלך פדנה ארם וכי רעות בנות כנען, והלך גם הוא אל ישמעאל: **[ט] אחות נביות**. ממשמע שנאמר (לעיל כה יג) בת ישמעאל איני יודע שהיא אחות נביות, אלא למדנו שמת ישמעאל משיעדה לעשו קודם נשואיה והשיאה נביות אחיה. ולמדנו שהיה יעקב באותו הפרק בן ששים ושלוש שנים, שהרי ישמעאל בן שבעים וארבע שנים היה כשנלד יעקב, ארבע עשרה שנה היה גדול ישמעאל מיצחק, ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם הרי שבעים וארבע, ושנותיו היו מאה שלשים ושבע, שנאמר (שם יז) ואלה שני חיי ישמעאל וגו', נמצא יעקב כשמת ישמעאל בן ששים ושלוש שנים היה, ולמדנו מכאן שנטמן בבית עבר ארבע עשרה שנה ואחר כך הלך לחרון, שהרי לא שהה בבית לבן שלפני לידתו של יוסף אלא ארבע עשרה שנה, שנאמר (שם לא מא) עבדתך ארבע עשרה שנה בשתי בנותיך ושש שנים בצאנך ושכר הצאן משנלד יוסף היה, שנאמר (שם ל כה) ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו', ויוסף בן שלשים שנה היה כשמלך, ומשם עד שירד יעקב למצרים תשע שנים, שבע של שבע ושתיים של רעב, ויעקב אמר לפרעה (שם מז ט) ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה. צא וחשוב ארבע עשרה שלפני לידת יוסף, ושלושים של יוסף, ותשע משמלך עד שבא יעקב הרי חמשים ושלוש, וכשפרש מאביו היה בן ששים ושלוש הרי מאה ושש עשרה, והוא אומר שלשים ומאת שנה,

הרי חסרים ארבע עשרה שנים הא למדת שאחר שקבל הברכות נטמן בבית עבר ארבע עשרה שנים. (אבל לא נענש עליהם בזכות התורה, שהרי לא פרש יוסף מאביו אלא עשרים ושתים שנה דהינו משבע עשרה עד שלשים ותשע כנגד עשרים ושתים שפרש יעקב מאביו ולא כבדו, והם עשרים שנים בבית לבן, ושתים שנים ששה בדרך, כדכתיב (להלן לג יז) ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכת, ופירשו רבותינו זכרונם לברכה מזה הפסוק ששה שמונה עשר חדשים בדרך, דבית הוה בימות הגשמים וסכות הוה בימות החמה, ולחשבון הפסוקים שחשבנו לעיל מפרש מאביו עד שירד למצרים שהיה בן מאה שלשים שנים, שם אנו מוצאים עוד ארבע עשרה שנים, אלא ודאי נטמן בבית עבר בהליכתו לבית לבן ללמוד תורה ממנו, ובשביל זכות התורה לא נענש עליהם ולא פרש יוסף ממנו אלא עשרים ושתים שנה, מדה כנגד מדה): **על נשיו**. הוסיף רשעה על רשעתו שלא גרש את הראשונות:

ויצא

פרשת

[י] ויצא יעקב. על ידי שבשביל שרעות בנות כנען בעיני יצחק אביו הלך עשו אל ישמעאל, הפסיק הענין בפרשתו של יעקב וכתב (לעיל כח ו) וירא עשו כי ברך וגו', ומשגמר חזר לענין הראשון: **ויצא יעקב מבאר שבע**. לא היה צריך לכתוב אלא וילך יעקב חרנה, ולמה הזכיר יציאתו, אלא מגיד שיציאת צדיק מן המקום עושה רושם, שבזמן שהצדיק בעיר הוא הודה הוא זיוה הוא הדרה, יצא משם פנה הודה פנה זיוה פנה הדרה וכן (רות א ז) ותצא מן המקום, האמור בנעמי ורות: **וילך חרנה**. יצא ללכת לחרן: **[יא]** ויפגע במקום. לא הזכיר הכתוב באיזה מקום אלא במקום הנזכר במקום אחר, הוא הר המוריה שנאמר בו (לעיל כב ד) וירא את המקום מרחוק: **ויפגע**. כמו (יהושע טז ז) ופגע ביריחו, (שם יט יא) ופגע בדבשת. ורבותינו פרשו לשון תפלה כמו (ירמיה ז טז) ואל תפגע בי, ולמדנו שתקן תפלת ערבית. ושנה הכתוב ולא כתב ויתפלל, ללמד שקפצה לו הארץ, כמו שמפורש בפרק גיד הנשה (חלין צא ב): **כי בא השמש**. היה לו לכתוב ויבא השמש. כי בא השמש, משמע ששקעה לו חמה פתאם שלא בעונתה כדי שילין שם: **וישם מראשותיו**. עשאו כמין מרזב סביב לראשו שהיה ירא מפני חיות רעות. התחילו מריבות זו עם זו, זאת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו, וזאת אומרת עלי יניח מיד עשאו הקדוש ברוך הוא אבן אחת, וזהו שנאמר (פסוק יח) ויקח את האבן אשר שם מראשותיו: **וישכב במקום ההוא**. לשון מעוט באותו מקום שכב, אבל ארבע עשרה שנים שמש בבית עבר לא שכב בלילה, שהיה עוסק בתורה: **[יב]** עולים ויורדים. עולים תחלה ואחר כך יורדים, מלאכים שלוהו בארץ אין יוצאים חוצה לארץ ועלו לרקיע, וירדו מלאכי חוצה לארץ ללוותו: **[יג]** נצב עליו. לשמרו: **ואלהי יצחק**. אף על פי שלא מצינו במקרא שיחד הקדוש ברוך הוא שמו על הצדיקים בחייהם לכתוב אלהי פלוני, משום שנאמר (איוב טו טו) הן בקדושו לא יאמין, כאן ייחד שמו על יצחק לפי שכהו עיניו וכלוא היה בבית, והרי הוא כמת, ויצר הרע פסק ממנו: **שכב עליה**. קפל הקדוש ברוך הוא כל ארץ ישראל תחתיו, רמז לו שתהא נחה לכבש לבניו: **[יד]** ופרצת. וחזקת, כמו (שמות א יב) וכן יפרוץ: **[טו]** אנכי עמך. לפי שהיה ירא מעשו ומלבן: **עד אשר אם עשיתי**. אם משמש בלשון כי: **דברתי לך**. לצרכך ועליך, מה שהבטחתי לאברהם על זרעו, לך הבטחתי ולא לעשו, שלא אמרתי לו כי יצחק יקרא לך זרע, אלא כי ביצחק, ולא כל. יצחק וכן כל לי ולך ולו ולהם הסמוכים אצל דבור, משמשים לשון על, וזה, יוכיח שהרי עם יעקב לא דבר קדם לכן: **[טז]** ואנכי לא ידעתי. שאלו ידעתי לא ישנתי במקום קדוש כזה: **[יז]** כי אם בית אלהים. אמר רבי

אלעזר בשם רבי יוסי בן זמרא הסלם הזה עומד בבאר שבע ואמצע שפועו מגיע כנגד בית המקדש, שבאר שבע עומד בדרומה של יהודה, וירושלים בצפונה בגבול שבין יהודה ובנימין, ובית אל היה בצפון של נחלת בנימין בגבול שבין בנימין ובין בני יוסף, נמצא סלם שרגליו בבאר שבע וראשו בבית אל מגיע אמצע שפועו נגד ירושלים. וכלפי שאמרו רבותינו שאמר הקדוש ברוך הוא צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה, ועוד אמרו יעקב קראה לירושלים בית אל וזו לוז היא ולא ירושלים ומהיכן למדו לומר כן. אומר אני שנעקר הר המוריה ובא לכאן, וזהו היא קפיצת הארץ האמורה בשחיטת חלין (חולין צא ב), שבא בית המקדש לקראתו עד בית אל, וזהו ויפגע במקום. ואם תאמר וכשעבר יעקב על בית המקדש מדוע לא עכבו שם, איהו לא יחב לביה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו, ומן השמים יעכבוהו, איהו עד חרן אזל כדאמרינן בפרק גיד הנשה (חולין צא ב), וקרא מוכיח וילך חרנה, כי מטא לחרן אמר אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו, יחב דעתיה למהדר וחזר עד בית אל וקפצה לו הארץ (בית אל לא זה הוא הסמוך לעי אלא לירושלים, ועל שם שהיתה עיר האלהים קראה בית אל, והוא הר המוריה שהתפלל בו אברהם, והוא השדה שהתפלל בו יצחק, וכן אמרו בסוטה לכו ונעלה וגוי' לא כאברהם שקראו הר, ולא כיצחק שקראו שדה, אלא כיעקב שקראו בית אל. ע"כ מפרש"י מדויק): : **מה נורא**. תרגום מה דחילו אתרא הדין. דחילו שם דבר הוא, כמו סוכלתנו, וכסו למלבש : **וזה שער השמים**. מקום תפלה לעלות תפלתם השמימה. ומדרשו שבית המקדש של מעלה מכוון כנגד בית המקדש של מטה **כ אם יהיה אלהים עמדי**. אם ישמור לי הבטחות הללו שהבטיחני להיות עמדי, כמו שאמר לי (פסוק טו) והנה אנכי עמך : **ושמרני**. כמו שאמר לי (פסוק טו) ושמרתיך בכל אשר תלך : **ונתן לי לחם לאכול**. כמו שאמר (פסוק טו) כי לא אעזבך, והמבקש לחם הוא קרוי נעזב, שנאמר (תהלים לו כה) ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם : **[כא] ושבתי**. כמו שאמר לי (פסוק טו) והשיבותיך אל האדמה : **בשלום**. שלם מן החטא, שלא אלמד מדרכי לבן : **והיה ה' לי לאלהים**. שיחול שמו עלי מתחלה ועד סוף, שלא ימצא פסול בזרעי, כמו שנאמר (פסוק טו) אשר דברתי לך, והבטחה זו הבטיח לאברהם, שנאמר (שם יז ז) להיות לך לאלהים ולזרעך אחרית : **[כב] והאבן הזאת**. כך תפרש וי"ו זו של והאבן, אם תעשה לי את אלה, אף אני אעשה זאת : **והאבן הזאת אשר שמתו מצבה** וגוי'. כתרגומו אהי פלח עלה קדם ה' וכן עשה בשובו מפדן ארם, כשאמר לו (לקמן לה א) קום עלה בית אל, מה נאמר שם (שם יד) ויצב יעקב מצבה וגוי' ויסד עליה נסד :

בראשית פרק-כט

[א] וישא יעקב רגליו. משנתבשר בשורה טובה שהובטח בשמירה, נשא לבו את רגליו ונעשה קל ללכת. כך מפרש בבראשית רבה (ע ח) : **[ב] ישקו העדרים**. משקים הרועים את העדרים, והמקרא דבר בלשון קצרה : **[ג] ונאספו**. רגילים היו להאסף לפי שהיתה האבן גדולה : **וגללו**. וגוללין ותרגומו ומגנדרין, כל לשון הוה משתנה לדבר בלשון עתיד ובלשון עבר לפי שכל דבר ההוה תמיד כבר היה ועתיד להיות : **והשיבו**. תרגומו ומתיבין : **[ד] באה עם הצאן**. הטעם באל"ף, ותרגומו אתיא. (פסוק ט) ורחל באה, הטעם למעלה בבי"ת ותרגומו אתת. הראשון לשון עושה, והשני לשון עשתה : **[ה] הן עוד היום גדול**. לפי שראה אותם רובצים, כסבור שרוצים לאסוף המקנה הביתה ולא ירעו עוד, אמר להם הן עוד היום

גדול, כלומר אם שכירים אתם לא שלמתם פעלת היום, ואם הבהמות שלכם אף על פי כן לא עת האסף המקנה ונני: **[ח] לא נוכל**. להשקות, לפי שהאבן גדולה: **וגללו**. זה מתורגם ויגדרון, לפי שהוא לשון עתיד: **[י] ויגש יעקב ויגל**. כזה שמעביר את הפקק מעל פי צלוחית, להודיעך שכחו גדול: **[יא] ויבך**. לפי שצפה ברוח הקודש שאינה נכנסת עמו לקבורה. דבר אחר לפי שבא בידיים ריקניות, אמר אליעזר עבד אבי אבא היו בידיו נזמים וצמידים ומגדנות, ואני אין בידי כלום. לפי שרדף אליפו בן עשו במצות אביו אחריו להרגו והשיגו, ולפי שגדל אליפו בחיקו של יצחק משך ידו. אמר לו מה אעשה לצווי של אבא, אמר לו יעקב טול מה שבידי, והעני חשוב כמת: **[יב] כי אחי אביה הוא**. קרוב לאביה, כמו (לעיל יג ח) אנשים אחים אנחנו. ומדרשו אם לרמאות הוא בא גם אני אחיו ברמאות, ואם אדם כשר הוא, גם אני בן רבקה אחותו הכשרה: **ותגד לאביה**. לפי שאמה מתה לא היה לה להגיד אלא לו: **[יג] וירץ לקראתו**. כסבור ממון הוא טעון, שהרי עבד הבית בא לכאן בעשרה גמלים טעונים: **ויחבק**. כשלא ראה עמו כלום אמר שמא זהובים הביא והנס בחיקו: **וינשק לו**. אמר שמא מרגליות הביא והם בפיו: **ויספר ללבן**. שלא בא אלא מתוך אונס אחיו, ושנטלו ממנו ממנו: **[יד] אך עצמי ובשרי**. מעתה אין לי לאספך הביתה הואיל ואין בידך כלום, אלא מפני קורבה אטפל בך חדש ימים, וכן עשה ואף זו לא לחנם שהיה רועה צאנו: **[טו] הכי אחי אתה**. לשון תמה, וכי בשביל שאחי אתה תעבדני חנם: **ועבדתני**. כמו ותעבדני, וכן כל תבה שהיא לשון עבר הוסיף וי"ו בראשה היא הופכת התבה להבא: **[יז] ועיני לאה רכות**. שהיתה סבורה לעלות בגורלו של עשו ובוכה שהיו הכל אומרים שני בנים לרבקה ושתי בנות ללבן, הגדולה לגדול והקטנה לקטן: **תאר**. הוא צורת הפרצוף לשון (ישעיה מד יג) יתארהו בשרד, **קונפ"ס בלע"ז**: **מראה**. הוא זיו קלסתר: **[יח] אעבדך שבע שנים**. הם ימים אחדים שאמרה לו אמו (לעיל כז מד) וישבת עמו ימים אחדים. ותדע שכן הוא, שהרי כתיב (להלן פסוק כ) ויהיו בעיניו כימים אחדים: **ברחל בתך הקטנה**. כל הסימנים הללו למה, לפי שיודע בו שהוא רמאי אמר לו אעבדך ברחל, ושמא תאמר רחל אחרת מן השוק, תלמוד לומר בתך, ושמא תאמר אחליף ללאה שמה ואקרא שמה רחל, תלמוד לומר הקטנה ואף על פי כן לא הועיל לו שהרי רמהו: **[כא] מלאו ימי**. שאמרה לי אמי. ועוד מלאו ימי, שהרי אני בן שמונים וארבע שנה ואימתי אעמיד שנים עשר שבטים, וזהו שאמר ואבואה אליה, והלא קל שבקלים אינו אומר כן, אלא להוליד תולדות אמר כן: **[כב] ויהי בבקר והנה היא לאה**. אבל בלילה לא היתה לאה, לפי שמסר יעקב לרחל סימנים, וכשראתה רחל שמכניסין לו לאה אמרה עכשיו תכלם אחותי, עמדה ומסרה לה אותן סימנים: **[כז] מלא שבוע זאת**. דבוק הוא שהרי נקוד בחטף שבוע של זאת, והן שבעת ימי המשתה בתלמוד ירושלמי במועד קטן (א ז). ואי אפשר לומר שבוע ממש, שאם כן היה צריך לנקד בפתח השין. ועוד ששבוע לשון זכר, כדכתיב (דברים טז ט) שבעה שבעת תספר לך, לפיכך אין משמע שבוע אלא שבעה שייטייני"א בלע"ז: **ונתנה לך**. לשון רבים, כמו (לעיל יא ז) נרדה ונבלה, (שם ג) ונשרפה, אף זה לשון ונתן **גם את זאת**. [מיד לאחר שבעת ימי המשתה] ותעבוד לאחר נשואיה: **[ל] ויעבוד עמו עוד שבע שנים אחרות**. הקישן לראשונות, מה ראשונות באמונה אף האחרונות באמונה, ואף על פי שברמאות בא עליו: **[לב] ותקרא שמו ראובן**. רבותינו פרשו, אמרה ראו מה בין בני לבן חמי שמכר הבכורה ליעקב, וזה לא מכרה ליוסף ולא ערער עליו, ולא עוד שלא ערער עליו אלא שבקש להוציאו מן הבור: **[לד] הפעם ילוה אישי**. לפי שהאמהות נביאות היו ויודעות ששנים עשר שבטים יוצאים מיעקב וארבע נשים ישא, אמרה מעתה אין לו פתחון פה עלי, שהרי נטלתי כל חלקי בבנים: **על כן**. כל מי שנאמר בו על כן מרבה באוכלוסין, חוץ מלוי שהארון היה מכלה בהם: **קרא שמו לוי**. תמהתי שבכלם כתיב ותקרא, וזה כתב בו קרא, ויש מדרש אגדה

באלה הדברים רבה ששלח הקדוש ברוך הוא גבריאל והביאו לפניו וקרא לו שם זה ונתן לו עשרים וארבע מתנות כהנה, ועל שם שלוהו במתנות קראו לוי: **[לה] הפעם אודה**. שנטלתי יותר מחלקי, מעתה יש לי להודות:

בראשית פרק-ל

[א] ותקנא רחל באחותה. קנאה במעשיה הטובים, אמרה אלולי שצדקה ממני לא זכתה לבנים: **הבה לי**. וכי כך עשה אביך לאמך, והלא התפלל עליה: **מתה אנכי**. מכאן למי שאין לו בנים שחשוב כמת: **[ב] התחת אלהים אנכי**. וכי במקומו אני: **אשר מנע ממך**. את אמרת שאעשה כאבא, אני איני כאבא, אבא לא היו לו בנים אני יש לי בנים, ממך מנע ולא ממני: **[ג] על ברכי**. כתרגומו ואנא ארבי: **ואבנה גם אנכי**. מהו גם, אמרה לו זקנד אברהם היו לו בנים מהגר, וחגר מתניו כנגד שרה, אמר לה זקנתי הכניסה צרתה לביתה, אמרה לו אם הדבר הזה מעכב, הנה אמת בלהה, ואבנה גם אנכי ממנה כשרה: **[ו] דנני אלהים**. דנני וחיבני וזכני: **[ח] נפתולי אלהים**. מנחם בן סרוק פרשו במחברת (במדבר יט טו) צמיד פתיל, חבורים, מאת המקום נתחברתי עם אחותי לזכות לבנים. ואני מפרשו לשון (דברים לב ה) עקש ופתלתול, נתעקשתי והפצרתי פצירות ונפתולים הרבה למקום להיות שוה לאחותי: **גם יכלתי**. הסכים על ידי. ואונקלוס תרגם לשון תפלה, כמו נפתולי אלהים, נתפללתי בקשות החביבות לפניו, נתקבלתי ונערתתי כאחותי: **נפתלתי**. נתקבלה תפלתי. ומדרש אגדה יש רבים בלשון נוטריקון: **[י] ותלד זלפה**. בכלן נאמר הריון חוץ מזלפה לפי שהיתה בחורה מכולן ותינוקת בשנים ואין הריון נכר בה, וכדי לרמות ליעקב נתנה לבן ללאה שלא יבין שמכניסין לו את לאה, שכך מנהג לתן שפחה גדולה לגדולה וקטנה לקטנה: **[יא] בא גד**. בא מזל טוב, כמו (שבת סז ב) גד גדי וסנוק לא, ודומה לו (ישעיה סה יא) העורכים לגד שלחן. ומדרש אגדה שנלד מהול, כמו (דניאל ד כ) גדו אילנא, ולא ידעתי על מה נכתבה תבה אחת. דבר אחר למה נקראת תיבה אחת בגד, כמו בגדת בי כשבאת אל שפחתי, כאיש שבגד באשת נעורים: **[יד] בימי קציר חטים**. להגיד שבחן של שבטים, שעת הקציר היה ולא פשט ידו בגזל להביא חטים ושעורים אלא דבר ההפקר שאין אדם מקפיד בו: **דודאים**. סיגלי, עשב הוא ובלשון ישמעאל יסמייין: **[טו] ולקחת גם את דודאי בני**. בתמיהה, ולעשות עוד זאת לקח גם את דודאי בני ותרגומו ולמסב: **לכן ישכב עמך הלילה**. שלי היתה שכיבת לילה זו ואני נותנה לך תחת דודאי בנדך. ולפי שזלזלה במשכב הצדיק לא זכתה להקבר עמו: **[טז] שכר שכרתיך**. נתתי לרחל שכרה: **בלילה הוא**. הקדוש ברוך הוא סיע שיצא משם יששכר: **[יז] וישמע אלהים אל לאה**. שהיתה מתאוה ומחזרת להרבות שבטים: **[כ] זבד טוב**. כתרגומו: **יזבלני**. לשון (מלכים א' ח'ג) בית זבול הירביריא"ה בלע"ז בית מדור. מעתה לא תהא עיקר דירתו אלא עמי שיש לי בנים כנגד כל נשיו: **[כא] דינה**. פרשו רבותינו שדנה לאה דין בעצמה אם זה זכר לא תהא רחל אחותי כאחת השפחות, והתפללה עליו ונהפך לנקבה: **[כב] ויזכר אלהים את רחל**. זכר לה שמסרה סימניה לאחותה, ושהיתה מצרה שלא תעלה בגורלו של עשו שמא יגרשנה יעקב לפי שאין לה בנים, ואף עשו הרשע כך עלה בלבו כששמע שאין לה בנים. הוא שיסד הפיט (קרובות דר"ה שחריית) האדמון כבט שלא חלה, צבה לקחתה לו ונתבהלה: **[כג] אסף**. הכניסה

במקום שלא תראה וכן (ישעיה ד א) אסף חרפתנו, (שמות ט יט) ולא יאסף הביתה, (יואל ד טו) אספו נגהם, (ישעיה ס כ) וירחך לא יאסף, לא יטמן: **חרפתי**. שהייתי לחרפה שאני עקרה, והיו אומרים עלי שאעלה לחלקו של עשו הרשע. ומדרש אגדה כל זמן שאין לאשה בן אין לה במי לתלות סרחונה, משיש לה בן תולה בו. מי שבר כלי זה, בנד, מי אכל תאנים אלו, בנד: **[כד]** **יוסף ה' לי בן אחר**. יודעת היתה בנבואה שאין יעקב עתיד להעמיד אלא שנים עשר שבטים, אמרה יהי רצון שאותו שהוא עתיד להעמיד יהא ממני, לכך לא נתפללה אלא על בן אחר: **[כה]** **כאשר ילדה רחל את יוסף**. משנלד שטנו של עשו, שנאמר (עובדיה א יח) והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש, אש בלא להבה אינו שולט למרחוק, משנלד יוסף בטח יעקב בהקדוש ברוך הוא ורצה לשוב: **[כו]** **תנה את נשי וגוי**. איני רוצה לצאת כי אם ברשות: **[כז]** **נחשתי**. מנחש היה, נסיתי בנחוש שלי שעל ידך באה לי ברכה, כשבאת לכאן לא היו לי בנים, שנאמר (לעיל כט ו) והנה רחל בתו באה עם הצאן, אפשר יש לו בנים והוא שולח בתו אצל הרועים, ועכשיו היו לו בנים שנאמר (להלן לא א) וישמע את דברי בני לבן: **[כח]** **נקבה שכרך**. כתרגומו פריש אגרד: **[כט]** **ואת אשר היה מקנך אתי**. את חשבון מעוט מקנך שבא לידי מתחלה כמה היו: **[ל]** **לרגלי**. עם רגלי, בשביל ביאת רגלי באת אצלך הברכה, כמו (שמות יא ח) העם אשר ברגלך, (שופטים ח ה) לעם אשר ברגלי, הבאים עמי: **גם אנכי לביתי**. לצורך ביתי, עכשיו אין עושין לצרכי אלא בני וצריך אני להיות עושה גם אני עמהם לסמכן, וזהו גם: **[לב]** **נקד**. מנמר בחברבורות דקות, כמו נקדות, **פוינטור"א בלע"ז**: **טלוא**. לשון טלאים חברבורות רחבות: **חום**. שחום דומה לאדום, **רו"ש בלע"ז** [אדום] לשון משנה שחמתית ונמצאת לבנה, לענין התבואה: **והיה שכרי**. אותן שיוולדו מכאן ולהבא נקדים וטלואים בעזים ושחומים בכשבים יהיו שלי ואותן שישנן עכשיו הפרש מהם והפקידם ביד בניך, שלא תאמר לי על הנלדים מעתה אלו היו שם מתחלה, ועוד שלא תאמר לי על ידי הזכרים שהן נקדים וטלואים תלדנה הנקבות דוגמתן מכאן ואלך: **[לג]** **וענתה בי וגוי**. אם תחשדני שאני נוטל משלך כלום, תענה בי צדקתי, כי תבא צדקתי ותעיד על שכרי לפניך, שלא תמצא בעדרי כי אם נקדים וטלואים, וכל שתמצא בהן שאינו נקוד או טלוא או חום בידוע שגנבתיו לך, ובגנבה הוא שרוי אצלי: **[לד]** **הן**. לשון הן, קבלת דברים: **לו יהי כדברך**. הלואי שתחפץ בכך: **[לה]** **ויסר**. לבן ביום ההוא וגוי: **התישים**. עזים זכרים: **כל אשר לבן בו**. כל אשר היתה בו חברבורית לבנה: **ויתן**. לבן ביד בניו: **[לו]** **הנותרת**. הרעועות שבהן החולות והעקרות, שאינן אלא שירים, אותן מסר לו: **[לז]** **מקל לבנה**. עץ הוא ושמו לבנה, כמה דתימא (הושע ד יג) תחת אלון ולבנה, ואומר אני הוא שקורין **טרינבל"א בלע"ז** שהוא לבן [צפצפה עצנית]: **לח**. כשהוא רטוב: **ולוז**. ועוד לקח מקל לוז, עץ שגדלין בו אגוזים דקים **קולדר"א בלע"ז** [אלסר]: **וערמון**. **קשטיני"ד בלע"ז** [עץ ערמון]: **פצלות**. קלופים קלופים, שהיה עושהו מנמר: **מחשף הלבן**. גלוי לובן של מקל. כשהיה קולפו היה נראה ונגלה לובן שלו במקום הקלוף: **[לח]** **ויצג**. תרגומו ודעיץ, לשון תחיבה ונעיצה הוא בלשון ארמי, והרבה יש בתלמוד (שבת נ ב) דצה ושלפה, (חולין צג ב) דץ ביה מידי. דצה כמו דעצה, אלא שמקצר את לשונו: **ברהטים**. במרוצת המים, בבריכות העשויות בארץ, להשקות שם הצאן: **אשר תבאן וגוי ברהטים**. אשר תבאנה הצאן לשתות, שם הציג המקלות לנכח הצאן: **ויחמנה**. הבהמה רואה את המקלות והיא נרתעת לאחוריה, והזכר רובעה ויולדת כיוצא בו. ר' הושעיא אומר המים נעשין זרע במעיהן ולא היו צריכות לזכר, וזהו ויחמנה וגוי: **[לט]** **אל המקלות**. אל מראות המקלות: **עקדים**. משנים במקום עקידתן, הם קרסלי ידיהן ורגליהן: **[מ]** **והכשבים הפריד יעקב**. הנלדים עקדים נקדים הבדיל והפריד לעצמן ועשה אותן עדר לבדו, והוליד אותן העדר העקוד לפני הצאן, לפני הצאן ההולכות

אחריהם צופות אליהם, וזהו שנאמר ויתן פני הצאן אל עקוד, שהיו פני הצאן אל העקדים, ואל כל חום שמצא בצאן לבן: **וישת לו עדריים**. כמו שפרשתי: **[מא] המקשרות**. כתרגומו הבכירות ואין לו עד במקרא להוכיח עליו. ומנחם חברו עם (שמואל ב' טו לא) אחיתפל בקשרים, (שם טו י) ויהי הקשר אמיץ, אותן המתקשרות יחד למהר עבורן: **[מב] ובהעטיף**. לשון אחור, כתרגומו ובלקישות. ומנחם חברו עם (ישעיה ג כג) המחלצות והמעטפות, לשון עטיפת כסות, כלומר מתעטפות בעורן וצמרן ואינן מתאוות להתיחס על ידי הזכרים: **[מג] צאן רבות**. פרות ורבות יותר משאר צאן: **ושפחות ועבדים**. מוכר צאנו בדמים יקרים ולוקח לו כל אלה:

בראשית פרק-לא

[א] עשה. כנס, כמו (ש"א יד מה) ויעש חיל ויך את עמלק: **[ג] שוב אל ארץ אבותיך**. ושם אהיה עמך, אבל בעודך מחבר לטמא אי אפשר להשרות שכינתי עליך: **[ד] ויקרא לרחל וללאה**. לרחל תחלה ואחר כך ללאה שהיא היתה עקרת הבית, שבשבילה נזדוג יעקב עם לבן, ואף בניה של לאה מודים בדבר, שהרי בעז ובית דינו משבט יהודה אומרים (רות ד יא) כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם ונני, הקדימו רחל ללאה: **[ז] עשרת מנים**. אין מונים פחות מעשרה: **מנים**. לשון סכום כלל החשבון, והן עשיריות, למדנו שהחליף תנאו מאה פעמים: **[י] והנה העתודים**. אף על פי שהבדילם לבן כלם שלא יתעברו הצאן דוגמתן, היו המלאכים מביאין אותן מעדר המסור ביד בני לבן לעדר שביד יעקב: **וברדים**. כתרגומו ופציחין פיישי"ד בלע"ז [מנומש], חוט של לבן מקיף את גופו סביב, חברבורית שלו פתוחה ומפולשת מזן אל זן, ואין לי להביא עד מן המקרא: **[יג] האל בית אל**. כמו אל בית אל, הה"א יתרה, ודרך מקראות לדבר כן, כמו (במדבר לד ב) כי אתם באים אל הארץ כנען: **משחת שם**. לשון רבוי וגדלה כשנמשח למלכות, כך (לעיל כח יח) ויצק שמן על ראשה, להיות משוחה למזבח: **אשר נדרת לי**. וצריך אתה לשלמו, שאמרת (שם כב) יהיה בית אלהים, שתקריב שם קרבנות: **[יד] העוד לנו חלק**. למה נעכב על ירך מלשוב, כלום אנו מיחלות לירש בנכסי אבינו כלום בין הזכרים: **[טו] הלוא נכריות נחשבנו לו**. אפלו בשעה שדרך בני אדם לתת נדוניה לבנותיו בשעת נשואין, נהג עמנו כנכריות, כי מכרנו לך בשכר הפעלה: **את כספנו**. שעכב דמי שכר פעלתך: **[טז] כי כל העשר**. כי זה משמש בלשון אלא, כלומר משל אבינו אין לנו כלום אלא מה שהציל הקדוש ברוך הוא מאבינו שלנו הוא: **הציל**. לשון הפריש, וכן כל לשון הצלה שבמקרא לשון הפרשה, שמפרישו מן הרעה ומן האויב: **[יז] את בניו ואת נשיו**. הקדים זכרים לנקבות, ועשו הקדים נקבות לזכרים, שנאמר (לקמן לו ה) ויקח עשו את נשיו ואת בניו ונני: **[יח] מקנה קנינו**. מה שקנה מצאנו עבדים ושפחות וגמלים וחמורים: **[יט] לגזז את צאנו**. שנתן ביד בניו דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב: **ותגנב רחל את התרפים**. להפריש את אביה מעבודה זרה נתכונה: **[כב] ביום השלישי**. שהרי דרך שלשת ימים היה ביניהם: **[כג] את אחיו**. קרוביו: **דרך שבעת ימים**. כל אותן שלשה ימים שהלך המגיד להגיד ללבן הלך יעקב לדרכו. נמצא יעקב רחוק מלבן ששה ימים, ובשביעי השיגו לבן, למדנו שכל מה שהלך יעקב בשבעה ימים הלך לבן ביום אחד (שנאמר וירדוף אחריו דרך שבעת ימים, ולא נאמר וירדוף אחריו

שבעת ימים): **[כד] מטוב עד רע**. כל טובתן של רשעים רעה היא אצל הצדיקים:
[כו] כשביות חרב. כל חיל הבא למלחמה קרוי חרב: **[כז] ותגנב אתי**. גנבת את דעתי: **[כט] יש לאל ידי**. יש כח וחיל בידי לעשות עמכם רע. וכל אל שהוא לשון קדש על שם עזוז ורוב אונים הוא: **[ל] נכספתה**. חמדת, והרבה יש במקרא (תהלים פד ג) נכספה וגם כלתה נפשי, (איוב יד טו) למעשה ידיך תכסף: **[לא] כי יראתי וגוי**. השיבו על ראשון ראשון, שאמר לו (פסוק כו) ותנהג את בנותי וגוי: **[לב] לא יחיה**. ומאותה קללה מתה רחל בדרך: **מה עמדי**. משלך: **[לג] באהל יעקב**. הוא אהל רחל, שהיה יעקב תדיר אצלה, וכן הוא אומר (להלן מו יט) בני רחל אשת יעקב, ובכלן לא נאמר אשת יעקב: **ויבא באהל רחל**. כשיצא מאהל לאה חזר לו לאהל רחל קודם שחפש באהל האמהות. וכל כך למה, לפי שהיה מכיר בה שהיא משמשנית: **[לד] בכר הגמל**. לשון כרים וכסתות כתרגומו בעביטא דגמלא, והיא מרדעת העשויה כמין כר ובעירובין (דף טז א) הקיפוה בעביטין, והן עביטי גמלים, בשטי"ל בלע"ז: **[לו] דלקת**. רדפת, כמו (איכה ד יט) על ההרים דלקנו, וכמו (ש"א יז נג) מדלק אחרי פלשתים: **[לז] ויוכיחו**. ויבררו עם מי הדין, אפרובי"ד בלע"ז: **[לח] לא שכלו**. לא הפילו עבורם, כמו (הושע ט יד) רחם משכיל, (איוב כא ז) תפלט פרתו ולא תשכל: **ואילי צאנך**. מכאן אמרו איל בן יומו קרוי איל, שאם לא כן מה שבחו, אילים לא אכל אבל כבשים אכל, אם כן גזלן הוא: **[לט] טרפה**. על ידי ארי או זאב: **אנכי אחטנה**. לשון (שופטים כ טז) קולע באבן אל השערה ולא יחטא, (מ"א א כא) אני ובני שלמה חטאים, חסרים, אנכי אחסרנה, אם חסרה חסרה לי, שמידי תבקשנה: **אנכי אחטנה**. תרגומו דהות שגיא ממנינא שהיתה נפקדת ומחסרת, כמו (במדבר לא מט) ולא נפקד ממנו איש, תרגומו ולא שגא: **גנבתי יום וגנבתי לילה**. גנובת יום או גנובת לילה הכל שלמתי: **גנבתי**. כמו (איכה א א) רבתי בגוים שרתי במדינות, (ישעיה א כא) מלאתי משפט, (הושע י יא) אהבתי לדוש: **[מ] אכלני חרב**. לשון (דברים ד כד) אש אכלה: **וקרח**. כמו (תהלים קמז יז) משליך קרחו, תרגומו גלידא: **שנתי**. לשון שינה: **[מא] ותחלף את משכרתי**. היית משנה תנאי שבינינו מנקוד לטלוא ומעקדים לברדים: **[מב] ופחד יצחק**. לא רצה לומר אלהי יצחק, שאין הקדוש ברוך הוא מיחד שמו על הצדיקים בחייהם, ואף על פי שאמר לו בצאתו מבאר שבע (לעיל כח ג) אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, בשביל שכהו עיניו והרי הוא כמת, יעקב נתירא לומר אלהי ואמר ופחד: **ויוכת**. לשון תוכחה הוא ולא לשון הוכחה: **[מג] מה אעשה לאלה**. איך תעלה על לבי להרע להן: **[מד] והיה לעד**. הקדוש ברוך הוא: **[מו] לאחיו**. הם בניו, שהיו לו אחים נגשים אליו לצרה ולמלחמה: **[מז] יגר שהדותא**. תרגומו של גלעד: **גלעד**. כמו גלעד: **[מט] והמצפה אשר אמר וגוי**. והמצפה אשר בהר הגלעד, כמו שכתוב (שופטים יא כט) ויעבר את מצפה גלעד. ולמה נקרא שמה מצפה, לפי שאמר כל אחד מהם לחברו יצף ה' ביני ובינך אם תעבור את הברית: **כי נסתור**. ולא נראה איש את רעהו: **[נ] בנתי בנתי**. שתי פעמים, אף בלהה וזלפה בנותיו היו מפלגש: **אם תענה את בנתי**. למנוע מהם עונת תשמיש: **[נא] יריתי**. כמו (שמות טו ד) ירה בים, כזה שהוא יורה חנית: **[נב] אם אני**. הרי אם משמש בלשון אשר, כמו (לעיל כד לג) עד אם דברתי דברי: **לרעה**. לרעה אי אתה עובר, אבל אתה עובר לפרקמטיא: **[נג] אלהי אברהם**. קדש: **ואלהי נחור**. חול: **אלהי אביהם**. חול: **[נד] ויזבח יעקב זבח**. שחט בהמות למשתה: **לאחיו**. לאוהביו שעם לבן: **לאכל לחם**. כל דבר מאכל קרוי לחם, כמו (דניאל ה א) עבד לחם רב, (ירמיה יא יט) נשחיתה עץ בלחמו:

בראשית פרק-לב

[ב] ויפגעו בו מלאכי אלהים. מלאכים של ארץ ישראל באו לקראתו ללוותו לארץ: **[ג]** מחנים. שתי מחנות, של חוצה לארץ שבאו עמו עד כאן, ושל ארץ ישראל שבאו לקראתו:

וישלח

פרשת

[ד] וישלח יעקב מלאכים. מלאכים ממש: **ארצה שעיר**. לארץ שעיר, כל תיבה שצריכה למייד בתחלתה הטיל לה הכתוב ה"א בסופה: **[ה]** גרתי. לא נעשיתי שר וחשוב אלא גר, אינך כדאי לשנוא אותי על ברכות אביך שברכני (לעיל כז כט) הוה גביר לאחיד, שהרי לא נתקימה בי. דבר אחר גרתי בגימטריא תרי"ג, כלומר עם לבן הרשע גרתי ותרי"ג מצות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים: **[ו]** ויהי לי שור וחמור. אבא אמר לי (כז כח) מטל השמים ומשמני הארץ, זו אינה לא מן השמים ולא מן הארץ: **שור וחמור**. דרך ארץ לומר על שורים הרבה שור. אדם אומר לחברו בלילה קרא התרנגול, ואינו אומר קראו התרנגולים: **ואשלחה להגיד לאדוני**. להודיע שאני בא אליך: **למצא חן בעיניך**. שאני שלם עמך ומבקש אהבתך: **[ז]** באנו אל אחיד אל עשו. שהיית אומר אחי הוא, אבל הוא נוהג עמך כעשו הרשע, עודנו בשנאתו: **[ח]** ויירא ויצר. ויירא שמא יהרג, ויצר לו אם יהרוג הוא את אחרים: **[ט]** המחנה האחת והכהן. מחנה משמש לשון זכר ולשון נקבה. (תהלים כז ג) אם תחנה עלי מחנה, הרי לשון נקבה, (לג ח) המחנה הזה, לשון זכר. וכן יש שאר דברים משמשים לשון זכר ולשון נקבה, (לעיל יט כג) השמש יצא על הארץ, (תהלים יט ז) מקצה השמים מוצאו, הרי לשון זכר. (מ"ב ג כב) והשמש זרחה על המים, הרי לשון נקבה. וכן רוח (איוב א יט) והנה רוח גדולה באה, הרי לשון נקבה, (שם) ויגע בארבע פנות הבית, הרי לשון זכר, (מ"א יט יא) ורוח גדולה וחזק מפרק הרים, הרי לשון זכר ולשון נקבה. וכן אש (במדבר טז לה) ואש יצאה מאת ה', לשון נקבה. (תהלים קד ד) אש לוהט, לשון זכר: **והיה המחנה הנשאר לפלטה**. על כרחו כי אלחם עמו. התקין עצמו לשלשה דברים לדורון, לתפלה ולמלחמה. לדורון להלן (פסוק כא) ותעבור המנחה על פניו. לתפלה (פסוק ט) אלהי אבי אברהם. למלחמה והיה המחנה הנשאר לפלטה: **[י]** ואלהי אבי יצחק. ולהלן הוא אומר (לא מב) ופחד יצחק, ועוד מהו שחזר והזכיר שם המיחד, היה לו לכתוב האומר אלי שוב לארצך ונני. אלא כך אמר יעקב לפני הקדוש ברוך הוא שתי הבטחות הבטחתי אחת בצאתי מבית אבי מבאר שבע, שאמרת לי (כח יג) אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, ושם אמרת לי (שם טו) ושמרתך בכל אשר תלך. ובבית לבן אמרת לי (לא ג) שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך, ושם נגלית אלי בשם המיחד לבדו, שנאמר (לא ג) ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך ונני, בשתי הבטחות האלו אני בא לפניך: **[יא]** קטנתי מכל החסדים. נתמעטו זכיותי על ידי החסדים והאמת שעשית עמי, לכך אני ירא, שמא משהבטחתי נתלכלכתי בחטא ויגרום לי להמסר ביד עשו: **ומכל האמת**. אמתת דבריך, ששמרת לי כל ההבטחות שהבטחתי: **כי במקלי**. לא היה עמי

לא כסף ולא זהב ולא מקנה אלא מקלי לבדו. ומדרש אגדה נתן מקלו בירדן ונבקע הירדן: **[יב]** **מיד אחי מיד עשו**. מיד אחי שאין נוהג עמי כאח אלא כעשו הרשע: **[יג]** **היטב איטיב**. היטב בזכותך, איטיב בזכות אבותיך: **ושמתי את זרעך כחול הים**. והיכן אמר לו כן, והלא לא אמר לו אלא (שם כח יד) והיה זרעך כעפר הארץ. אלא שאמר לו (כח טו) כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך, ולאברהם אמר (כב יז) הרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים: **[יד]** **הבא בידו**. ברשותו, וכן (במדבר כא כו) ויקח את כל ארצו מידו. ומדרש אגדה מן הבא בידו אבנים טובות ומרגליות, שאדם צר בצרור ונושאם בידו. דבר אחר מן הבא בידו מן החליון, שנטל מעשר, כמה דאת אמר (כח כב) עשר אעשרנו לך, והדר לקח מנחה: **[טו]** **עזים מאתים ותישים עשרים**. מאתים עזים צריכות עשרים תישים, וכן כלם, הזכרים כדי צורך הנקבות. ובבראשית רבה (עו ז) דורש מכאן לעונה האמורה בתורה, הטילים בכל יום, הפועלים שתיים בשבת, החמרים אחת בשבת, הגמלים אחת לשלשים יום, הספנים אחת לששה חדשים. ואיני יודע לכוון המדרש הזה בכוון. אך נראה בעיני שלמדנו מכאן שאין העונה שוה בכל אדם אלא לפי טורח המטל עליו, שמצינו כאן שמסר לכל תיש עשרה עזים, וכן לכל איל, לפי שהם פנוים ממלאכה, דרכן להרבות בתשמיש לעבר עשר נקבות, ובהמה משנתעברה אינה מקבלת זכר, ופרים שעוסקין במלאכה לא מסר לזכר אלא ארבע נקבות, ולחמור שהולך בדרך רחוקה שתי נקבות לזכר, ולגמלים שהולכים דרך יותר רחוקה נקבה אחת לזכר: **[טז]** **גמלים מיניקות וטי' שלשים**. ובניהם עמהם. ומדרש אגדה ובניהם בנאיהם, זכר כנגד נקבה, ולפי שצנוע בתשמיש לא פרסמו הכתוב: **ועירים**. חמורים זכרים: **[יז]** **עדר עדר לבדו**. כל מין ומין לעצמו: **עברו לפני**. דרך יום או פחות, ואני אבא אחריכם: **ורוח תשימו**. עדר לפני חברו מלא עין, כדי להשביע עינו של רשע ולתוהו על רבוי הדורון: **[יח]** **למי אתה**. שלמי אתה, מי שולחך, ותרגומו דמן את: **ולמי אלה לפניך**. ואלה שלפניך שלמי הם, למי המנחה הזאת שלוחה. למי"ד משמשת בראש התבה במקום של, כמו (לעיל לא מג) וכל אשר אתה רואה לי הוא, שלי הוא, (תהלים כד א) לה' הארץ ומלוואה, של ה': **[יט]** **ואמרת לעבדך ליעקב**. על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ששאלת (פסוק יז. יח) למי אתה, לעבדך ליעקב אני, ותרגומו דעבדך דיעקב, וששאלת (פסוק יז. יח) ולמי אלה לפניך, מנחה היא שלוחה נגי': **והנה גם הוא**. יעקב: **[כא]** **אכפרה פניו**. אבטל רגזו וכן (ישעיה כח יח) וכפר בריתכם את מות, (שם מז יא) לא תוכלי כפרה. ונראה בעיני שכל כפרה שאצל עוון וחטא ואצל פנים כלן לשון קנוח והעברה הן, ולשון ארמי הוא הרבה בתלמוד (בי"מ כד א) וכפר ידה, (גיטין נו א) בעי לכפורי ידה בההוא גברא, וגם בלשון המקרא נקראים המזרקים של קדש (עזרא א י) כפורי זהב, על שם שהכהן מקנח ידיו בהן בשפת המזרק: **[כב]** **על פניו**. כמו לפניו, וכן (ירמיה ו ז) חמס ושד ישמע בה על פני תמיד, וכן (ישעיה סה ג) המכעסים אתי על פני. ומדרש אגדה על פניו אף הוא שרוי בכעס, שהיה צריך לכל זה: **[כג]** **ואת אחד עשר ילדיו**. ודינה היכן היתה, נתנה בתבה ונעל בפניה שלא יתן בה עשו עיניו, ולכך נענש יעקב שמנעה מאחיו שמא תחזירונו למוטב, ונפלה ביד שכם: **יבק**. שם הנהר: **[כד]** **את אשר לו**. הבהמות והמטלטלין, עשה עצמו כגשר, נוטל מכאן מניח כאן: **[כה]** **ויותר יעקב**. שחכ פכים קטנים וחזר עליהם: **ויאבק איש**. מנחם פרש ויתעפר איש, לשון אבק, שהיו מעלים עפר ברגליהם על ידי נענועם. ולי נראה שהוא לשון ויתקשר, ולשון ארמי הוא, בתר דאביקו בה, ואבק לה מיבק, לשון עניבה, שכן דרך שנים שמתעצמים להפיל איש את רעהו שחובקו ואובקו בזרועותיו. ופירשו רבותינו זכרונם לברכה שהוא שרו של עשו: **[כו]** **ויגע בכף ירכו**. קלית הירך התקוע בקלבוסית קרוי כף, על שם שהבשר שעליה כמין כף של קדרה: **ותקע**. נתקעקעה ממקום מחברתה, ודומה לו (ירמיה ו ח) פן תקע נפשי

ממך, לשון הסרה. ובמשנה לקעקע ביצתן, לשרש שרשיהן: **[כז]** **כי עלה השחר**. וצריך אני לומר שירה ביום: **ברכתני**. הודה לי על הברכות שברכני אבי, שעשו מערער עליהן: **[כט]** **לא יעקב**. לא יאמר עוד שהברכות באו לך בעקבה וברמיה כי אם בשררה ובגלוי פנים, וסופך שהקדוש ברוך הוא נגלה עליך בבית אל ומחליף את שמך, ושם הוא מברכך, ואני שם אהיה ואודה לך עליהן, וזהו שכתוב (הושע יב ה) וישר אל מלאך ויכל בכה ויתחנן לו, בכה המלאך ויתחנן לו, ומה נתחנן לו (שם) בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו, המתן לי עד שידבר עמנו שם, ולא רצה יעקב, ועל כרחו הודה לו עליהן, וזהו (פסוק ט) ויברך אותו שם, שהיה מתחנן להמתין לו ולא רצה: **ועם אנשים**. עשו ולבן: **ותוכל**. להם: **[ל]** **למה זה תשאל**. אין לנו שם קבוע, משתנין שמותינו, הכל לפי מצות עבודת השליחות שאנו משתלחים: **[לב]** **ויזרח לו השמש**. לשון בני אדם הוא, כשהגענו למקום פלוני האיר לנו השחר, זהו פשוטו. ומדרש אגדה ויזרח לו לצרכו, לרפאות את צלעתו, כמה דתימא (מלאכי ג כ) שמש צדקה ומרפא בכנפיה, ואותן שעות שמיהרה לשקוע בשבילו כשיצא מבאר שבע, מהרה לזרוח בשבילו: **והוא צלע**. והוא היה צולע כשזרחה השמש: **[לג]** **גיד הנשה**. ולמה נקרא שמו גיד הנשה, לפי שנשה ממקומו ועלה, והוא לשון קפיצה, וכן (ירמיה נא ט) נשתה גבורתם, וכן (לקמן מא נא) כי נשני אלהים את כל עמלי:

בראשית פרק-לג

[ב] **ואת לאה וילדיה אחרנים**. אחרון אחרון חביב: **[ג]** **עבר לפניהם**. אמר אם יבא אותו רשע להלחם, ילחם בי תחלה: **[ד]** **ויחבקהו**. נתגלגלו רחמיו כשראהו משתחוה כל השתחואות הללו: **וישקהו**. נקוד עליו, ויש חולקין בדבר הזה בברייתא דספרי (בהעלותך ט), יש שדרשו נקדה זו לומר שלא נשקו בכל לבו. אמר ר' שמעון בן יוחאי הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב, אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו: **[ה]** **מי אלה לך**. מי אלה להיות שלך: **[ז]** **נגש יוסף ורחל**. בכלן האמהות נגשות לפני הבנים, אבל ברחל יוסף נגש לפניו, אמר אמי יפת תאר, שמא יתלה בה עיניו אותו רשע, אעמד כנגדה ואעכבנו מלהסתכל בה, מכאן זכה יוסף לברכת (מט כב) עלי עין: **[ח]** **מי לך כל המחנה**. מי כל המחנה אשר פגשתי שהוא שלך, כלומר למה הוא לך. ופשוטו של מקרא [נאמר] על מוליכי המנחה. ומדרשו כתות של מלאכים פגע, שהיו דוחפין אותו ואת אנשיו, ואומרים להם של מי אתם, והם אומרים להם של עשו, והן אומרים הכו הכו, ואלו אומרים הניחו בנו של יצחק הוא, ולא היו משגיחים עליו, בן בנו של אברהם הוא, ולא היו משגיחים, אחיו של יעקב הוא, אומרים להם אם כן משלנו אתם: **[ט]** **יהי לך אשר לך**. כאן הודה לו על הברכות: **[י]** **אל נא**. אל נא תאמר לי כן: **אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי כי על כן ראיתי פניך וגו'**. כי כדאי והגון לך שתקבל מנחתי על אשר ראיתי פניך, והן חשובין לי כראית פני המלאך שראיתי שר שלך, ועוד על שנתרצית למחול סרחני. ולמה הזכיר לו ראית המלאך, כדי שיתירא המנו ויאמר ראה מלאכים ונצול, איני יכול לו מעתה: **ותרצני**. נתפיסת לי, וכן כל רצון שבמקרא לשון פיוס, **אפיימיניט בלעז** (ויקרא כב כ) כי לא לרצון יהיה לכם, הקרבנות באות לפיס ולרצון, וכן (משלי י לב) שפתי צדיק ידעון רצון, יודעים לפיס ולרצות: **[יא]** **ברכתני**. מנחתי, מנחה זו הבאה על ראית

פנים ולפרקים אינה באה אלא לשאילת שלום, וכל ברכה שהיא לראית פנים, כגון להלן (מז י) ויברך יעקב את פרעה, (מ"ב יח לא) עשו אתי ברכה, דסנחריב. וכן (ש"ב ח י) לשאל לו לשלום ולברכו, דתועי מלך חמת, כלם לשון ברכת שלום הן שקורין בלע"ז שלוצי"ר [לשאול בשלום], אף זו ברכתי מו"ן שלוי"ד : **אשר הבאת לך**. לא טרחת בה, ואני יגעתי להגיעה עד שבאה לידך : **חנני**. נו"ן ראשונה מדגשת לפי שהיא משמשת במקום שתי נוני"ן, שהיה לו לומר חננני, שאין חן בלא שתי נונין, והשלישית לשמוש כמו עשני, זבדני : **יש לי כל**. כל ספוקי, ועשו דבר בלשון גאווה (פסוק ט) יש לי רב, יותר ויותר מכדי צרכי : **יב** **נסעה**. כמו (תהלים קל ב) שמעה, שהוא כמו שמע, אף כאן נסעה כמו נסע, והנו"ן יסוד בתבה. ותרגומו טול ונהך, עשו אמר ליעקב נסע מכאן ונלך : **ואלכה לנגדך**. בשוה לך, טובה זו אעשה לך שאאריך ימי מהלכתי ללכת לאט כאשר אתה צריך, וזהו לנגדך, בשוה לך : **יג** **עלות עלי**. הצאן והבקר שהן עלות מטלות עלי לנהלן לאט : **עלות**. מגדלות עולליהן, לשון (איכה ב יא) עולל ויונק, (ישעיה סה כ) עול ימים, (שמואל א' ו י) ושתי פרות עלות, ובלע"ז אינפנטיי"ש **ודפקום יום אחד**. ליגעם בדרך במרוצה, ומתו כל הצאן : **ודפקום**. כמו (שה"ש ה ב) קול דודי דופק, נוקש בדלת : **יד** **יעבר נא אדני**. אל תאריך ימי הליכתך, עבור כפי דרכך ואף אם תתרחק : **אתנהלה**. אתנהל, ה"א יתרה כמו (לעיל יח כא) ארדה, (במדבר ט ח) אשמעה : **לאטי**. לאט שלי, לשון נחת (ישעיה ח ו) ההולכים לאט, (ש"ב יח ה) לאט לי לנער. לאטי הלמ"ד מן היסוד ואינה משמשת, אתנהל נחת שלי : **לרגל המלאכה**. לפי צורך הליכת רגלי המלאכה המטלת עלי להוליך : **ולרגל הילדים**. לפי רגליהם שהם יכולים לילך : **עד אשר אבא אל אדני שעירה**. הרחיב לו הדרך, שלא היה דעתו ללכת אלא עד סכות. אמר אם דעתו לעשות לי רעה ימתין עד בואי אצלו, והוא לא הלך. ואימתו ילך, בימי המשיח, שנאמר (עובדיה א כא) ועלו מושעים בהר ציון לשפט את הר עשו. ומדרשי אגדה יש לפרשה זו רבים : **טו** **ויאמר למה זה**. תעשה לי טובה זו שאיני צריך לה : **אמצא חן בעיני אדני**. ולא תשלם לי עתה שום גמול : **טז** **וישב ביום ההוא עשו לדרכו**. עשו לבדו וארבע מאות איש שהלכו עמו נשמטו מאצלו אחד אחד. והיכן פרע להם הקדוש ברוך הוא, בימי דוד, שנאמר (ש"א ל"ז) כי אם ארבע מאות איש נער אשר רכבו על הגמלים : **יז** **ויבן לו בית**. שהה שם שמונה עשר חדש, קיץ וחרף וקיץ. סכות קיץ, בית חורף, סכות קיץ : **יח** **שלם שלם**. שלם בגופו, שנתרפא מצליעתו. שלם בממונו, שלא חסר כלום מכל אותו דורון. שלם בתורתו, שלא שכח תלמודו בבית לבן : **עיר שכס**. כמו לעיר, וכמוהו (רות א יט) עד בואנה בית לחם : **בבאו מפדן ארם**. כאדם האומר לחברו יצא פלוני מבין שני אריות ובא שלם, אף כאן ויבא שלם מפדן ארם, מלבן ומעשו שנזדוגו לו בדרך : **יט** **קשיטה**. מעה. אמר רבי עקיבא כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למעה קשיטה (ותרגומו חרפן, טובים, חריפים בכל מקום, כגון עובר לסוחר) : **כ** **ויקרא לו אל אלהי ישראל**. לא שהמזבח קרוי אלהי ישראל, אלא על שם שהיה הקדוש ברוך הוא עמו והצילו קרא שם המזבח על שם הנס, להיות שבחו של מקום נזכר בקריאת השם, כלומר מי שהוא אל הוא הקדוש ברוך הוא הוא לאלהים לי ששמי ישראל, וכן מצינו במשה (שמות י"ט) ויקרא שמו ה' נסי, לא שהמזבח קרוי ה', אלא על שם הנס קרא שם המזבח, להזכיר שבחו של הקדוש ברוך הוא, ה' הוא נסי. ורבותינו דרשוהו שהקדוש ברוך הוא קראו ליעקב אל. ודברי תורה (ירמיה כג כט) כפטיש יפצץ סלע, מתחלקים לכמה טעמים, ואני לישב פשוטו ושמועו של מקרא באתי :

בראשית פרק-לד

[א] בת לאה. ולא בת יעקב, אלא על שם יציאתה נקראת בת לאה, שאף היא יצאנית היתה, שנאמר (ל טז) ותצא לאה לקראתו (ועליה משלו המשל (יחזקאל טז מד) כאמה בתה): **[ב] וישכב אתה.** כדרכה: **ויענה.** שלא כדרכה: **[ג] על לב הנערה.** דברים המתישבין על הלב, ראי אביך בחלקת שדה קטנה כמה ממון בזבז, אני אשאך ותקני העיר וכל שדותיה: **[ז] וכן לא יעשה.** לענות את הבתולות, שהאמות גדרו עצמן מן העריות על ידי המבול: **[ח] חשקה.** חפצה: **[יב] מהר.** כתבה: **[יג] במרמה.** בחכמה: **אשר טמא.** הכתוב אומר שלא היתה רמיה, שהרי טמא את דינה אחותם: **[יד] חרפה הוא.** שמץ פסול הוא אצלנו, הבא לחרף חברו הוא אומר לו ערל אתה, או בן ערל. חרפה בכל מקום גדוף: **[טו] נאות לכם.** נתרצה לכם, לשון (מ"ב יב ט) ויאותרו: **להמל.** להיות נמול, אינו לשון לפעול אלא לשון להפעל: **[טז] ונתנו.** נו"ן שניה מדגשת, לפי שהיא משמשת במקום שתי נוני"ן ונתנו: **ואת בנתיכם נקח לנו.** אתה מוצא בתנאי שאמר חמור ליעקב ובתשובת בני יעקב לחמור שתלו החשיבות בבני יעקב, לקח בנות שכם את שיבחרו להם ובנותיהם יתנו להם לפי דעתם, דכתיב ונתנו את בנותינו, לפי דעתנו, ואת בנותיכם נקח לנו, ככל אשר נחפוץ. וכשדברו חמור ושכם בנו אל יושבי עירם הפכו הדברים (פסוק כא) את בנתם נקח לנו לנשים ואת בנותינו נתן להם, כדי לרצותם שיאותו להמול: **[כא] שלמים.** בשלום ובלב שלם: **והארץ הנה רחבת ידים.** כאדם שידו רחבה וותרנית, כלומר לא תפסידו כלום, פרקמטיא הרבה באה לכאן ואין לה קונים: **[כב] בהמול.** בהיות נמול: **[כג] אך נאותה להם.** לדבר זה, ועל ידי כן ישבו אתנו: **[כה] שני בני יעקב.** בניו היו, ואף על פי כן נהגו עצמן שמעון ולוי, כשאר אנשים שאינם בניו, שלא נטלו עצה המנו: **אחי דינה.** לפי שמסרו עצמן עליה נקראו אחיה: **בטח.** שהיו כואבים. ומדרש אגדה בטוחים היו על כחו של זקן: **[כז] על החללים.** לפשט את החללים: **[כט] חילם.** ממונם וכן (דברים ח יז) עשה לי את החיל הזה, (במדבר כד יח) וישראל עשה חיל, (תהלים מט יא) ועזבו לאחרים חילם: **שבו.** לשון שביה לפיכך טעמו מלרע: **[ל] עכרתם.** לשון מים עכורים, אין דעתי צלולה עכשיו. ואגדה, צלולה היתה החבית ועכרתם אותה, מסורת היתה ביד כנענים שיפלו ביד בני יעקב, אלא שהיו אומרים (שמות כג ל) עד אשר תפרה ונחלת את הארץ, לפיכך היו שותקין: **מתי מספר.** אנשים מועטים: **[לא] הכזונה.** הפקר: **את אחותנו.** ית אחתנא:

בראשית פרק-לה

[א] קום עליה. לפי שאחרת בדרך נענשת ובא לך זאת מבתך: **[ב] הנכר.** שיש בידכם משלל שלשכם: **והטהרו.** מעבודה זרה: **והחליפו שמלתיכם.** שמא יש בידכם כסות של עבודה זרה: **[ד] האלה.** מין אילן סרק: **עם שכם.** אצל שכם: **[ה] חתת.** פחד: **[ז] אל בית אל.** הקדוש ברוך הוא בבית אל גלוי שכינתו בבית אחתנא:

אל. יש תבה חסרה בי"ת המשמשת בראשה, כמו (ש"יב ט ד) הנה הוא בית מכיר בן עמיאל, כמו בבית מכיר, (להלן לח יא) בית אביך כמו בבית אביך: **נגלו אליו האלהים**. במקומות הרבה יש שם אלהות ואדנות בלשון רבים, כמו (להלן לט כ) אדני יוסף, (שמות כב יד) אם בעליו עמו, ולא נאמר בעלו, וכן אלהות שהוא לשון שופט ומרות נזכר בלשון רבים, אבל אחד מכל שאר השמות לא תמצא בלשון רבים: **[ח] ותמת דברה**. מה ענין דבורה בבית יעקב, אלא לפי שאמרה רבקה ליעקב (כז מה) ושלחתי ולקחתיך משם, שלחה דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם, ומתה בדרך. מדברי רבי משה הדרשן למדתיה: **מתחת לבית אל**. העיר יושבת בהר ונקברה ברגלי ההר: **תחת האלון**. בשפולי מישרא, שהיה מישור מלמעלה בשפוע ההר והקבורה מלמטה, ומישור של בית אל היו קורין לו אלון. ואגדה נתבשר שם באבל שני, שהגד לו על אמו שמתה. ואלון בלשון יוני אחר. ולפי שהעלימו את יום מותה, שלא יקללו הבריות הכרס שיצא ממנו עשו, אף הכתוב לא פרסמו: **[ט] עוד**. פעם שני במקום הזה, אחד בלכתו ואחד בשובו: **ויברך אתו**. ברכת אבליים: **[י] לא יקרא שמך עוד יעקב**. לשון אדם הבא במארב ועקבה אלא לשון שר ונגיד: **[יא] אני אל שדי**. שאני כדאי לברך, שהברכות שלי: **פרה ורבה**. על שם שעדין לא נלד בנימין ואף על פי שכבר נתעברה ממנו: **גוי**. בנימין: **גויים**. מנשה ואפרים שעתידיים לצאת מיוסף, והם במנין השבטים: **ומלכים**. שאול ואיש בשת שהיו משבט בנימין, שעדין לא נלד. (ופסוק זה דרשו אבנר כשהמליך איש בשת, ואף השבטים דרשוהו וקרבו בנימין, דכתיב (שופטים כא א) איש ממנו לא יתן את בתו לבנימן לאשה, וחזרו ואמרו אלמלא היה עולה מן השבטים לא היה הקדוש ברוך הוא אומר ליעקב ומלכים מחלצין יצאו): **גוי וקהל גויים**. שגויים עתידיים בניו להעשות כמנין הגויים שהם שבעים אמות, וכן כל הסנהדרין שבעים. דבר אחר שעתידיים בניו להקריב אסור במות כגויים בימי אליהו: **[יד] במקום אשר דבר אתו**. איני יודע מה מלמדנו: **[טז] כברת הארץ**. מנחם פרש לשון כביר, רבוי, מהלך רב. ואגדה בזמן שהארץ חלולה ומנקבת ככברה שהניר מצוי, הסתו עבר, והשרב עדין לא בא. ואין זה פשוטו של מקרא, שהרי בנעמן מצינו (מ"ב ה יט) וילך מאתו כברת ארץ. ואומר אני שהוא שם מדת קרקע כמו מהלך פרסה או יותר, כמו שאתה אומר (ישעיה ה ז) צמדי כרם, (לעיל לג יט) חלקת השדה, כך במהלך אדם נותן שם מדה כברת ארץ: **[יז] כי גם זה**. נוסף לך על יוסף. ורבותינו דרשו עם כל שבט נלדה תאומה, ועם בנימין נלדה תאומה יתרה: **[יח] בן אוני**. בן צערי: **בנימין**. נראה בעיני לפי שהוא לבדו נלד בארץ כנען, שהיא בנגב כשאדם בא מארם נהרים, כמו שנאמר (במדבר לג מ) בנגב בארץ כנען, (לעיל יב ט) הלוך ונסוע הנגבה: **בנימין**. בן ימין, לשון (תהלים פט יג) צפון וימין אתה בראתם, לפיכך הוא מלא: **[כב] בשכן ישראל בארץ ההוא**. עד שלא בא לחברון אצל יצחק ארעוהו כל אלה: **וישכב**. מתוך שבלבל משכבו מעלה עליו הכתוב כאלו שכבה. ולמה בלבל וחלל יצועו, שכשמתה רחל נטל יעקב מטתו שהיתה נתונה תדיר באהל רחל ולא בשאר אהלים ונתנה באהל בלהה, בא ראובן ותבע עלבון אמו, אמר אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי, לכן בלבל: **ויהיו בני יעקב שנים עשר**. מתחיל לענין ראשון משנלד בנימין נשלמה המטה, ומעתה ראויים להמנות, ומנאן. ורבותינו דרשו ללמדנו בא שכלן שוין, וכלן צדיקים, שלא חטא ראובן: **[כג] בכור יעקב**. אפלו בשעת הקלקלה קראו בכור: **בכור יעקב**. בכור לנחלה, בכור לעבודה, בכור למנין, ולא נתנה בכורה ליוסף אלא לענין השבטים שנעשה לשני שבטים: **[כז] ממרא**. שם המישור: **קרית הארבע**. שם העיר ממרא קרית הארבע אל מישור של קרית ארבע. ואם תאמר היה לו לכתוב ממרא הקרית ארבע, כן דרך המקרא בכל דבר ששמו כפול, כגון זה, וכגון בית לחם, אבי עזר, בית אל, אם הוצרך להטיל בו ה"א נותנה בראש התבה השניה (ש"י טז א) בית הלחמי, (שופטים ו כד) בעפרת אבי העזרי, (מ"א טז לד) בנה חיאל בית האלי:

[כט] ויגוע יצחק. אין מקדם ומאחר בתורה, מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק שנים עשרה שנה, שהרי כשנלד יעקב היה יצחק בן ששים שנה, שנאמר (לעיל כה כו) ויצחק בן ששים שנה ויגו, ויצחק מת בשנת מאה ועשרים ליעקב, אם תוציא ששים ממאה ושמונים שנה, נשארו מאה ועשרים, ויוסף נמכר בן שבע עשרה שנה, ואותה שנה שנת מאה ושמונה ליעקב. כיצד, בן ששים ושלוש נתברך, וארבע עשרה שנה נטמן בבית עבר, הרי שבעים ושבע, וארבע עשרה עבד באשה, ובסוף ארבע עשרה נלד יוסף, שנאמר (לעיל ל כה) ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויגו, הרי תשעים ואחת, ושבע עשרה עד שלא נמכר יוסף הרי מאה ושמונה. (עוד מפורש מן המקרא משנמכר יוסף עד שבא יעקב מצרימה עשרים ושנים שנה, שנאמר (להלן מא מו) ויוסף בן שלשים שנה ויגו, ושבע שנים שובע ושנים רעב הרי עשרים ושנים, וכתב ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה נמצא יעקב במכירתו מאה ושמונה):

בראשית פרק-לו

[ב] עדה בת אילון. היא (לעיל כו לד) בשמת בת אילון, ונקראת בשמת על שם שהיתה מקטרת בשמים לעבודה זרה: **אהליבמה.** היא יהודית, והוא כנה שמה יהודית לומר שהיא כופרת בעבודה זרה כדי להטעות את אביו: **בת ענה בת צבעון.** אם בת ענה לא בת צבעון, ענה בנו של צבעון, שנאמר (פסוק כד) ואלה בני צבעון ואיה וענה, מלמד שבא צבעון על כלתו אשת ענה ויצאת אהליבמה מבין שניהם והודיעך הכתוב שכלן בני ממזרות היו: **[ג] בשמת בת ישמעאל.** ולהלן קורא לה (כח ט) מחלת. מצינו באגדת מדרש ספר שמואל (פרק יז) שלשה מוחלין להן עונותיהם גר שנתגיר, והעולה לגדלה, והנושא אשה, ולמד הטעם מכאן, לכך נקראת מחלת שנמחלו עונותיה: **אחות נביות.** על שם שהוא השיאה לו משמת ישמעאל נקראת על שמו: **[ה] ואהליבמה ילדה ויגו.** קרח זה ממזר היה ובן אליפז היה, שבא על אשת אביו אל אהליבמה אשת עשו שהרי הוא מנוי עם (פסוק טז) אלופי אליפז בסוף הענין: **[ו] וילך אל ארץ.** לגור באשר ימצא: **[ז] ולא יכלה ארץ מגוריהם.** להספיק מרעה לבהמות שלהם. ומדרש אגדה (פסוק ו) מפני יעקב אחיו, מפני שטר חוב של גזרת (טו יג) כי גר יהיה זרעך, המטל על זרעו של יצחק, אמר אלך לי מכאן, אין לי חלק לא במתנה שנתנה לו הארץ הזאת, ולא בפרעון השטר. ומפני הבושה, שמכר בכורתו: **[ט] ואלה.** התולדות שהולידו בניו עכשיו משהלך לשעיר: **[יב] ותמנע היתה פילגש.** להודיע גדלתו של אברהם כמה היו תאבים לדבק בזרעו. תמנע זו בת אלופים היתה, שנאמר (פסוק כב) ואחות לוטן תמנע, ולוטן מאלופי יושבי שעיר היה, מן החורים שישבו בה לפנים, אמרה איני זוכה להנשא לך, הלואי ואהיה פילגש. ובדברי הימים מונה אותה (דברי הימים א' לו) בבניו של אליפז, מלמד שבא על אשתו של שעיר ויצאה תמנע מביניהם, וכשגדלה נעשית פילגשו, וזהו ואחות לוטן תמנע, ולא מנאה עם בני שעיר שהיתה אחותו מן האם ולא מן האב: **[טו] אלה אלופי בני עשו.** ראשי משפחות: **[כ] יושבי הארץ.** שהיו יושביה קודם שבא עשו לשם. ורבותינו דרשו שהיו בקיאים בישובה של ארץ, מלא קנה זה לזיתים מלא קנה זה לגפנים, שהיו טועמין העפר ויודעים אי זו נטיעה ראויה לה: **[כד] ואיה וענה.** וייו יתרה, והוא כמו איה וענה, והרבה יש במקרא (דניאל ח יג) תת וקדש וצבא מרמס, (תהלים עו ז) נרדם ורכב וסוס: **הוא ענה.** האמור למעלה (פסוק כ) שהוא אחיו של צבעון וכאן הוא קורא אותו בנו, מלמד שבא צבעון על אמו והוליד את ענה: **את הימים.**

פרדים, הרביע חמור על סוס נקבה וילדה פרד, והוא היה ממזר והביא פסולין לעולם. ולמה נקרא שמם ימים, שאימתן מטלת על הבריות, דאמר רבי חנינא מימי לא שאלני אדם על מכת פרדה לבנה וחיה (והלא קא חזינן דחיה, אל תקרי וחיה אלא וחיתה, כי המכה לא תרפא לעולם). ולא הזקק לכתוב לנו משפחות החורי אלא מפני תמנע, ולהודיע גדלת זרע אברהם, כמו שפרשתי למעלה (פסוק יב): **[לא] ואלה המלכים** וגו'. שמנה היו וכנגדן העמיד יעקב ובטל מלכות עשו בימיהם, ואלו הן שאול, ואיש בשת, דוד, ושלמה, רחבעם, אביה, אסא, יהושפט. ובימי יורם בנו כתיב (מ"ב ח כ) בימיו פשע אדום מתחת יד יהודה וימלכו עליהם מלך, ובימי שאול כתיב (מ"א כב מח) ומלך אין באדום נצב מלך: **[לג] יובב בן זרח מבצרה**. בצרה מערי מואב היא, שנאמר (ירמיה מח כד) ועל קריות ועל בצרה וגו', ולפי שהעמידה מלך לאדום, עתידה ללקות עמהם, שנאמר (ישעיה לד ו) כי זבח לה' בבצרה: **[לה] המכה את מדין בשדה מואב**. שבא מדין על מואב למלחמה, והלך מלך אדום לעזור את מואב. ומכאן אנו למדים שהיו מדין ומואב מריבים זה עם זה, ובימי בלעם עשו שלום להתקשר על ישראל: **[לט] בת מי זהב**. שהיה אומר מהו זהב, עשיר היה ואין זהב חשוב בעיניו לכלום: **[מ] ואלה שמות אלופי עשו**. שנקרא על שם מדינותיהם לאחר שמת הדר ופסקה מהם מלכות. והראשונים הנזכרים למעלה, הם שמות תולדותם, וכן מפורש בדברי הימים (דברי הימים א' א נא) וימת הדר ויהיו אלופי אדום אלוף תמנע וגו': **[מג] מגדיאל**. היא רומי:

וישב

פרשת

בראשית פרק-לז

[א] וישב יעקב וגו'. אחר שכתב לך ישובי עשו ותולדותיו בדרך קצרה, שלא היו ספונים וחשובים לפרש היאך נתישבו וסדר מלחמותיהם איך הורישו את החורים, פרש לך ישובי יעקב ותולדותיו בדרך ארכה כל גלגולי סבתם, לפי שהם חשובים לפני המקום להאריך בהם. וכן אתה מוצא בעשרה דורות שמאדם ועד נח, פלוני הוליד פלוני, וכשבא לנח האריך בו. וכן בעשרה דורות שמנח ועד אברהם קצר בהם, ומשהגיע אצל אברהם האריך בו. משל למרגלית שנפלה בין החול, אדם ממשמש בחול וכוברו בכברה עד שמוצא את המרגלית, ומשמצאה הוא משליך את הצרורות מידו ונוטל המרגלית. (דבר אחר וישב יעקב הפשתי הזה נכנסו גמליו טעונים פשתן, הפחמי תמה אנה יכנס כל הפשתן הזה, היה פקח אחד משיב לו ניצוץ אחד יוצא ממפוח שלך ששורף את כלו, כך יעקב ראה כל האלופים הכתובים למעלה, תמה ואמר מי יכול לכבוש את כלן, מה כתיב למטה (פסוק ב) אלה תולדות יעקב יוסף, דכתיב (עובדיה א יח) והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש, ניצוץ יוצא מיוסף שמכלה ושורף את כלם): **[ב] אלה תולדות יעקב**. ואלה של תולדות יעקב, אלה ישוביהם וגלגוליהם עד שבאו לכלל ישוב. סבה ראשונה יוסף בן שבע עשרה וגו' על ידי זה נתגלגלו וירדו למצרים.

זהו אחר פשוטו של מקרא להיות דבר דבור על אפניו. ומדרש אגדה דורש, תלה הכתוב תולדות יעקב ביוסף מפני כמה דברים, אחת שכל עצמו של יעקב לא עבד אצל לבן אלא ברחל, ושהיה זיו אקונין של יוסף דומה לו, וכל מה שארע ליעקב ארע ליוסף, זה נשטם וזה נשטם, זה אחיו מבקש להרגו וזה אחיו מבקשים להרגו, וכן הרבה בבראשית רבה (סד ה). ועוד נדרש בו וישב בקש יעקב ישב בשלוח, קפץ עליו רגזו של יוסף. צדיקים מבקשים לישוב בשלוח אמר הקדוש ברוך הוא לא דין לצדיקים מה שמתקן להם לעולם הבא, אלא שמבקשים לישוב בשלוח בעולם הזה: **והוא נער**. שהיה עושה מעשה נערות, מתקן בשערו ממשמש בעיניו, כדי שיהיה נראה יפה: **את בני בלהה**. כלומר ורגיל אצל בני בלהה, לפי שהיו אחיו מבזין אותן והוא מקרבן: **את דבתם רעה**. כל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה היה מגיד לאביו, שהיו אוכלין אבר מן החי, ומזלזלין בבני השפחות לקרותן עבדים, וחשודים על העריות. ובשלשתן לקה. על אבר מן החי (לעיל פסוק לא) וישחטו שעיר עזים במכירתו, ולא אכלוהו חי. ועל דבה שספר עליהם שקורין לאחיהם עבדים, (תהלים קה יז) לעבד נמכר יוסף. ועל העריות שספר עליהם, (להלן לט ז) ותשא אשת אדניו וגי': **דבתם**. כל לשון דבה פלילי' בלע"ז [רכילות] כל מה שהיה יכול לדבר בהם רעה היה מספר: **דבה**. לשון (שיה"ש ז ט) דובב שפתי ישנים: **[ג] בן זקונים**. שנלד לו לעת זקנתו. ואונקלוס תרגם בר חכים הוא ליה כל מה שלמד משם ועבר מסר לו. דבר אחר שהיה זיו אקונין שלו דומה לו: **פסים**. לשון כלי מלת, כמו (אסתר א ו) כרפס ותכלת, וכמו (שמואל ב' יג יח) כתנת הפסים, דתמר ואמנון. ומדרש אגדה על שם צרותיו שנמכר לפוטיפר ולסוחרים ולישמעאלים ולמדנינים: **[ד] ולא יכלו דברו לשלום**. מתוך גנותם למדנו שבחם, שלא דברו אחת בפה ואחת בלב: **דברו**. לדבר עמו: **[ז] מאלמים אלמים**. כתרגומו מאסרין אסרן, עמרין, וכן (תהלים קכו ו) נשא אלמתי, וכמוהו בלשון משנה (בבא מציעא כב ב) והאלמות נוטל ומכריז: **קמה אלמתי**. נזקפה: **וגם נצבה**. לעמוד על עמדה בזקיפה: **[ח] ועל דבריו**. על דבתם רעה שהיה מביא לאביהם: **[י] ויספר אל אביו ואל אחיו**. לאחר שספר אותו לאחיו חזר וספרו לאביו בפניהם: **ויגער בו**. לפי שהיה מטיל שנאה עליו: **הבוא נבוא**. והלא אמך כבר מתה. והוא לא היה יודע שהדברים מגיעין לבלהה, שגדלתו כאמו. ורבותינו למדו מכאן שאין חלום בלא דברים בטלים. ויעקב נתכון להוציא הדבר מלב בניו שלא יקנאוהו, לכך אמר לו הבוא נבוא וגי', כשם שאי אפשר באמך כך השאר הוא בטל: **[יא] שמר את הדבר**. היה ממתין ומצפה מתי יבא, וכן (ישעיה כו ב) שומר אמונים וכן (איוב יד טז) לא תשמר על חטאתי, לא תמתין: **[יב] לרעות את צאן**. נקוד על את, שלא הלכו אלא לרעות את עצמן: **[יג] הנני**. לשון ענוה וזריזות, נזדרז למצות אביו, ואף על פי שהיה יודע באחיו ששונאין אותו: **[יד] מעמק חברון**. והלא חברון בהר, שנאמר (במדבר יג כב) ויעלו בנגב ויבא עד חברון, אלא מעצה עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון, לקים מה שנאמר לאברהם בין הבתרים (לעיל טו יג) כי גר יהיה זרעך: **ויבא שכמה**. מקום מוכן לפרענות, שם קלקלו השבטים, שם ענו את דינה, שם נחלקה מלכות בית דוד, שנאמר (מ"א י"ב א) וילך רחבעם שכמה וגי': **[טו] וימצאהו איש**. זה גבריאל שנאמר (דניאל ט כא) והאיש גבריאל: **[יז] נסעו מזה**. הסיעו עצמן מן האחוה: **נלכה דתינה**. לבקש לך נכלי דתות שימיתוך בהם. ולפי פשוטו שם מקום הוא, ואין מקרא יוצא מידי פשוטו: **[יח] ויתנכלו**. נתמלאו נכלים וערמומיות: **אתו**. כמו אתו, עמו, כלומר אליו: **[כ] ונראה מה יהיו חלומותיו**. אמר ר' יצחק מקרא זה אומר דרשני, רוח הקדש אומרת כן. הם אומרים נהרגו, והכתוב מסים ונראה מה יהיו חלומותיו, נראה דבר מי יקום או שלכם או שלי. ואי אפשר שיאמרו הם ונראה מה יהיו חלומותיו מכיון שיהרגוהו בטלו חלומותיו: **[כא] לא נכנו נפש**. מכת נפש זו היא מיתה: **[כב] למען הציל אותו**. רוח הקודש מעיד על ראובן שלא אמר זאת אלא להציל

אותו, שיבא הוא ויעלנו משם, אמר אני בכור וגדול שבכלן, לא יתלה הסרחון אלא בי: **[כג]** את כתנתו. זה חלוק: את כתנת הפסים. היא שהוסיף לו אביו יותר על אחיו: **[כד]** והבור רק אין בו מים. ממשמע שנאמר והבור רק, איני יודע שאין בו מים, מה תלמוד לומר אין בו מים, מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו: **[כה]** ארחת. כתרגומו שירת, על שם הולכי ארח: **וגמליהם נשאים** וגוי. למה פרסם הכתוב את משאם, להודיע מתן שכרן של צדיקים, שאין דרכן של ערביים לשאת אלא נפט ועטרן שריחן רע, ולזה נזדמנו בשמים שלא יזק מריח רע: **נכאת**. כל כנוסי בשמים הרבה קרוי נכאת וכן (מ"ב כ יג) ויראם את כל בית נכתה, מרקחת בשמיו, ואונקלוס תרגמו לשון שעוה: **וצרי**. שרף הנוטף מעצי הקטף, והוא (שמות ל לד) נטף, הנמנה עם סמני הקטורת: **ולט**. לוטס שמו בלשון משנה (שביעית ז ו). ורבותינו פירשוהו לשון שרש עשב ושמו אשטורוזי"א (במסכת נדה ח א): **[כו]** מה בצע. מה ממון, כתרגומו: **וכסינו את דמו**. ונעלים את מיתתו: **[כז]** וישמעו. וקבילו מניה. וכל שמיעה שהיא קבלת דברים כגון זה וכגון (לעיל כח ז) וישמע יעקב אל אביו, (שמות כד ז) נעשה ונשמע, מתרגם נקבל, וכל שהוא שמיעת האזן, כגון (בראשית ג ח) וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן, (שם כז ה) ורבקה שומעת, (שם לה כב) וישמע ישראל, (שמות טז יב) שמעתי את תלונת, כלן מתרגם ושמעו, ושמעת, ושמע, שמיע קדמי: **[כח]** ויעברו אנשים מדינים. זו היא שירה אחרת, והודיעך הכתוב שנמכר פעמים הרבה: **וימשכו**. בני יעקב את יוסף מן הבור וימכרוהו לישמעאלים, והישמעאלים למדינים, והמדינים למצרים: **[כט]** וישב ראובן. במכירתו לא היה שם, שהגיע יומו לילך ולשמש את אביו. דבר אחר עסוק היה בשקו וכתעניתו על שבלבל יצועי אביו: **[ל]** אנה אני בא. אנה אברח מצערו של אבא: **[לא]** שעיר עזים. דמו דומה לשל אדם: **הכתנת**. זה שמה, וכשהיא דבוקה לתבה אחרת כגון (פסוק לא) כתנת יוסף, (פסוק ג) כתנת פסים, (ויקרא טז ד) כתנת בד, נקוד כתנת: **[לב]** ויאמר כתנת בני. היא זו: **חיה רעה אכלתהו**. נצנצה בו רוח הקדש, סופו שתתגרה בו אשת פוטיפר. ולמה לא גלה לו הקדוש ברוך הוא, לפי שהחרימו וקללו את כל מי שיגלה, ושתפו להקדוש ברוך הוא עמהם, אבל יצחק היה יודע שהוא חי, אמר היאך אגלה והקדוש ברוך הוא אינו רוצה לגלות לו: **[לד]** ימים רבים. עשרים ושתים שנה משפרש ממנו עד שירד יעקב למצרים, שנאמר (פס"ב ב) יוסף בן שבע עשרה שנה וגוי וכן שלשים שנה היה בעמדו לפני פרעה, ושבע שני השובע ושנתים הרעב כשבא יעקב למצרים הרי עשרים ושתים שנה, כנגד עשרים ושתים שנה שלא קים יעקב כבוד אב ואם. עשרים שנה שהיה בבית לבן, ושתי שנים בדרך בשובו מבית לבן, שנה וחצי בסכות וששה חדשים בבית אל וזהו שאמר ללבן לעיל (לא מא) זה לי עשרים שנה בביתך, לי הן, עלי הן, וסופי ללקות כנגדן: **[לה]** וכל בנתיו. רבי יהודה אומר אחיות תאומות נלדו עם כל שבט ושבט ונשאום. רבי נחמיה אומר כנעניות היו, אלא מהו וכל בנותיו, כלותיו, שאין אדם נמנע מלקרוא לחתנו בנו ולכלתו בתו: **וימאן להתנחם**. אין אדם יכול לקבל תנחומין על החי וסבור שמת, שעל המת נגזרה גזרה שישתכח מן הלב ולא על החי: **ארז אל בני**. כמו על בני, והרבה אל משמשין בלשון על, (ש"ב כא א) אל שאול ואל בית הדמים, (ש"א ד כא) אל הלקח ארון האלהים ואל מות חמיה ואישה: **אבל שאלה**. כפשוטו לשון קבר הוא, באבלי אקבר, ולא אתנחם כל ימי. ומדרשו גיהנם, סימן זה היה מסור בידי מפי הגבורה אם לא ימות אחד מבני בחיי מבטח אני שאיני רואה גיהנם: **ויבך אתו אביו**. יצחק היה בוכה מפני צרתו של יעקב, אבל לא היה מתאבל, שהיה יודע שהוא חי: **[לו]** הטבחים. שוחטי בהמות המלך:

בראשית פרק-לח

[א] ויהי בעת ההוא. למה נסמכה פרשה זו לכאן, והפסיק בפרשתו של יוסף, ללמד שהורידוהו אחיו מגדלתו כשראו בצרת אביהם, אמרו אתה אמרת למכרו, אלו אמרת להשיבו היינו שומעים לך: **ויט.** מאת אחיו: **עד איש עדלמי.** נשתתף עמו: **[ב] כנעני.** תגרא: **[ה] והיה בכזיב.** שם המקום. ואומר אני על שם שפסקה מלדת נקרא כזיב, לשון (ירמיה טו יח) היו תהיה לי כמו אכזב, (ישעיה נח יא) אשר לא יכזבו מימיו, דאם לא כן מה בא להודיענו. ובבראשית רבה (פה ד) ראיתי ותקרא שמו שלה, פסקת: **[ז] רע בעיני ה'.** כרעתו של אונן משחית זרעו, שנאמר באונן (פסוק י) וימת גם אותו, כמיתתו של ער מיתתו של אונן, ולמה היה ער משחית זרעו, כדי שלא תתעבר ויכחיש יפיה: **[ח] והקם זרע.** הבן יקרא על שם המת: **[ט] ושחת ארצה.** דש מבפנים וזורר מבחוץ: **[יא] כי אמר וגוי.** כלומר דוחה היה אותה בקש, שלא היה בדעתו להשיאה לו: **כי אמר פן ימות.** מחזקת היא זו שימותו אנשיה: **[יב] ויעל על גזזי צאנו.** ויעל תמנתה לעמוד על גוזזי צאנו: **[יג] עלה תמנתה.** ובשמשון הוא אומר (שופטים יד א) וירד שמשון תמנתה, בשפוע ההר היתה יושבת, עולין לה מכאן ויורדין לה מכאן: **[יד] ותתעלף.** כסתה פניה שלא יכיר בה: **ותשב בפתח עינים.** בפתחת עינים, בפרשת דרכים שעל דרך תמנתה. ורבותינו דרשו בפתחו של אברהם אבינו שכל עינים מצפות לראותו: **כי ראתה כי גדל שלה וגוי.** לפיכך הפקירה עצמה אצל יהודה, שהיתה מתאוה להעמיד ממנו בנים: **[טו] ויחשבה לזונה.** לפי שיושבת בפרשת דרכים: **כי כסתה פניה.** ולא יכול לראותה ולהכירה. ומדרש רבותינו כי כסתה פניה כשהיתה בבית חמיה היתה צנועה, לפיכך לא חשדה: **[טז] ויט אליה אל הדרך.** מדרך שהיה בה נטה אל הדרך אשר היא בה, **ובלשון לעיז דשטוליי:** **הבה נא.** הכיני עצמך ודעתך לכך. כל לשון הבה לשון הזמנה הוא, חוץ ממקום שיש לתרגמו בלשון נתינה, ואף אותן של הזמנה קרובים ללשון נתינה הם: **[יז] ערבון.** משכון: **[יח] חתמך ופתילך.** עזקתך ושושיפך, טבעת שאתה חותם בה, ושמתך שאתה מתכסה בה: **ותהר לו.** גבורים כיוצא בו, צדיקים כיוצא בו: **[כא] הקדשה.** מקדשת ומזמנת לזנות: **[כג] תקח לה.** יהיה שלה מה שבידה: **פן נהיה לבוז.** אם תבקשנה עוד יתפרסם הדבר ויהיה גנאי, כי מה עלי לעשות עוד לאמת דברי: **הנה שלחתי הגדי הזה.** לפי שרמה יהודה את אביו בגדי עזים, שהטביל כתנת יוסף בדמו, רמוהו גם אותו בגדי עזים: **[כד] כמשלש חדשים.** רבו של ראשון ורבו של אחרון ואמצעי שלם, ולשון כמשלש חדשים, כהשתלש החדשים, כמו (אסתר ט כב) ומשלוח מנות, (ישעיה יא יד) משלוח ידם, וכן תרגם אנקלוס כתלתות ירחיא: **הרה לזנונים.** שם דבר, מעברת כמו (שמות כא כב) אשה הרה, וכמו (שה"ש י) ברה כחמה: **ותשרף.** אמר אפרים מקשאה משום רבי מאיר בתו שלשם היתה, שהוא כהן, לפיכך דנוה בשרפה: **[כה] הוא מוצאת.** להשרף: **והיא שלחה אל חמיה.** לא רצתה להלבין פניו ולומר ממך אני מעברת, אלא לאיש אשר אלה לו, אמרה אם יודה מעצמו, יודה, ואם לאו ישרפוני, ואל אלבין פניו. מכאן אמרו נוח לו לאדם שיפילוהו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים: **הכר נא.** אין נא אלא לשון בקשה, הכר נא בוראך ואל תאבד שלש נפשות: **[כו] צדקה.** בדבריה ממני. היא מעברת. ורבותינו זכרונם לברכה דרשו שיצאה בת קול ואמרה ממני ומאתי יצאו הדברים, לפי שהיתה צנועה בבית חמיה גזרתי שיצאו ממנה מלכים, ומשבט יהודה גזרתי להעמיד מלכים בישראל: **כי על כן לא נתתיה.** כי בדין עשתה, על אשר לא נתתיה לשלה בני: **ולא יסף עוד.** יש

אומרים לא הוסיף. ויש אומרים לא פסק וחברו גבי אלדד ומידד (במדבר יא כה) ולא יספו, ומתרגמנן ולא פסקו: **[כז] בעת לדתה.** וברבקה הוא אומר (כב כד) וימלאו ימיה ללדת, להלן למלאים וכאן לחסרים: **והנה תאומים.** מלא, ולהלן (כה כד) תומם, חסר, לפי שהאחד רשע, אבל אלו שניהם צדיקים: **[כח] ויתן יד.** הוציא האחד ידו לחוץ, ולאחר שקשרה על ידו השני החזירה: **[כט] פרצת.** חזקת עליך חזק: **[ל] אשר על ידו השני.** ארבע ידות כתובות כאן כנגד ארבעה חרמים שמעל עכן שיצא ממנו. ויש אומרים כנגד ארבעה דברים שלקח, (יהושע ז כא) אדרת שנער, ושני חתכות כסף של מאתים שקלים, ולשון זהב אחד: **ויקרא שמו זרח.** על שם זריחת מראית השני:

בראשית פרק-לט

[א] ויוסף הורד. חוזר לענין ראשון, אלא שהפסיק בו כדי לסמוך ירידתו של יהודה למכירתו של יוסף לומר לך שבשבילו הורידוהו מגדלתו. ועוד, כדי לסמוך מעשה אשתו של פוטיפר למעשה תמר, לומר לך מה זו לשם שמים אף זו לשם שמים, שראתה באצטרולוגין שלה שעתידה להעמיד בנים ממנו ואינה יודעת אם ממנה אם מבתה: **[ג] כי ה' אתו.** שם שמים שגור בפיו: **[ד] וכל יש לו.** הרי לשון קצר, חסר אשר: **[ו] ולא ידע אתו מאומה.** לא היה נותן לבו לכלום: **כי אם הלחם.** היא אשתו, אלא שדבר בלשון נקיה: **ויהי יוסף יפה תאר.** כיון שראה עצמו מושל, התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשערו, אמר הקדוש ברוך הוא אביך מתאבל ואתה מסלסל בשערך, אני מגרה בך את הדב, מיד **[ז] ותשא אשת אדניו וגוי.** כל מקום שנאמר אחר סמוך: **[ט] וחטאתי לאלהים.** בני נח נצטוו על העריות: **[י] לשכב אצלה.** אפלו בלא תשמיש: **להיות עמה.** לעולם הבא: **[יא] ויהי כהיום הזה.** כלומר ויהי כאשר הגיע יום מיוחד, יום צחוק, יום איד שלהם שהלכו כלם לבית עבודה זרה, אמרה אין לי יום הגון להזקק ליוסף כהיום הזה. אמרה להם חולה אני ואיני יכולה לילך: **לעשות מלאכתו.** רב ושמואל, חד אמר מלאכתו ממש, וחד אמר לעשות צרכיו עמה, אלא שנראית לו דמות דיוקנו של אביו וכי, כדאיתא במסכת סוטה (דף לו ב): **[יב] ראו הביא לנו.** הרי זה לשון קצרה, הביא לנו ולא פרש מי הביאו, ועל בעלה אומרת כן: **עברי.** מעבר הנהר, מבני עבר: **[טז] אדניו.** של יוסף: **[יז] בא אלי.** לצחק בי העבד העברי אשר הבאת לנו: **[יט] ויהי כשמע אדניו וגוי.** בשעת תשמיש אמרה לו כן, וזהו שאמרה כדברים האלה עשה לי עבדך, עניני תשמיש כ אל ה: **[כא] ויט אליו חסד.** שיהא מקבל לכל רואיו, לשון כלה נאה וחסודה שבמשנה (כתובות יז א): **[כב] הוא היה עשה.** כתרגומו במימריה הוה מתעביד: **[כג] באשר ה' אתו.** בשביל שה' אתו:

בראשית פרק-מ

[א] אחר הדברים האלה. לפי שהרגילה אותה ארורה את הצדיק בפי כלם לדבר בו ולגנותו, הביא להם הקדוש ברוך הוא סרחנם של אלו שיפנו אליהם ולא אליו, ועוד שתבוא הרוחה לצדיק על ידיהם: **חטאו.** זה נמצא זבוב בפיילי פוטירין שלו, וזה נמצא צרור בגלוסקין שלו: **והאפה.** את פת המלך ואין לשון אפייה אלא בפת, ובלע"ז פיסטוו"ד [אופה]: **[ד] ויפקד שר הטבחים את יוסף.** להיות אתם: **ויהיו ימים במשמר.** שנים עשר חדש: **[ה] ויחלמו חלום שניהם.** ויחלמו שניהם חלום, זה פשוטו, ומדרשו כל אחד חלם חלום שניהם, שחלם את חלומו ופתרון חברו, וזהו שנאמר (פסוק טז) וירא שר האופים כי טוב פתר: **איש כפתרון חלמו.** כל אחד חלם חלום הדומה לפתרון העתיד לבא עליהם: **[ו] זעפים.** עצבים כמו (מ"א כ מג) סר וזעף, (מיכה ז ט) זעף ה' אשא: **[ז] שריגם.** זמורות ארכות שקורין וידי"ץ בלע"ז: **והיא כפורחת.** דומה לפורחת. והיא כפורחת נדמה לי בחלומי כאלו היא פורחת, ואחר הפרח עלתה נצה ונעשה סמדר, אישפני"ד בלע"ז. ואחר כך הבשילו, והיא כד אפרחת אפיקת לבלבין, עד כאן תרגום של פורחת. נץ גדול מפרח, כדכתיב (ישעיה יח ה) ובוסר גומל יהיה נצה, וכתיב (במדבר יז כג) ויוצא פרח, והדר ויצץ ציץ: **[יא] ואשחט.** כתרגומו ועזרית, והרבה יש בלשון משנה: **[יב] שלשת ימים הם.** סימן הם לך לשלשת ימים, ויש מדרשי אגדה הרבה: **[יג] ישא פרעה את ראשך.** לשון חשבון, כשיפקוד שאר עבדיו לשרת לפניו בסעודה ימנה אתך עמהם: **כנך.** בסיס שלך ומושבך: **[יד] כי אם זכרתני אתך.** אשר אם זכרתני אתך מאחר שייטב לך כפתרוני: **ועשית נא עמדי חסד.** אין נא אלא לשון בקשה: **[טז] סלי חרי.** סלים של נצרים קלופים עשויים חורין חורין, ובמקומנו יש הרבה, ודרך מוכרי פת כסנין שקורין אובלידי"ש לתתם באותן סלים: **[כ] יום הולדת את פרעה.** יום לידתו, וקורין לו יום גינוסיא. ולשון הולדת, לפי שאין הולד נלד אלא על ידי אחרים שהחיה מילדת את האשה, ועל כן החיה נקראת מילדת, וכן (יחזקאל טז ד) ומולדותיך ביום הולדת אותך, וכן (ויקרא יג נה) אחרי הכבס את הנגע, שכבוסו על ידי אחרים: **וישא את ראש וגו'. מנאם עם שאר עבדיו,** שהיה מונה המשרתים שישרתו לו בסעודתו, וזכר את אלו בתוכם, כמו (במדבר א ב) שאו את ראש, לשון מנין: **[כג] ולא זכר שר המשקים.** בו ביום: **וישכחהו.** לאחר מכן. מפני שתלה בו יוסף בטחונו לזכרו, הזקק להיות אסור עוד שתי שנים, שנאמר (תהלים מ ה) אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים, ולא בטח על מצרים הקרוים (ישעיה לז) רהב:

[א] ויהי מקץ. כתרגומו מסוף, וכל לשון קץ סוף הוא: **על היאר.** כל שאר נהרות אינם קרויין יאורים חוץ מנילוס, מפני שכל הארץ עשויים יאורים יאורים בידי אדם ונילוס עולה בתוכם ומשקה אותם, לפי שאין גשמים יורדין במצרים תדיר כשאר ארצות: **[ב] יפות מראה.** סימן הוא לימי שובע, שהבריות נראות יפות זו לזו, שאין עין בריה צרה בחברתה: **באחו.** באגם, מריש"ק בלע"ז, כמו (איוב ח יא) ישגא אחו: **[ג] ודקות בשר.** טינבי"ש בלע"ז, לשון דק: **[ד] ותאכלנה.** סימן שתהא כל שמחת השובע נשכחת בימי הרעב: **[ה] בקנה אחד.** טודי"ל בלע"ז: **בריאות.** שייני"ש בלע"ז: **[ו] ושדופת.** השלידי"ש בלע"ז ושקיפן קדום, חבוטות לשון משקוף החבוט תמיד על ידי הדלת המכה עליו: **קדים.** רוח מזרחית שקורין בישי"א: **[ז] הבריאות.** שייני"ש בלע"ז: **והנה חלום.** והנה נשלם חלום שלם לפניו והצרך לפותרים: **[ח] ותפעם רוחו.** ומטרפא רוחה מקשקשת בתוכו כפעמון. ובנבוכדנצר הוא אומר (דניאל ב א) ותתפעם רוחו, לפי שהיו שם שתי פעימות שכחת החלום והעלמת פתרונו: **חרטמי.** הנחרים בטימי מתים, ששואלים בעצמות. טימי, הן עצמות בלשון ארמי, ובמשנה בית שהוא מלא טמיא, מלא עצמות: **ואין פותר אותם לפרעה.** פותרים היו אותם, אבל לא לפרעה, שלא היה קולן נכנס באזניו, ולא היה לו קורת רוח בפתרונו, שהיו אומרים שבע בנות אתה מוליד, שבע בנות אתה קובר: **[יא] איש כפתרון חלומו.** חלום הראוי לפתרון שנפתר לו ודומה לו: **[יב] נער עברי עבד.** ארורים הרשעים שאין טובתם שלמה. מזכירו בלשון בזיון: **נער.** שוטה ואין ראוי לגדלה: **עברי.** אפילו לשוננו אינו מכיר: **עבד.** וכתוב בנמוסי מצרים שאין עבד מולך ולא לובש בגדי שרים: **איש כחלומו.** לפי החלום וקרוב לענינו: **[יג] השיב על כני.** מי שבידו להשיב, והוא פרעה הנזכר למעלה, כמו שאמר (לעיל ז) פרעה קצף על עבדיו, הרי מקרא קצר ולא פרש מי השיב, לפי שאין צריך לפרש מי השיב, וכן דרך כל מקראות קצרים על מי שעליו לעשות הם סותמים את הדבר: **[יד] מן הבור.** מן בית הסוהר שהוא עשוי כמין גמא, וכן כל בור שבמקרא לשון גמא הוא, ואף אם אין בו מים קרוי בור פוש"א בלע"ז: **ויגלח.** מפני כבוד המלכות: **[טו] תשמע חלום לפתר אתו.** תאזין ותבין חלום לפתר אתו: **תשמע.** לשון הבנה והאזנה, כמו (להלן מב כג) שומע יוסף, (דברים כח מט) אשר לא תשמע לשונו, אינטינדר"א בלע"ז: **[טז] בלעדי.** אין החכמה משלי אלא אלהים יענה, יתן עניה בפי לשלום פרעה: **[יז] דלות.** כחושות, כמו (ש"ב יג ד) מדוע אתה ככה דל, דאמנון: **ורקות בשר.** כל לשון רקות שבמקרא חסרי בשר, ובלע"ז בלושי"ש: **[יח] צנמות.** צונמא בלשון ארמי סלע, הרי הן כעץ בלי לחלוח, וקשות כסלע, ותרגומו נצן לקין, נצן אין בהן אלא הנץ לפי שנתרוקנו מן הזרע: **[יט] שבע שנים' שבע שנים.** כלן אינן אלא שבע, ואשר נשנה החלום פעמים לפי שהדבר מזמן, כמו שפרש לו בסוף (פסוק לב) ועל השנות החלום וגי'. בשבע שנים הטובות נאמר (פסוק כה) הגיד לפרעה, לפי שהיה סמוך, ובשבע שני רעב נאמר (פסוק כח) הראה את פרעה, לפי שהיה הדבר מפלג ורחוק, נופל בו לשון מראה: **[ל] ונשכח כל השבע.** הוא פתרון הבליעה: **[לא] ולא יודע השבע.** הוא פתרון (פסוק כא) ולא נודע כי באו אל קרבנה: **[לב] נכון.** מזמן: **[לג] וחמש.** כתרגומו ויזרזון וכן (שמות יג יח) וחמושים: **[לד] את כל אכל.** שם דבר הוא, לפיכך טעמו באל"ף ונקוד בפתח קטן, ואוכל שהוא פועל, כגון (ויקרא ז כה) כי כל אכל חלב, טעמו למטה בכף ונקוד קמץ קטן: **תחת יד פרעה.** ברשותו ובאוצרותיו: **[לו] והיה האכל.** הצבור כשאר פקדון הגנוז לקיום הארץ: **[לז] הנמצא כזה.** הנשכח כדין, אם נלך ונבקשנו הנמצא כמוהו. הנמצא לשון תמיהה, וכן כל ה"א המשמשת בראש תבה ונקודה בחטף פתח: **[לט] אין נבון וחכם כמוך.** לבקש איש נבון וחכם שאמרת, לא נמצא כמוך: **[מ] ישק.** יתזון, יתפרנס. כל צרכי עמי יהיו נעשים על ידך, כמו (לעיל טו ב) ובן משק ביתי, וכמו (תהלים ב יב) נשקו בר, גרנישו"ן בלע"ז: **רק הכסא.** שיהיו קורין לי

מלך: **כסא**. לשון שם המלוכה כמו (מלכים א א לו) ויגדל את כסאו מכסא אדני המלך: **[מא] נתתי אתך**. מניתי יתך, ואף על פי כן לשון נתינה הוא, כמו (דברים כו יט) ולתתך עליון, בין לגדלה בין לשפלות נופל לשון נתינה עליו, כמו (מלאכי ב ט) נתתי אתכם נבזים ושפלים: **[מב] ויסר פרעה את טבעתו**. נתינת טבעת המלך הוא אות למי שנותנה לו להיות שני לו לגדלה: **בגדי שש**. דבר חשיבות הוא במצרים: **רבד**. ענק, ועל שהוא רצוף בטבעות קרוי רביד. וכן (משלי ז טז) רבדתי ערשי, רצפתי ערשי מרצפות. בלשון משנה (מדות א ח) מקף רבדין של אבן, (יומא מג ב) על הרובד שבעזרה, והיא רצפה: **[מג] במרכבת המשנה**. השניה למרכבתו, המהלכת אצל שלו: **אברך**. כתר גומו דין אבא למלכא. רך בלשון ארמי מלך. בהשוותפין (בבא בתרא ד א) לא ריכא ולא בר ריכא. ובדברי אגדה דרש ר' יהודה אברך זה יוסף שהוא אב בחכמה ורך בשנים, אמר לו רבי יוסי בן דורמסקית עד מתי אתה מעות עלינו את הכתובים, אין אברך אלא לשון ברכים, שהכל היו נכנסין ויוצאין תחת ידו, כענין שנאמר ונתון אותו ויגוי: **[מד] אני פרעה**. שיש יכולת בידי לגזור גזרות על מלכותי, ואני גוזר שלא ירים איש את ידו: **ובלעדיך**. שלא ברשותך. דבר אחר אני פרעה אני אהיה מלך ובלעדיך ויגוי וזהו דגמת (פסוק מ) רק הכסא: **את ידו ואת רגלו**. כתר גומו: **[מה] צפנת פענח**. מפרש הצפונות, ואין לפענח דמיון במקרא: **פוטי פרע**. הוא פוטיפר, ונקרא פוטיפרע על שנסתרס מאליו, לפי שלקח את יוסף למשכב זכר: **[מז] ותעש הארץ**. כתר גומו, ואין הלשון נעקר מלשון עשייה: **לקמצים**. קומץ על קומץ, יד על יד היו אוצרים: **[מח] אכל שדה העיר אשר סביבתיה נתן בתוכה**. שכל ארץ וארץ מעמדת פירותיה ונותנין בתבואה מעפר המקום ומעמיד את התבואה מלירקב: **[מט] עד כי חדל לספר**. עד כי חדל לו הסופר לספר, והרי זה מקרא קצר: **כי אין מספר**. לפי שאין מספר, והרי כי משמש בלשון דהא: **[נ] בטרם תבוא שנת הרעב**. מכאן שאסור לאדם לשמש מטתו בשני רעבון: **[נה] ותרעב כל ארץ מצרים**. שהרקיבה תבואתם שאצרו חוץ משל יוסף: **אשר יאמר לכם תעשו**. לפי שהיה יוסף אומר להם שימולו, וכשבאו אצל פרעה ואומרים כך הוא אומר לנו, אמר להם למה לא צברתם בר, והלא הכריז לכם ששני הרעב באים, אמרו לו אספנו הרבה והרקיבה, אמר להם אם כן כל אשר יאמר לכם תעשו, הרי גזר על התבואה והרקיבה, מה אם יגזור עלינו ונמות: **[נו] על כל פני הארץ**. מי הם פני הארץ, אלו העשירים: **את כל אשר בהם**. כתר גומו די בהון עבורא: **וישבר למצרים**. שבר לשון מכר ולשון קנין הוא, כאן משמש לשון מכר, (להלן מג ב) שברו לנו מעט אכל, לשון קנין. ואל תאמר אינו כי אם בתבואה, שאף ביין וחלב מצינו (ישעיה נה א) ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב: **[נז] וכל הארץ באו מצרימה לשבר אל יוסף**. (סרסוהו ופרשהו וכל הארץ באו מצרים אל יוסף). אם תפרשהו כסדרו היה צריך לכתוב לשבור מן יוסף:

בראשית פרק-מב

[א] וירא יעקב כי יש שבר במצרים. ומהיכן ראה, והלא לא ראה אלא שמע, שנאמר (להלן מב ב) הנה שמעתי ויגוי, ומהו וירא, ראה באספקלריא של קדש שעדין יש לו שבר סבר במצרים. ולא היתה נבואה ממש להודיעו בפרוש שזה יוסף: **למה תתראו**. למה תראו עצמכם בפני בני ישמעאל ובני עשו כאלו אתם שבעים,

שבאותה שעה עדין היה להם תבואה. [ולוי נראה כפשוטו למה תתראו, למה יהיו הכל מסתכלין בכס ומתמיהים בכס שאין אתם מבקשים לכם אכל בטרם שיכלה מה שבידכם]. ומפי אחרים שמעתי שהוא לשון כחישה, למה תהיו כחושים ברעב. ודומה לו (משלי יא כה) ומרוה גם הוא יורא: **[ב] רדו שמה**. ולא אמר לכו, רמז למאתים ועשר שנים שנשתעבדו למצרים, כמנין רד"ו: **[ג] וירדו אחי יוסף**. ולא כתב בני יעקב, מלמד שהיו מתחרטים במכירתו ונתנו לבם להתנהג עמו באחווה ולפדותו בכל ממון שיפסקו עליהם: **עשרה**. מה תלמוד לומר, והלא כתיב (פסוק ז) ואת בנימין אחי יוסף לא שלח, אלא לענין האחווה היו חלוקין לעשרה, שלא היתה אהבת כלם ושנאת כלם שוה לו, אבל לענין לשבור בר כלם לב אחד להם: **[ד] פן יקראנו אסון**. ובבית לא יקראנו אסון, אמר רבי אלעזר בן יעקב מכאן שהשטן מקטרג בשעת הסכנה: **[ה] בתוך הבאים**. מטמינין עצמן שלא יכירום, לפי שצוה להם אביהם שלא יתראו כלם בפתח אחד אלא שיכנס כל אחד בפתחו, כדי שלא תשלט בהם עין הרע שכלם נאים וכלם גבורים: **[ו] וישתחוו לו אפים**. נשתטחו לו על פניהם, וכן כל השתחואה פשוט ידים ורגלים היא: **[ז] ויתנכר אליהם**. נעשה להם כנכרי בדברים, לדבר קשות: **[ח] ויכר יוסף וגו'**. לפי שהניחם חתומי זקן: **והם לא הכרהו**. שיצא מאצלם בלא חתימת זקן, ועכשיו בא בחתימת זקן. ומדרש אגדה ויכר יוסף את אחיו כשנמסרו בידו הכיר שהם אחיו ורחם עליהם, והם לא הכירוהו כשנפל בידם לנהוג בו אחווה: **[ט] אשר חלם להם**. עליהם, וידע שנתקימו, שהרי השתחוו לו: **ערות הארץ**. גלוי הארץ, מהיכן היא נוחה לכבש, כמו (ויקרא כ יח) את מקורה הערה, וכמו (יחזקאל טז ז) ערום ועריה. וכן כל ערוה שבמקרא לשון גלוי. ותרגום אנקלוס בדקא דארעא, כמו (מלכים ב' יב ו) בדק הבית, רעוע הבית, אבל לא דקדק לפרשו אחר לשון המקרא: **[י] לא אדני**. לא תאמר כן, שהרי עבדיך באו לשבר אכל: **[יא] כלנו בני איש אחד נחנו**. נצנצה בהם רוח הקדש וכללוהו עמהם שאף הוא בן אביהם: **כנים**. אמתיים, כמו (שמות י כט) כן דברת, (במדבר כז ז) כן בנות צלפחד דוברות, (ישעיה טז ו) ועברתו לא כן בדיו: **[יב] כי ערות הארץ באתם לראות**. שהרי נכנסתם בעשרה שערי העיר, למה לא נכנסתם בשער אחד: **[יג] ויאמרו שנים עשר עבדיך וגו'**. ובשביל אותו אחד שאיננו נתפזרנו בעיר לבקשו: **[יד] הוא אשר דברתי**. הדבר אשר דברתי שאתם מרגלים הוא האמת והנכון, זהו לפי פשוטו. ומדרשו אמר להם ואלו מצאתם אותו ויפסקו עליכם ממון הרבה תפדוהו. אמרו לו הן. אמר להם ואם יאמרו לכם שלא יחזירוהו בשום ממון מה תעשו. אמרו לו לכך באנו, להרוג או להרג, אמר להם הוא אשר דברתי אליכם להרוג בני העיר באתם, מנחש אני בגביע שלי ששנים מכס החריבו כרך גדול של שכס: **[טו] חי פרעה**. אם יחיה פרעה. שהיה נשבע לשקר, היה נשבע בחיי פרעה: **אם תצאו מזה**. מן המקום הזה: **[טז] האמת אתכם**. אם אמת אתכם. לפיכך ה"א נקוד פתח שהוא כמו בלשון תמה. ואם לא תביאוהו, חי פרעה כי מרגלים אתם: **[יז] משמר**. בית האסורים: **[יט] בבית משמרכם**. שאתם אסורים בו עכשיו: **ואתם לכו הביאו**. לבית אביכם: **שבר רעבון בתיכם**. מה שקניתם לרעבון אנשי בתיכם: **[כ] ויאמנו דבריכם**. יתאמתו ויתקימו, כמו (במדבר ה כב) אמן אמן, וכמו (מ"א ח כו) יאמן נא דברך: **[כא] אבל**. כתרגומו בקושטא. וראיתי בבראשית רבה (צא ח) לישנא דרומאה היא אבל, ברם: **באה אלינו**. טעמו בבי"ת, לפי שהוא בלשון עבר שכבר באה, ותרגומו אתת לנא: **[כב] וגם דמו**. אתין וגמין רבויין, דמו וגם דם הזקן: **[כג] והם לא ידעו כי שומע יוסף**. מבין לשונם ובפניו היו מדברים כן: **כי המליץ בינתם**. כי כשהיו מדברים עמו היה המליץ ביניהם, היודע לשון עברי ולשון מצרי, והיה מליץ דבריהם ליוסף ודברי יוסף להם, לכך היו סבורים שאין יוסף מכיר בלשון עברי: **המליץ**. זה מנשה: **[כד] ויסב מעליהם**. נתרחק מעליהם שלא יראוהו בוכה: **ויבך**. לפי

ששמע שהיו מתחרטין: **את שמעון**. הוא השליכו לבור, הוא שאמר ללוי ולעיל לו: (ט) הנה בעל החלומות הלזה בא. דבר אחר נתכון יוסף להפרידו מלוי שמא יתיעצו שניהם להרוג אותו: **ויאסור אותו לעיניהם**. לא אסרו אלא לעיניהם, וכיון שיצאו הוציאו והאכילו והשקהו: **[כז] ויפתח האחד**. הוא לוי שנשאר יחיד משמעון בן זוגו: **במלון**. במקום שלנו בלילה: **אמתחתו**. הוא שק: **[כח] וגם הנה באמתחתי**. גם הכסף בו עם התבואה: **מה זאת עשה אלהים לנו**. להביאנו לידי עלילה זו שלא הושב אלא להתעולל עלינו: **[לד] ואת הארץ תסחרו**. תסובבו. וכל לשון סוחרים וסחורה על שם שמחזרים וסובבים אחר פרקמטיא: **[לה] צרור כספו**. קשר כספו: **[לו] אתי שכלתם**. מלמד שחשדן שמא הרגוהו או מכרוהו כיוסף: **שכלתם**. כל מי שבניו אבודים קרוי שכול: **[לח] לא ירד בני עמכם**. לא קבל דבריו של ראובן. אמר בכור שוטה הוא זה, הוא אומר להמית בניו, וכי בניו הם ולא בני:

בראשית פרק-מג

[ב] כאשר כלו לאכל. יהודה אמר להם המתינו לזקן עד שתכלה פת מן הבית: **כאשר כלו**. כד שציאו. והמתרגם כד ספיקו, טועה כאשר כלו הגמלים לשתות מתרגם כד ספיקו כששתו די ספוקם הוא גמר שתיתם. אבל זה כאשר כלו לאכול, כאשר תם האכל הוא, ומתרגמינן כד שציאו: **[ג] העד העד**. לשון התראה, שסתם התראה מתרה בו בפני עדים, וכן (ירמיהו יא ז) העדתי באבותיכם, (שמות יט כא) רד העד בעם: **לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם**. לא תראוני בלא אחיכם אתכם. ואנקלוס תרגם אלהין כד אחוכון עמכון, ישב באור הדבר על אפנו ולא דקדק לתרגם אחר לשון המקרא: **[ז] לנו ולמולדתנו**. למשפחותינו, ומדרשו אפילו עצי עריסותינו גלה לנו: **ונגד לו**. שיש לנו אב ואח: **על פי הדברים האלה**. על פי שאלותיו אשר שאל הזקקנו להגיד: **כי יאמר**. אשר יאמר, כי משמש בלשון אם, ואם משמש בלשון אשר. הרי זה שמוש אחד מארבע לשונותיו שמשמש כי, והוא אם, שהרי כי זה כמו אם, כמו עד אם דברתי דברי (כד לג): **[ח] ונחיה**. נצנצה בו רוח הקדש, על ידי הליכה זו תחי רוחך שנאמר (מה כז) ותחי רוח יעקב אביהם: **ולא נמות**. ברעב. בנימין ספק יתפש ספק לא יתפש, ואנו כלנו מתים ברעב אם לא נלך, מוטב שתניח את הספק ותתפוש את הודאי: **[ט] והצגתיו לפניך**. שלא אביאנו אליך מת כי אם חי: **וחטאתי לך כל הימים**. לעולם הבא: **[י] לולא התמהמהנו**. על ידך, כבר היינו שבים עם שמעון ולא נצטערת כל הימים הללו: **[יא] אפוא**. כל לשון אפוא לשון יתר הוא לתקון מלה בלשון עברי, אם כן אזדקק לעשות שאשלחנו עמכם, צריך אני לחזור ולבקש איה פה תקנה ועצה להשיאכם, ואומר אני זאת עשו: **מזמרת הארץ**. מתרגם מדמשבח בארעא שהכל מזמרים עליו כשהוא בא לעולם: **נכאת**. שעוה: **בטנים**. לא ידעתי מה הם ובפרושי אי ב' של רבי מכיר ראיתי פשיטצי"ש [פיסטוקים] ודומה לי שהם אפרסקין: **[יב] וכסף משנה**. פי שנים כראשון: **קחו ביזכם**. לשבור אוכל, שמא הוקר השער: **אולי משגה הוא**. שמא הממנה על הבית שכחו שוגג: **[יד] ואל שדי**. מעתה אינכם חסרים כלום אלא תפלה, הריני מתפלל עליכם: **ואל שדי**. שדי בנתינת רחמיו, וכדי היכולת בידו לתן, יתן לכם רחמים, זהו פשוטו. ומדרשו מי שאמר לעולם די יאמר די לצרותי, שלא שקטתי מנעורי, צרת

לבן, צרת עשו, צרת רחל, צרת דינה, צרת יוסף, צרת שמעון, צרת בנימין: **ושלח לכם**. ויפטר לכוון, תרגומו, יפטרנו מאסוריו, לשון (שמות כא כו) לחפשי ישלחנו, ואינו נופל בתרגום לשון וישלח, שהרי לשם הם הולכים אצלו: **את אחיכם**. זה שמעון: **אחר**. רוח הקדש נזרקה בו, לרבות יוסף: **ואני**. עד שובכם אהיה שכול מספק: **כאשר שכלתי**. מיוסף ומשמעון: **שכלתי**. מבנימין: **[טו] ואת בנימין**. מתרגמינן ודברו ית בנימין, לפי שאין לקיחת הכסף ולקיחת האדם שוה בלשון ארמי, בדבר הנקח ביד מתורגם ונסיב, ודבר הנקח בהנהגת דברים מתרגמינן ודבר: **[טז] וטבוח טבח והכין**. כמו ולטבוח טבח ולהכין, ואין טבוח לשון צווי שהיה לו לומר וטבח: **בצהרים**. זה מתורגם בשירותא, שהוא לשון סעודה ראשונה בלשון ארמי, *ובלע"ז דישני"ר* [ארוחת צהרים], ויש הרבה בתלמוד (תענית יא ב) שדא לכלבא שירותיה, (ברכות לט ב) בצע אכולא שירותיה. אבל כל תרגום של צהרים טיהרא: **[יח] וייראו האנשים**. כתוב בשני יודי"ן ותרגומו ודחילו: **כי הובאו בית יוסף**. ואין דרך שאר הבאים לשבור בר ללון בבית יוסף, כי אם בפנדקאות שבעיר. וייראו שאין זה אלא לאספס אל משמר: **אנחנו מובאים**. אל תוך הבית הזה: **להתגולל**. להיות מתגוללת עלינו עלילת הכסף ולהיותה נופלת עלינו. ואונקלוס שתרגם ולאסתקפא עלנא, הוא לשון להתעולל, כדמתרגמינן (דברים כב יז) עלילת דברים תסקופי מלון, ולא תרגמו אחר לשון המקרא, ולהתגולל שתרגם לאתרברבא הוא לשון (קהלת יב ו) גלת הזהב, (נחום ב ה) והצב גלתה העלתה, שהוא לשון מלכות: **[כ] בי אדני**. לשון בעיא ותחנונים הוא, ובלשון ארמי בייא בייא: **ירד ירדנו**. ירידה היא לנו, רגילים היינו לפרנס אחרים, עכשיו אנו צריכים לך: **[כג] אלהיכם**. בזכותכם, ואם אין זכותכם כדאי, ואלהי אביכם, בזכות אביכם נתן לכם מטמון: **[כד] ויבא האיש**. הבאה אחר הבאה, לפי שהיו דוחפים אותו לחוץ עד שדברו אליו פתח הבית, ומשאמר להם (פסוק כג) שלום לכם, נמשכו ובאו אחריו: **[כה] ויכינו**. הזמינו, עטרוה בכלים נאים: **[כו] הביתה**. מפרזדור לטרקלין: **[כח] ויקדו וישתחוו**. על שאילת שלום. קידה כפיפת קדקד, השתחואה משתטח לארץ: **[כט] אלהים יחנך בני**. בשאר שבטים שמענו חנינה (לעיל לג ה) אשר חנן אלהים את עבדך, ובנימין עדיין לא נלד, לכך ברכו יוסף בחנינה: **[ל] כי נכמרו רחמיו**. שאלו יש לך אח מאם, אמר לו אח היה לי ואיני יודע היכן הוא. יש לך בנים, אמר לו יש לי עשרה, אמר לו ומה שמם, אמר לו (להלן מו כא) בלע ובכר ונני, אמר לו מה טיבן של שמות הללו, אמר לו כלם על שם אחי והצרות אשר מצאוהו, בלע שנבלע בין האמות. בכר שהיה בכור לאמי. אשבל ששבאו אל. גרא שנתגייר באכסניא. ונעמן, שהיה נעים ביותר. אחי וראש אחי היה וראשי היה. מפים מפי אביו למד. וחפים שלא ראה חפתי ולא ראיתי אני חפתו. וארד שירד לבין האמות, כדאיתא במסכת סוטה (לו ב) מיד נכמרו רחמיו: **נכמרו**. נתחממו, ובלשון משנה (בי"מ עד א) על הכמר של זיתים, ובלשון ארמי מכמר בשרא, ובמקרא (איכה ה י) עורנו כתנור נכמרו, נתחממו ונקמטו קמטים קמטים מפני זלעפות רעב. כן דרך כל עור כשמחממין אותו נקמט וכווץ: **[לא] ויתאפק**. נתאמץ. והוא לשון (איוב יב כא) ומזיח אפיקים רפה, וכן (איוב מא ז) אפיקי מגנים, חוזק: **[לב] כי תועבה הוא**. דבר שנאווי הוא למצרים לאכול את העברים, ואונקלוס נתן טעם לדבר: **[לג] הבכור כבורתו**. מכה בגביע וקורא ראובן שמעון לוי ויהודה יששכר וזבולון, בני אם אחת, הסבו כסדר הזה שהוא סדר תולדותיכם וכן כלם, כיון שהגיע לבנימין אמר זה אין לו אם ואני אין לי אם ישב אצלי: **[לד] משאת**. מנות: **חמש ידות**. חלקו עם אחיו ומשאת יוסף ואסנת ומנשה ואפרים: **וישכרו עמו**. ומיום שמכרוהו לא שתו יין, ולא הוא שתה יין, ואותו היום שתו

בראשית פרק-מד

[ב] גביע. כוס ארוך, וקורין לו *מדירניא בלע"ז*: **[ז] חלילה לעבדיך.** חלין הוא לנו, לשון גנאי. ותרגום חס לעבדיך, חס מאת הקדוש ברוך הוא יהי עלינו מעשות זאת והרבה חס ושלוש יש בתלמוד בלשון הזה: **[ח] הן כסף אשר מצאנו.** זה אחד מעשרה קל וחמר האמורים בתורה. וכלן מנויין בברי' רבה: **[י] גם עתה כדבריכם.** אף זו מן הדין, אמת כדבריכם כן הוא שכלכם חיבים בדבר, עשרה שנמצאת גנבה ביד אחד מהם כלם נתפשים, אבל אני אעשה לכם לפני משורת הדין, אשר ימצא אתו יהיה לי עבד: **[יב] בגדול החל.** שלא ירגישו בו שהיה יודע היכן הוא: **[יג] ויעמס איש על חמרו.** בעלי זרוע היו ולא הצרכו לסיע זה את זה לטעון: **[יד] וישבו העירה.** מטרפולין היתה והוא אומר העירה, עיר כל שהיא, אלא שלא היתה חשובה בעיניהם אלא כעיר בינונית של עשרה בני אדם לענין המלחמה: **[יד] עודנו שם.** שהיה ממתין להם: **[טו] הלוא ידעתם כי נחש ינחש וגו'.** הלא ידעתם כי איש חשוב כמוני יודע לנחש ולדעת מדעת ומסברא ובינה כי אתם גנבתם הגביע: **[טז] האלהים מצא.** יודעים אנו שלא סרחנו, אבל מאת הקדוש ברוך הוא נהיתה להביא לנו זאת. מצא בעל חוב מקום לגבות שטר חובו: **ומה נצטדק.** לשון צדק, וכן כל תבה שתחלת יסודה צד"י והיא באה לדבר בלשון מתפעל או נתפעל נותן טי"ת במקום תי"ו, ואינה נתנת לפני אות ראשונה של יסוד התבה אלא באמצע אותיות העקר, כגון נצטדק מגזרת צדק, (דניאל ד ט) ויצטבע מגזרת צבע, (יהושע ט ד) ויצטירו מגזרת (משלי יג יז) ציר אמונים, (יהושע ט יב) הצטידנו מגזרת (לעיל מב כה) צדה לדרך. ותיבה שתחלתה סמ"ך או שי"ן כשהיא מתפעלת התי"ו מפרדת את אותיות העקר, כגון (קהלת יב ה) ויסתבל החגב, מגזרת סבל, (דניאל ז ח) משתכל הוית בקרניא, (מיכה ו טז) וישתמר חקות עמרי, מגזרת שמר, (ישעיה נט טו) וסר מרע משתולל, מגזרת (איוב יב יז) מוליד יועצים שולל, (שמות ט יז) מסתולל בעמי, מגזרת (ירמיה יח טו) דרך לא סלולה:

ויגש

פרשת

[יח] ויגש אליו. דבר באזני אדני. (בראשית רבה) יכנסו דברי באזניך: **ואל יחר אפך.** מכאן אתה למד שדבר אליו קשות: **כי כמוך כפרעה.** חשוב אתה בעיני כמלך, זהו פשוטו. ומדרשו - סופך ללקות עליו בצרעת כמו שלקה פרעה ע"י זקנתי שרה על לילה אחת שעכבה (בראשית רבה). דבר אחר מה פרעה גוזר ואינו מקיים מבטיח ואינו עושה אף אתה כן. וכי זוהי שימת עין שאמרה לשים עיניך עליו, דבר אחר: כי כמוך כפרעה - אם תקניטני אהרוג אותך ואת אדוניך (בראשית רבה): **[יט] אדני שאל את עבדיו.** (בראשית רבה) בתחילה בעלילה באת עלינו, למה היה לך לשאול כל אלה, ביתך היינו מבקשים, או אחותינו אתה מבקש, ואף על פי כן ונאמר אל אדוני לא כחדנו ממך דבר: **[כ] ואחיו מת.** מפני היראה היה מוציא דבר שקר מפיו, אמר - אם אומר לו שהוא קיים - ימר הביאוהו אצלי: **לבדו לאמו.** מאותו האם אין לו עוד אח: **[כב] ועזב את אביו ומת.** אם יעזוב את אביו דואגים אנו שמא ימות בדרך שהרי אמו בדרך מתה: **[כט] וקראו אסון.**

(בראשית רבה) שהשטן מקטרג בשעת הסכנה: **והורדתם את שיבתי וגו'**. עכשיו כשהוא אצלי אני מתנחם בו על אמו ועל אחיו, ואם ימות זה דומה עלי ששלשתן מתו ביום: **[לא]** **והיה כראותו כי אין הנער ומת**. אביו מצרתו: **[לב]** **כי עבדך ערב את הנער**. אם תאמר למה אני נכנס לתגר יותר משאר אחי - הם כולם מבחוץ ואני נתקשרתי בקשר חזק להיות מנודה בשני עולמות: **[לג]** **ישב נא עבדך וגו'**. (בראשית רבה) לכל דבר אני מעולה ממנו, לגבורה, ולמלחמה, ולשמש:

בראשית פרק-מה

[א] **ולא יכול יוסף להתאפק לכל הנצבים**. לא היה יכול לסבול שיהיו מצרים נצבים עליו ושומעים שאחיו מתביישים בהודעו להם: **[ב]** **וישמע בית פרעה**. ביתו של פרעה כלומר עבדיו ובני ביתו ואין זה לשון בית ממש אלא כמו בית ישראל. בית יהודה [מישנדי"ה בלעז]: **[ג]** **נבהלו מפניו**. וכמוהו הבושה: **[ד]** **גשו נא אלי**. ראה אותם נסוגים לאחור, אמר עכשיו אחי נכלמים, קרא להם בלשון רכה ותחנונים והראה להם שהוא מהול (בראשית רבה): **[ה]** **למחיה**. להיות לכם למחיה: **[ו]** **כי זה שנתיים הרעב**. עברו משני הרעב: **[ז]** **לאב**. לחבר ולפטרו [צום בשיטצער. פאטראן]: **ועלו אל אבי**. ארץ ישראל גבוה מכל הארצות: **[יא]** **פן תורש**. דלמא תתמסכן, לשון מוריש ומעשיר: **[יב]** **והנה עיניכם רואות**. בכבודי ושאני אחיכם ושאני מהול ככם. ועוד כי פי המדבר אליכם בלשון הקודש (בראשית רבה): **ועיני אחי בנימין**. (מגילה י"ז) השוה את כולם יחד לומר שכשם שאין לי שנאה על בנימין אחי שהרי לא היה במכירתו, כך אין בלבי שנאה עליכם: **[יד]** **ויפל על צוארי בנימין אחיו ויבך**. על שני מקדשות שעתידים להיות בחלקו של בנימין וסופן להיחרב: **[טו]** **ואחרי כן**. מאחר שראוהו בוכה ולבו שלם עמהם: **דברו אחיו אתו**. שמתחילה היו בושים ממנו: **[טז]** **והקול נשמע בית פרעה**. כמו בבית פרעה וזהו לשון בית ממש: **[יז]** **טענו את בעירכם**. תבואה: **[יח]** **ואת טוב ארץ מצרים**. ארץ גושן. ניבא ואינו יודע מה ניבא, סופה לעשותה כמצולה שאין בה דגים: **חלב הארץ**. כל חלב לשון מיטב הוא: **[יט]** **ואתה צויתה**. מפי לומר להם: **זאת עשו**. כך אמור להם שברשותי הוא: **[כג]** **שלח כזאת**. כחשבון הזה ומהו החשבון י' חמורים וגו'. (רצונו שמלת כזאת המיותרת ובכ"ף הדמיון מורה על כי מעולם לא שלח לו י' חמורים וי' אתונות, רק הכי קאמר קרא. בשם הגאון מהרש"ל): **מטוב מצרים**. מצינו בגמרא ששלח לו יין ישן שדעת זקנים נוחה הימנו. ומדרש אגדה גריסין של פול: **בר ולחם**. כתרגומו: **ומזון**. לפתן (כך גירסאת רא"ם): **[כד]** **אל תרגזו בדרך**. אל תתעסקו בדבר הלכה שלא תרגז עליכם הדרך. דבר אחר - אל תפסעו פסיעה גסה ותכנסו בחימה לעיר, ולפי פשוטו של מקרא יש לומר - לפי שהיו נכלמים - היה דואג שמא יריבו בדרך על דבר מכירתו להתווכח זה עם זה ולומר על ידך נמכר, אתה ספרת לשון הרע עליו וגרמת לנו לשנאתו: **[כו]** **וכי הוא מושל**. ואשר הוא מושל: **ויפג לבו**. נחלף לבו והלך מלהאמין, לא היה לבו פונה אל הדברים, לשון מפיגין טעמן בלשון משנה וכמו (איכה ג) מאין הפוגות (ירמיה מח יא) וריחו לא נמר מתרגמינן וריחאי לא פג: **[כז]** **את כל דברי יוסף**. סימן מסר להם במה שהיה עוסק כשפירש ממנו בפרשת עגלה ערופה, זהו שנאמר וירא את העגלות אשר שלח יוסף ולא נאמר אשר שלח

פרעה: ותחי רוח יעקב. שרתה עליו שכינה שפירשה ממנו: **[כח]** רב עוד. רב לי עוד שמחה וחדוה הואיל ועוד יוסף בני חי:

בראשית פרק-מו

[א] בארה שבע. כמו לבאר שבע, ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בתחילתה: לאלוהי אביו יצחק. חייב אדם בכבוד אביו יותר מבכבוד זקנו לפיכך תלה ביצחק ולא באברהם: **[ב]** יעקב יעקב. לשון חיבה: **[ג]** אל תירא מרדה מצרימה. לפי שהיה מיצר על שנזקק לצאת לחוצה לארץ: **[ד]** ואנכי אעלך. הבטיחו להיות נקבר בארץ: **[ו]** אשר רכשו בארץ כנען. אבל מה שרכש בפדן ארם נתן הכל לעשו בשביל חלקו במערת המכפלה, אמר נכסי חוצה לארץ אינן כדאי לי וזהו אשר כריתי לי, העמיד לו צבורין של זהב וכסף כמין כרי ואמר לו טול את אלו: **[ז]** ובנות בניו. סרח בת אשר, ויוכבד בת לוי: **[ח]** הבאים מצרימה. על שם השעה קורא להם הכתוב באים. ואין לתמוה על אשר לא כתב אשר באו: **[י]** בן הכנענית. בן דינה שנבעלה לכנעני, כשהרגו את שכם לא הייתה דינה רוצה לצאת עד שנשבע לה שמעון שישאנה (בראשית רבה): **[טו]** אלה בני לאה ואת דינה בתו. הזכרים תלה בלאה והנקבות תלה ביעקב ללמדך אשה מזרעת תחלה יולדת זכר, איש מזריע תחלה יולדת נקבה: **[שלשים ושלוש]**. ובפרטן אי אתה מוצא אלא שלשים ושנים, אלא זו יוכבד שנולדה בין החומות בכניסתן לעיר שנאמר אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה במצרים ואין הורתה במצרים: **[יט]** בני רחל אשת יעקב. ובכולן לא נאמר בהן אשת אלא שהיתה עיקרו של בית: **[כו]** כל הנפש הבאה ליעקב. שיצאו מארץ כנען לבוא למצרים. ואין הבאה זו לשון עבר, אלא לשון הווה, כמו (אסתר ב) בערב היא באה וכמו והנה רחל בתו באה עם הצאן, לפיכך טעמו למטה באל"ף, לפי שכשיצאו לבוא מארץ כנען לא היו אלא שישים ושש. והשני כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים הוא לשון עבר לפיכך טעמו למעלה בבי"ת לפי שמשבאו שם היו שבעים שמצאו שם יוסף ושני בניו ונתוספה להם יוכבד בין החומות. (ועיין בביאור לת"י ומשם תמצא להרוות צמאונך ברש"י) ולדברי האומר תאומות נולדו עם השבטים צריכים אנו לומר שמתו לפני ירידתן למצרים שהרי לא נמנו כאן. מצאתי בויקרא רבה עשו שש נפשות היו לו והכתוב קורא אותן נפשות ביתו לשון רבים, לפי שהיו עובדין לאלהות הרבה, יעקב שבעים היו לו והכתוב קורא אותן נפש, לפי שהיו עובדים לאל אחד: **[כח]** להורות לפניו. כתרגומו לפנות לו מקום ולהורות האיך יתיישב בה: לפניו. קודם שיגיע לשם. ומדרש אגדה: להורות לפניו לתקן לו בית תלמוד שמשם תצא הוראה: **[כט]** ויאסור יוסף מרכבתו. הוא עצמו אסר את הסוסים למרכבה להזדרז לכבוד אביו: **[ל]** וירא אליו. יוסף נראה אל אביו: **[ויבך על צואריו עוד]**. לשון הרבות בכיה. וכן (איוב לד) כי לא על איש ישים, עוד לשון רבוי הוא, אינו שם עליו עלילות נוספות על חטאיו, אף כאן הרבה והוסיף בבכי יותר על הרגיל אבל יעקב לא נפל על צוארי יוסף ולא נשקו. ואמרו רבותינו שהיה קורא את שמע: **[ל]** אמותה הפעם. פשוטו כתרגומו ומדרשו - סבור הייתי למות שתי מיתות בעולם הזה ובעולם הבא, שנסתלקה שכינה ממני, והייתי אומר שיתבעני הקב"ה מיתתך, עכשיו שעודך חי לא אמות אלא פעם אחת: **[לא]** ואמרה אליו אחי וגו'. ועוד אומר לו (פסוק לב) והאנשים

רועי צאן וגו': **[לד]** בעבור תשבו בארץ גשן. והיא צריכה לכם שהיא ארץ מרעה, וכשתאמרו לו שאין אתם בקיאים במלאכה אחרת ירחיקכם מעליו ויושיבכם שם: **כי תועבת מצרים וגו'.** לפי שהם להם אלהות.

בראשית פרק-מז

[ב] ומקצה אחיו. מן הפחותים שבהם לגבורה שאין נראים גיבורים, שאם יראה אותם גיבורים יעשה אותם אנשי מלחמתו. ואלה הם ראובן שמעון לוי יששכר ובנימין, אותם שלא כפל משה שמותם כשברכם, אבל שמות הגיבורים כפל, וזאת ליהודה שמע ה' קול יהודה, ולגד אמר ברוך מרחיב גד. ולנפתלי אמר נפתלי. ולדן אמר דן. וכן לזבולן, וכן לאשר זה לשון בראשית רבה שהיא אגדת ארץ ישראל אבל בגמרא בבבלי שלנו (בבא קמא צ"ב) מצינו שאותם שכפל משה שמותם הם החלשים ואותן הביא לפני פרעה, ויהודה שהוכפל שמו לא הוכפל משום חלשות, אלא טעם יש בדבר כדאיתא בבבא קמא ובברייתא דספרי שנינו בה בזאת הברכה כמו בגמרא שלנו: **[ו]** אנשי חיל. בקיאים באומנותן לרעות צאן: **על אשר לי.** על צאן שלי: **[ז]** ויברך יעקב. היא שאילת שלום כדרך כל הנראים לפני המלכים לפרקים, שליד"ר בלע"ז [גריסען]: **[ט]** שני מגורי. ימי גרותי כל ימי הייתי גר בארץ: **ולא השיגו.** בטובה: **[י]** ויברך יעקב. כדרך כל הנפטרים מלפני שרים מברכים אותם ונוטלים רשות ומה ברכה ברכו שיעלה נילוס לרגליו לפי שאין מצרים שותה מי גשמים אלא נילוס עולה ומשקה ומברכתו של יעקב ואילך היה פרעה בא אל נילוס והוא עולה לקראתו ומשקה את הארץ [תנחומא]: **[יא]** רעמסס. מארץ גושן היא: **[יב]** לפי הטף. לפי הצריך לכל בני ביתם: **[יג]** ולחם אין בכל הארץ. חוזר לענין הראשון לתחלת שני הרעב: **ותלה.** כמו ותלאה לשון עייפות כתרגומו ודומה לו (משלי כו) כמתלהלה היורה זיקים: **[טו]** אפס. כתרגומו שלים: **[יח]** בשנה השנית. שנית לשני הרעב: **כי אם תם הכסף וגו'.** כי אשר תם הכסף והמקנה ובא הכל אל יד אדוני: **בלתי אם גויתנו.** כמו אם לא גויתנו: **[יט]** ותן זרע. לזרוע האדמה ואע"פ שאמר יוסף ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר מכיון שבא יעקב למצרים באה ברכה לרגליו והתחילו לזרוע וכלה הרעב וכן שנינו בתוספתא דסוטה: **לא תשם - לא תהא שממה.** לא תבור לשון שדה בור שאינו חרוש: **[כ]** ותהי הארץ לפרעה. קנויה לו: **[כא]** ואת העם העביר. יוסף מעיר לעיר לזכרון שאין להם עוד חלק בארץ והושיב של עיר זו בחברתה, ולא הוצרך הכתוב לכתוב זאת אלא להודיע שבחו של יוסף שנתכוין להסיר חרפה מעל אחיו שלא יהיו קורין אותם גולים (חולין ס): **מקצה גבול מצרים וגו'.** כן עשה לכל הערים אשר במלכות מצרים מקצה גבולה ועד קצה גבולה: **[כב]** הכהנים. הכומרים כל לשון כהן משרת לאלהות הוא חוץ מאותן שהם לשון גדולה כמו כהן מדין כהן און: **חוק לכהנים.** חק כך וכך לחם ליום: **[כג]** הא. כמו הנה כמו (יחזקאל טז) וגם אני הא דרכך בראש נתתי: **[כה]** נמצא חן. לעשות לנו זאת כמו שאמרת: **והיינו עבדים לפרעה.** להעלות לו המס הזה בכל שנה לחק שלא יעבור: **[כז]** וישב ישראל בארץ מצרים. והיכן בארץ גושן שהיא מארץ מצרים: **ויאחזו בה.** לשון אחוזה:

[כח] ויחי יעקב. למה פרשה זו סתומה, לפי שכיון שנפטר יעקב אבינו נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרת השעבוד שהתחילו לשעבדם. דבר אחר שבקש לגלות את הקץ לבניו ונסתם ממנו: **[כט]** ויקרבו ימי ישראל למות. כל מי שנאמר בו קריבה למות לא הגיע לימי אבותיו. [יצחק חי מאה ושמונים ויעקב מאה ארבעים ושבע. בדוד נאמר קריבה, אביו חי ארבע מאות שנים והוא חי שבעים]: **ויקרא לבנו ליוסף**. למי שהיה יכולת בידו לעשות: **שים נא ידך**. והשבע: **חסד ואמת**. חסד שעושים עם המתים הוא חסד של אמת, שאינו מצפה לתשלום גמול: **אל נא תקברני במצרים**. סופה להיות עפרה כנים ומרחשין תחת גופי ושאין מתי חוצה לארץ חיים אלא בצער גלגול מחלות, ושלא יעשוני מצרים עבודה זרה: **[ל]** **ושכבתי עם אבתי**. וי"ו זו מחבר למעלה לתחלת המקרא (פסוק כט) שים נא ידך תחת ירכי והשבע לי, ואני סופי לשכב עם אבותי, ואתה תשאני ממצרים. ואין לומר ושכבתי עם אבותי, השכיבני עם אבותי במערה, שהרי כתיב אחריו ונשאתני ממצרים וקברתני בקברתם. ועוד, מצינו בכמה מקומות לשון שכובה עם אבותיו היא הגויעה, ולא הקבורה, כמו (מ"א ב י) וישכב דוד עם אבותיו, ואחר כך ויקבר בעיר דוד: **[לא]** **וישתחו ישראל**. תעלא בעדניה סגיד ליה: **על ראש המטה**. הפך עצמו לצד השכינה, מכאן אמרו שהשכינה למעלה מראשותיו של חולה. דבר אחר על ראש המטה, על שהיתה מטתו שלמה שאין בה רשע, שהרי יוסף מלך הוא, ועוד שנשבה לבין הגוים, והרי הוא עומד בצדקו:

בראשית פרק-מח

[א] ויאמר ליוסף. אחד מן המגידים, והרי זה מקרא קצר. ויש אומרים אפרים היה רגיל לפני יעקב בתלמוד, וכשחלה יעקב בארץ גושן, הלך אפרים אצל אביו למצרים והגיד לו: **ויקח את שני בניו עמו**. כדי שיברכם יעקב לפני מותו: **[ב]** **ויגד**. המגיד ליעקב, ולא פרש מי, והרבה מקראות קצרי לשון: **ויתחזק ישראל**. אמר אף על פי שהוא בני, מלך הוא ואחלוק לו כבוד. מכאן שחולקין כבוד למלכות, וכן משה חלק כבוד למלכות (שמות יא ח) וירדו כל עבדיך אלה אלי, וכן אליהו (מ"א יח מו) וישנס מתניו וגו': **[ד]** **ונתתיך לקהל עמים**. בשרני שעתידים לצאת ממני עוד קהל ועמים ואף על פי שאמר לי (לעיל לה יא) גוי וקהל גוים, גוי אמר לי על בנימין, קהל גוים הרי שנים לבד מבנימין, ושוב לא נלד לי בן, למדני שעתיד אחד משבטי לחלק, ועתה אותה מתנה אני נותן לך: **[ה]** **הנולדים לך** עד באי אליך. לפני בואי אליך, כלומר שנלדו משרשת ממני עד שבאתי אצלך: **לי הם**. בחשבון שאר בני הם לטול חלק בארץ איש כנגדו: **[ו]** **ומולדתך** וגו'. אם תוליד עוד לא יהיו במנין בני אלא בתוך שבטי אפרים ומנשה יהיו נכללים, ולא יהא להם שם בשבטים לענין הנחלה, ואף על פי שנתחלקה הארץ למנין גלגלתם כדכתיב (במדבר כו נד) לרב תרבו נחלתו, וכל איש ואיש נטל בשוה חוץ מן הבכורות,

מכל מקום לא נקראו שבטים אלא אלו [להטיל גורל הארץ למנין שמות השבטים, ונשיא לכל שבט ושבט. ודגלים לזה ולזה]: **[ז]** ואני בבאי מפדן וגו'. ואף על פי שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען, ולא כך עשיתי לאמך, שהרי סמוך לבית לחם מתה: **כברת ארץ**. מדת ארץ, והם אלפים אמה כמדת תחום שבת, כדברי רבי משה הדרשן. ולא תאמר שעכבו עלי גשמים מלהוליכה ולקברה בחברון, עת הגריד היה, שהארץ חלולה ומנקבת כקברה: **ואקברה שם**. ולא הולכתיה אפלו לבית לחם להכניסה לארץ, וידעתי שיש בלבך עלי [תרעומת], אבל דע לך שעל פי הדבור קברתיה שם שתהא לעזרה לבניה כשיגלה אותם נבוזראדן, והיו עוברים דרך שם, יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים, שנאמר (ירמיה לא יד) קול ברמה נשמע רחל מבכה על בניה וגו', והקדוש ברוך הוא משיבה (ירמיה לא טו) יש שכר לפעלתך נאם ה' וישבו בנים לגבולם. ואונקלוס תרגם כרוב ארעא, כדי שעור חרישת יום [הארץ]. ואומר אני שהיה להם קצב שהיו קורין אותו כדי מחרשה אחת, קרואידי"א בלע"ז [מלוא מחרשה], כדאמרנן (בבא מציעא קז א) כרוב ותני, (יומא מג ב) כמה דמסיק תעלא מבי כרבא: **[ח]** וירא ישראל את בני יוסף. בקש לברכם ונסתלקה שכינה ממנו, לפי שעתיד ירבעם ואחאב לצאת מאפרים, ויהוא ובניו ממנשה: **ויאמר מי אלה**. מהיכן יצאו אלו שאינן ראויין לברכה: **[ט]** בזה [הראה לו] שטר ארוסין ושטר כתבה, ובקש יוסף רחמים על הדבר ונחה עליו רוח הקדש: **ויאמר קחם נא אלי ואברכם**. זהו שאמר הכתוב (הושע יא ג) ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועתיו, תרגלתי רוחי ביעקב בשביל אפרים, עד שלקחן על זרועותיו: **[יא]** לא פללתי. לא מלאני לבי לחשב מחשבה שאראה פניך עוד. פללתי לשון מחשבה, כמו (ישעיה טז ג) הביאי עצה עשו פלילה: **[יב]** ויוצא יוסף אתם. לאחר שנשקם הוציאם יוסף מעם ברכיו כדי לישבם, זה לימין וזה לשמאל לסמוך ידיו עליהם ולברכם: **וישתחו לאפיו**. כשחזר לאחוריו מלפני אביו: **[יג]** את אפרים בימינו משמאל ישראל. הבא לקראת חברו ימינו כנגד שמאל חברו, וכיון שהוא הבכור מימין לברכה: **[יד]** שכל את ידיו. כתרגומו אחכמנון, בהשכל וחכמה השכיל את ידיו (לכך, ומדעת), כי יודע היה כי מנשה הבכור, ואף על פי כן לא שת ימינו עליו: **[טז]** המלאך הגאל אתי. מלאך הרגיל להשתלח אלי בצרתי, כענין שנאמר (בראשית לא יא. יג) ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב וגו' אנכי האל בית אל: **יברך את הנערים**. מנשה ואפרים: **וידגו**. כדגים הללו שפריים ורבים ואין עין הרע שולטת בהם: **[יז]** ויתמך יד אביו. הרימה מעל ראש בנו ותמכה בידו: **[יט]** ידעתי בני ידעתי. שהוא הבכור: **גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל**. שעתיד גדעון לצאת ממנו שהקדוש ברוך הוא עושה נס על ידו: **ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו**. שעתיד יהושע לצאת ממנו שינחיל את הארץ וילמד תורה לישראל: **וזרעו יהיה מלא הגוים**. כל העולם יתמלא בצאת שמעו כשיעמיד חמה בגבעון וירח בעמק אילון: **[כ]** בך יברך ישראל. הבא לברך את בניו, יברכם בברכתם ויאמר איש לבנו ישימך אלהים כאפרים וכמנשה: **וישם את אפרים**. בברכתו לפני מנשה, להקדימו בדגלים ובחנכת הנשיאים: **[כב]** ואני נתתי לך. לפי שאתה טורח להתעסק בקבורתי, וגם אני נתתי לך נחלה שתקבר בה, ואי זו, זו שכם, שנאמר (יהושע כד לב) ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם: **שכם אחד על אחיך**. שכם ממש, היא תהיה לך חלק אחד יתרה על אחיך: **בחרבי ובקשתי**. כשהרגו שמעון ולוי את אנשי שכם נתכנסו כל סביבותיהם להזדוג להם וחגר יעקב כלי מלחמה כנגדן. דבר אחר שכם אחד היא הבכורה שיטלו בניו שני חלקים, ושכם לשון חלק הוא, והרבה יש לו דומים במקרא (תהלים כא יג) כי תשיתמו שכם, תשית שונאי לפני לחלקים, (שם ס ח) אחלקה שכם, (הושע ו ט) דרך ירצחו שכמה, איש חלקו, (צפניה ג ט) לעבדו שכם אחד: **אשר לקחתי מיד האמרי**. מיד עשו שעשה מעשה אמורי. דבר אחר שהיה צד אביו באמרי פיו: **בחרבי ובקשתי**. היא חכמתו ותפלתו:

בראשית פרק-מט

[א] ואגידה לכם. בקש לגלות את הקץ ונסתלקה שכינה ממנו והתחיל אומר דברים אחרים: **[ג] וראשית אוני.** היא טפה ראשונה שלו, שלא ראה קרי מימיו: **אוני.** כוחי, כמו (הושע יב ט) מצאתי און לי, (ישעיה מ כו) מרוב אונים, (שם כט) ולאין אונים: **יתר שאת.** ראוי היית להיות יתר על אחיך בכהנה, לשון נשיאות כפים: **ויתר עז.** במלכות, כמו (ש"א ב י) ויתן עז למלכו. ומי גרם לך להפסיד כל אלה: **[ד] פחז כמים.** הפחז והבהלה אשר מהרת להראות כעסך, כמים הללו הממהרים למרוצתם, לכך **אל תותר.** אל תרבה לטל כל היתרות הללו שהיו ראויות לך. ומהו הפחז אשר פחזת. **כי עלית משכבי אביך אז חללת.** אותו שעלה על יצועי, שם שכינה שהיה דרכה להיות עולה על יצועי: **פחז.** שם דבר הוא לפיכך טעמו למעלה וכלו נקוד פת"ח, ואלו היה לשון עבר היה נקוד חציו קמ"ץ וחציו פת"ח וטעמו למטה: **יצועי.** לשון משכב על שם שמציעים אותו על ידי לבדין וסדינין, והרבה דומים לו (תהלים קלב ג) אם אעלה על ערש יצועי, (תהלים סג ז) אם זכרתיך על יצועי: **[ה] שמעון ולוי אחים.** בעצה אחת על שכם ועל יוסף. (לעיל לו יט. כ) ויאמרו איש אל אחיו ועתה לכו ונהרגהו, מי הם, אם תאמר ראובן או יהודה, הרי לא הסכימו בהריגתו, אם תאמר בני השפחות, הרי לא היתה שנאתן שלמה, שנאמר (שם ב) והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה ונמי, יששכר וזבולן לא היו מדברים בפני אחיהם הגדולים מהם, על כרחך שמעון ולוי הם, שקראם אביהם אחים: **כלי חמס.** אמנות זו של רציחה, חמס הוא בידיהם, מברכת עשו היא, זו אמנות שלו היא, ואתם חמסתם אותה המנו: **מכרתיהם.** לשון כלי זין, הסיף בלשון יוני מכי"ר. דבר אחר מכרתיהם. בארץ מגורתם נהגו עצמן בכלי חמס, כמו (יחזקאל טז ג) מכרתיתך ומלדתיתך, וזה תרגום של אונקלוס: **[ו] בסדם אל תבא נפשי.** זה מעשה זמרי, כשנתקבצו שבטו של שמעון להביא את המדינית לפני משה, ואמרו לו זו אסורה או מתרת, אם תאמר אסורה, בת יתרו מי התירה לך, אל יזכר שמי בדבר, שנאמר (במדבר כה יד) זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעוני, ולא כתב בן יעקב: **בקהלם.** כשיקהיל קרח שהוא משבטו של לוי את כל העדה על משה ועל אהרן: **אל תחד כבדי.** שם, אל יתיחד עמהם שמי, שנאמר (במדבר טז א) קרח בן יצהר בן קהת בן לוי, ולא נאמר בן יעקב אבל בדברי הימים כשנתיחסו בני קרח על הדוכן, נאמר (דה"א ו כב) בן קרח בן יצהר בן קהת בן לוי בן ישראל: **אל תחד כבדי.** כבוד לשון זכר הוא, ועל כרחך אתה צריך לפרש כמדבר אל הכבוד ואומר אתה כבודי אל תתיחד עמם, כמו (ישעיה יד כ) לא תחד אתם בקבורה: **כי באפס הרגו איש.** אלו חמור ואנשי שכם, ואינם חשובין כלם אלא כאיש אחד וכן הוא אומר בגדעון (שופטים ו טז) והכית את מדין כאיש אחד, וכן במצרים (שמות טו א) סוס ורוכבו רמה בים, זהו מדרשו. ופשוטו אנשים הרבה קורא איש, כל אחד לעצמו, באפס הרגו כל איש שכעסו עליו, וכן (יחזקאל יט ג) וילמד לטרף טרף אדם אכל: **וברצנם עקרו שור.** רצו לעקר את יוסף שנקרא שור, שנאמר (דברים לג יז) בכור שורו הדר לו. עקרו אישירוטו"ר בלע"ז [לכרות גידי השוק], לשון (יהושע יא ו) את סוסייהם תעקר: **[ז] ארוו אפס כי עז.** אפלו בשעת תוכחה לא קלל אלא אפס, וזהו שאמר בלעם (במדבר כג ח) מה אקוב לא קבה אל: **אחלקם ביעקב.** אפרידם זה מזה שלא יהא לוי במנין השבטים, והרי הם חלוקים. דבר אחר אין לך עניים וסופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון, כדי שיהיו נפוצים,

ושבטו של לוי עשאו מחזר על הגרנות לתרומות ולמעשרות, נתן לו תפוצתו דרך כבוד: **[ח]** **יהודה אתה יודוך אחיך**. לפי שהוכיח את הראשונים בקנטורים התחיל יהודה לסוג לאחוריו (שלא יוכיחנו על מעשה תמר) וקראו יעקב בדברי רצוי יהודה לא אתה כמותם: **ידך בערף איביך**. בימי דוד, שנאמר (ש"ב כב מא) ואויבי תתה לי ערף: **בני אביך**. על שם שהיו מנשים הרבה לא אמר בני אמך, כדרך שאמר יצחק (לעיל כז כט): **[ט]** **גור אריה**. על דוד נתנבא, בתחלה גור (שמואל ב' ה ב) בהיות שאול מלך עלינו אתה היית המוציא והמביא את ישראל, ולבסוף אריה כשהמליכוהו עליהם, וזהו שתרגם אונקלוס שלטון יהא בשרויא, בתחלתו: **מטרף**. ממה שחשדתיך (לעיל לו לג) בטרף טרף יוסף חיה רעה אכלתהו, וזהו יהודה שנמשל לאריה: **בני עלית**. סלקת את עצמך, ואמרת (שם כז) מה בצע וגו'. וכן מהריגת תמר שהודה (לעיל לח כז) צדקה ממני, לפיכך כרע רבץ וגו' בימי שלמה (מ"א ה ה) איש תחת גפנו וגו': **[י]** **לא יסור שבט מיהודה**. מדוד ואלך, אלו ראשי גליות שבבבל שרודים את העם בשבט שממנים על פי המלכות: **ומחקק מבין רגליו**. תלמידים, אלו נשיאי ארץ ישראל: **עד כי יבא שילה**. מלך המשיח שהמלוכה שלו, וכן תרגם אונקלוס. ומדרש אגדה שילו, שי לו, שנאמר (תהלים עו יב) יובילו שי למורא: **ולו יקתה עמים**. אסיפת עמים, שהיו"ד עיקר היא ביסוד, כמו (יחזקאל כח יז) יפעתך, ופעמים שנופלת ממנו, וכמה אותיות משמשות בלשון זה והם נקראים עיקר נופל, כגון נו"ן של נוגף ושל נושך ואל"ף (איוב יג יז) שבאחותי באזניכם, (יחזקאל כא כ) ושבאבחת חרב (מ"ב ד ב) ואסוך שמן. אף זה יקתה עמים, אסיפת עמים, שנאמר (ישעיהו יא י) אליו גוים ידרשו, ודומה לו (משלי ל יז) עין תלעג לאב ותבז ליקתה אם, לקבוץ קמטים שבפנים מפני זקנתה. ובתלמוד (יבמות קו ב) דיתבי ומקהו אקהתא בשוקי דנהרדעא, ויכול היה לומר קהית עמים: **[יא]** **אסרי לגפן עירה**. נתנבא על ארץ יהודה שתהא מושכת יין כמעין, איש יהודה יאסר לגפן עיר אחד ויטעננו מגפן אחת, ומשורק אחד בן אתון אחד: **שורקה**. זמורה ארכה, **קורייד"א בלע"ז** [עריס]: **כבס ביין**. כל זה לשון רבוי יין: **סותה**. לשון מין בגד הוא, ואין לו דמיון במקרא: **אסרי**. כמו אוסר, דוגמתו (תהלים קיג ז) מקימי מעפר דל, (שם קכג א) היושבי בשמים, וכן בני אתנו כענין זה. ואונקלוס תרגם במלך המשיח. גפן הם ישראל, עירה זו ירושלים. שורקה אלו ישראל (ירמיה ב כא) ואנכי נטעתך שורק: **בני אתונו**. יבנון היכליה, לשון שער האיתון בספר יחזקאל (מ טו). ועוד תרגמו בפנים אחרים גפן אלו צדיקים. בני אתונו עבדי אורייתא באלפן, על שם (שופטים ה י) רוכבי אתונות צחורות. **כבס ביין**. יהא ארגוון טב לבושהי, דומה ליין, וצבעונין הוא לשון סותה שהאשה לובשתן ומסיתה בהן את הזכר לתן עיניו בה. ואף רבותינו פרשו בתלמוד לשון הסתת שכרות במסכת כתבות (דף קיא ב) ועל היין, שמא תאמר אינו מרוה, תלמוד לומר סותה: **[יב]** **חכלילי**. לשון אודם כתרגומו וכן (משלי כג כט) למי חכלילות עינים, שכן דרך שותי יין עיניהם מאדימין: **מחלב**. מרוב חלב [שיהא בארצו מרעה טוב לעדרי צאן, וכן פרוש המקרא אדם עינים יהא מרוב יין, ולבן שנים יהא מרוב חלב]. ולפי תרגומו עינים לשון הרים, שמשם צופים למרחוק. ועוד תרגמו בפנים אחרות לשון מעינות וקלוח היקבים. נעווהי, יקבים שלו, ולשון ארמי הוא במסכת עבודה זרה (דף עד ב) נעוא ארתחו. יחורן בקעתיה, תרגם שנים לשון (ש"א יד ד) שני הסלעים: **[יג]** **זבלון לחוף ימים**. על חוף ימים תהיה ארצו. חוף כתרגומו ספר, **מרק"א בלע"ז** [גבול], והוא יהיה מצוי תדיר על חוף אניות, במקום הנמל, שאניות מביאות שם פרקמטיא, שהיה זבולן עוסק בפרקמטיא, וממציא מזון לשבט יששכר והם עוסקים בתורה, הוא שאמר משה (דברים לג יח) שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך, זבולן יוצא בפרקמטיא ויששכר עוסק בתורה באהלים: **וירכתו על צידן**. סוף גבולו יהיה סמוך לצידון. ירכתו, סופו, כמו (שמות כו כב) ולירכתי המשכן: **[יד]** **יששכר חמור גרם**. חמור בעל עצמות, סובל עול תורה כחמור חזק שמטעינין אותו משאוי כבד: **רבץ בין**

המשפטים. כחמור המהלך ביום ובלילה ואין לו לינה בבית וכשהוא רוצה לנוח רובץ לו בין התחומין בתחומי העירות שמוליך שם פרקמטיא: **[טו]** **וירא מנוחה כי טוב.** ראה לחלקו ארץ מבורכת וטובה להוציא פירות: **ויט שכמו לסבל.** עול תורה: **ויהי.** לכל אחיו ישראל: **למס עבד.** לפסוק להם הוראות של תורה וסדרי עבורין, שנאמר (דה"א יב לג) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים, מאתים ראשי סנהדראות העמיד, וכל אחיהם על פיהם: **ויט שכמו.** השפיל שכמו כמו (שמואל ב' כב י) ויט שמים (תהלים עח א) הטו אזנכם. ואונקלוס תרגמו בפנים אחרים ויט שכמו לסבל מלחמות ולכבוש מחוזות שהם יושבים על הספר, ויהי האויב כבוש תחתיו למס עובד: **[זו]** **דן ידין עמו.** ינקם נקמת עמו מפלשתים, כמו (דברים לב לו) כי ידין ה' עמו: **כאחד שבטי ישראל.** כל ישראל יהיו כאחד עמו ואת כלם ידין, ועל שמשון נבא נבואה זו. ועוד יש לפרש כאחד שבטי ישראל כמיוחד שבשבטים הוא דוד שבא מיהודה: **[זי]** **שפיפן.** הוא נחש. ואומר אני שקרוי כן על שם שהוא נושף, כמו (בראשית ג טו) ואתה תשופנו עקב: **הנשך עקבי סוס.** כך דרכו של נחש, ודמהו לנחש הנושך עקבי סוס, ונופל רכבו אחור שלא נגע בו. ודוגמתו מצינו בשמשון (שופטים טז כט) וילפת שמשון את שני עמודי התוך ונגי' ושעל הגג מתו. ואונקלוס תרגם כחיוי חורמן, שם מין נחש, שאין רפואה לנשיכתו, והוא צפעוני, וקרוי חורמן על שם שעושה הכל חרם. וכפתנא, כמו פתן. יכמון, יארוב: **[יח]** **לישועתך קויתי ה'.** נתנבא שינקרו פלשתים את עיניו, וסופו לומר (שופטים טז כח) זכרני נא וחזקני נא אך הפעם ונגי': **[יט]** **גד גדוד יגודנו.** כלם לשון גדוד הם, וכך חברו מנחם. ואם תאמר אין גדוד בלא שני דלתיין, יש לומר גדוד שם דבר צריך שני דלתיין, שכן דרך תבה בת שתי אותיות לכפול בסופה, ואין יסודה אלא שתי אותיות, וכן אמר (משלי כו ב) כצפור לנוד, מגזרת (איוב ז ד) ושבעתי נדודים, (שופטים ה כז) שם נפל שדוד, מגזרת (תהלים צא ו) ישוד צהרים, אף יגוד, יגודנו, וגדוד, מגזרה אחת הם. וכשהוא מדבר בלשון יפעל אינו כפול, כמו יגוד, ינוד, ירום, ישוד, ישוב, וכשהוא מתפעל או מפעיל אחרים הוא כפול, כמו יתגודד, יתרומם, יתבולל, יתעודד. ובלשון מפעיל (תלים קמו ט) יתום ואלמנה יעודד, (ישעי מט ה) לשובב יעקב אליו, (שם נח יב) משובב נתיבות. יגודנו האמור כאן אינו לשון שיפעילוהו אחרים, אלא כמו יגוד המנו, כמו (ירמיה י כ) בני יצאוני, יצאו ממני. גד גדוד יגודנו. גדודים יגודו המנו, שיעברו הירדן עם אחיהם למלחמה כל חלוץ עד שנכבשה הארץ: **והוא יגוד עקב.** כל גדודיו ישובו על עקבם לנחלתם שלקחו בעבר הירדן, ולא יפקד מהם איש: **עקב.** בדרכן ובמסלותם שהלכו ישובו, כמו (תהלים עז כ) ועקבותיך לא נודעו, וכן (שה"ש א ח) בעקבי הצאן, בלשון לעיז תרצ"יש [עקבות]: **[כ]** **מאשר שמנה לחמו.** מאכל הבא מחלקו של אשר יהא שמן, שיהיו זיתים מרבים בחלקו, והוא מושך שמן כמעין. וכן ברכו משה (דברים לג כד) וטבל בשמן רגלו, כמו ששנינו במנחות (דף פה ב) פעם אחת הצרכו אנשי לודקיא לשמן וכי': **[כא]** **אילה שלחה.** זו בקעת גנוסר שהיא קלה לבשל פירותיה כאילה זו שהיא קלה לרוץ. אילה שלוחה. אילה משלחת לרוץ: **הנתן אמרי שפר.** כתרגומו. דבר אחר על מלחמת סיסרא נתנבא (שופטים ד ו) ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי ונגי', והלכו שם בזריזות, וכן נאמר שם לשון שלוח (שופטים ה טו) בעמק שלח ברגליו: **הנתן אמרי שפר.** על ידם שרו דבורה וברק שירה. ורבותינו דרשוהו על יום קבורת יעקב כשערער עשו על המערה, במסכת סוטה (דף יג א). ותרגומו יתרמי עדביה יפול חבלו, והוא יודה על חלקו אמרים נאים ושבת: **[כב]** **בן פרת.** בן חן, והוא לשון ארמי אפריון נמטייה לרבי שמעון בסוף בבא מציעא (ק"ט א): **בן פרת עלי עין.** חנו נטוי על העין הרואה אותו: **בנות צעדה עלי שור.** בנות מצרים היו צועדות על החומה להסתכל ביפיו. ובנות הרבה צעדה, כל אחת ואחת במקום שתוכל לראותו משם. עלי שור. על ראיתו, כמו (במדבר כד יז) אשורנו ולא קרוב.

ומדרשי אגדה יש רבים, וזה נוטה לישוב המקרא: **פרת**. תי"ו שבו הוא תקון הלשון, כמו (קהלת ג יח) על דברת בני האדם: **שור**. כמו לשור: **עלי שור**. בשביל לשור. ותרגום של אנקלוס בנות צעדה עלי שור תרין שבטין יפקון מבנוהי וכו'. וכתב בנות על שם בנות מנשה בנות צלפחד שנטלו חלק בשני עברי הירדן. ברי דיסגי יוסף פורת לשון פריה ורביה. ויש מדרשי אגדה המתישבים על הלשון בשעה שבא עשו לקראת יעקב, בכלן קדמו האמהות ללכת לפני בניהם להשתחוות, וברחל כתיב (לעיל לג ז) נגש יוסף ורחל וישתחוו. אמר יוסף רשע הזה עינו רמה, שמא יתן עיניו באמי, יצא לפניו ושרבב קומתו לכסותה, והוא שברכו אביו בן פורת, הגדלת עצמך יוסף עלי עין של עשו, לפיכך זכית לגדלה: **בנות צעדה עלי שור**. להסתכל בך בצאתך על מצרים. ועוד דרשוהו לענין שלא תשלט בזרעו עין רעה, ואף כשברך מנשה ואפרים ברכם כדגים שאין עין רעה שולטת בהם: **[כג] וימררו ורבו**. וימררוהו אחיו, וימררוהו פוטיפר ואשתו לאסרו, לשון (שמות א יד) וימררו את חייהם: **ורבו**. נעשו לו אחיו אנשי ריב. ואין הלשון הזה לשון פעלו, שאם כן היה לו לנקד ורבו, כמו (במדבר כ יג) המה מי מריבה אשר רבו וכו'. ואף אם לשון רבית חצים הוא, כך היה לו להנקד. ואינו אלא לשון פעלו, כמו שמו שמים (ירמיה ב יב), שהוא לשון הושמו, וכן (איוב כד כד) רומו מעט, שהוא לשון הורמו. אלא שלשון הורמו והושמו על ידי אחרים, ולשון שמו, רמו, רבו, מאליהם הוא, משוממים את עצמם, נתרוממו מעצמם, נעשו אנשי ריב. וכן (ישעיה כג ב) דמו יושבי אי, כמו נדמו. וכן תרגם אנקלוס ונקמוהי: **בעלי חצים**. שלשונם כחץ. ותרגומו לשון (במדבר לא לו) ותהי המחצה, אותן שהיו ראויים לחלוק עמו נחלה: **[כד] ותשב באיתן קשתו**. נתישבה בחזק. קשתו, חזקו: **ויפזו זרעי ידיו**. זו היא נתינת טבעת על ידו, לשון (מלכים א י יח) זהב מופז, זאת היתה לו מידי הקדוש ברוך הוא שהוא אביר יעקב, ומשם עלה להיות רעה אבן ישראל, עיקרון של ישראל לשון (זכריה ד ז) האבן הראשה לשון מלכות. ואונקלוס אף הוא כך תרגמו. ותשב. ותבת בהון נביאותיה, החלומות אשר חלם להם, על דקים אוריתא בסתרא, תוספת הוא ולא מלשון עברי שבמקרא, ושוי תוקפא רוחצניה, תרגום של באיתן קשתו, וכך לשון התרגום על העברי ותשב נבואתו, בשביל שאיתנו של הקדוש ברוך הוא היתה לו לקשת ולמבטח. בכך יתרמא דהב על דרעוהי, לכך ויפזו זרעי ידיו, לשון פז: **אבן ישראל**. לשון נוטריקון אב ובן, אבהן ובנין, יעקב ובניו. ורבותינו דרשו ותשב באיתן קשתו על כבישת יצרו באשת אדוניו, וקוראו קשת על שם שהזרע יורה כחץ. ויפזו זרעי ידיו, כמו ויפוצו. שיצא הזרע מבין אצבעות ידיו: **מידי אביר יעקב**. שנראתה לו דמות דיוקנו של אביו וכו' כדאיתא בסוטה (דף לו ב): **[כה] מאל אביך**. היתה לך זאת והוא יעזרך: **ואת שדי**. ועם הקדוש ברוך הוא היה לבך, כשלא שמעת לדברי אדונתך והוא יברכך: **ברכת שדים ורחם**. ברכתא דאבא ודאמא, כלומר יתברכו המולידים והיולדות, שיהיו הזכרים מזריעין טפה הראויה להריון, והנקבות לא ישכלו את רחם שלהן להפיל עבריהן: **שדים**. כמו (שמות יט יג) ירה יירה, דמתרגמינן אישתדאה ישתדי, אף שדים כאן על שם שהזרע יורה כחץ: **[כז] ברכת אביך גברו וגו'**. הברכות שברכני הקדוש ברוך הוא גברו והלכו על הברכות שברך את הורי: **עד תאות גבעות עולם**. לפי שהברכות שלי גברו עד סוף גבולי גבעות עולם, שנתן לי ברכה פרוצה בלי מצרים, מגעת עד ארבע קצות העולם שנאמר (לעיל כח יד) ופרצת ימה וקדמה וכו', מה שלא אמר לאברהם אבינו וליצחק. לאברהם אמר (שם יג יד טו) שא נא עיניך וראה צפנה וכו', כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה, ולא הראהו אלא ארץ ישראל בלבד, ליצחק אמר (שם כו ג) כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקימותי את השבועה וכו', זהו שאמר ישעיה (נח יד) והאכלתיך נחלת יעקב אביך, ולא אמר נחלת אברהם: **תאות**. אשמול"ץ בלע"ז [גבול], כך חברו מנחם בן סרוק: **הורי**. לשון הריון, שהורוני במעי אמי, כמו (איוב ג ג) הורה גבר:

עד תאות. עד קצות, כמו (במדבר לד ז) והתאוויתם לכם לגבול קדמה (שם לד ח) תתאו לבא חמת: **תהיין.** כלם לראש יוסף: **נזיר אחיו.** פרישא דאחוהי, שנבדל מאחיו, כמו (ויקרא כב ב) וינזרו מקדשי בני ישראל, (ישעיה א ד) נזרו אחר. ואונקלוס תרגם תאות גבעת עולם, לשון תאוה וחמדה, וגבעות לשון (שמואל א' ב ח) מצוקי ארץ, שחמדתן אמו והזקיקתו לקבלם: **[כז] בנימין זאב יטרף.** זאב הוא אשר יטרף, נבא על שיהיו עתידין להיות חטפנין (שופטים כא כא) וחטפתם לכם איש אשתו, בפילגש בגבעה, ונבא על שאול שיהיה נוצח באויביו סביב, שנאמר (ש"א יד מז) ושאול לכד המלוכה וילחם ונ"י במואב ובאדום ובכל אשר יפנה ירשיע: **בבקר יאכל עד.** לשון בזה ושלל, המתורגם (במדבר לא יב) עדאה. ועוד יש לו דומה בלשון עברית (ישעיה לג כג) אז חלק עד שלל מרבה, ועל שאול הוא אומר שעמד בתחלת פריחתן וזריחתן של ישראל: **ולערב יחלק שלל.** אף משתשקע שמשן של ישראל על ידי נבוכדנצר שיגלם לבבל, יחלק שלל. מרדכי ואסתר שהם מבנימין יחלקו את שלל המן, שנאמר (אסתר ח ז) הנה בית המן נתתי לאסתר. ואונקלוס תרגם על שלל הכהנים בקדשי המקדש: **[כח] וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם.** והלא יש מהם שלא ברכם אלא קנטרן. אלא כך פרושו וזאת אשר דבר להם אביהם מה שנאמר בענין. יכול שלא ברך לראובן שמעון ולוי, תלמוד לומר ויברך אותם, כלם במשמע: **איש אשר כברכתו.** ברכה העתידה לבא על כל אחד ואחד: **ברך אתם.** לא היה לו לומר אלא איש אשר כברכתו ברך אותו, מה תלמוד לומר ברך אותם, לפי שנתן ליהודה גבורתו של אריה, ולבנימין חטיפתו של זאב, ולנפתלי קלותו של איל, יכול שלא כללן בכל הברכות, תלמוד לומר ברך אותם: **[כט] נאסף אל עמי.** על שם שמכניסין הנפשות אל מקום גניזתן, שיש אסיפה בלשון עברי שהיא לשון הכנסה, כגון (שופטים יט טו) ואין איש מאסף אותם הביתה, (דברים כב ב) ואספתו אל תוך ביתך, (ויק' כג לט) באספכם את תבואת הארץ, הכנסתם לבית מפני הגשמים, (שמות כג טז) באספך את מעשיך. וכל אסיפה האמורה במיתה אף היא לשון הכנסה: **אל אבותי.** עם אבותי: **[לג] ויאסף רגליו.** הכניס רגליו: **ויגוע ויאסף.** ומיתה לא נאמרה בו, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה יעקב אבינו לא מת:

בראשית פרק-נ

[ב] לחנט את אביו. ענין מרקחת בשמים הוא: **[ג] וימלאו לו.** השלימו לו ימי חניטתו עד שמלאו לו ארבעים יום: **ויבכו אתו מצרים שבעים יום.** ארבעים לחניטה, ושלשים לבכיה, לפי שבאה להם ברכה לרגלו, שכלה הרעב, והיו מי נילוס מתברכין: **[ה] אשר כריתי לי.** כפשוטו כמו (שמות כא לג) כי יכרה איש. ומדרשו עוד מתישב על הלשון, כמו אשר קניתי. אמר רבי עקיבא כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למכירה כירה, ועוד מדרשו לשון כרי, דגור, שנטל יעקב כל כסף וזהב שהביא מבית לבן ועשה אותו כרי, ואמר לעשו טול זה בשביל חלקך במערה: **[ו] כאשר השביעך.** ואם לא בשביל השבועה לא הייתי מניחך, אבל ירא לומר עבור על השבועה, שלא יאמר אם כן אעבר על השבועה שנשבעתי לך שלא אגלה על לשון הקדש שאני מכיר עודך על שבעים לשון ואתה אינך מכיר בו, כדאיתא במסכת סוטה (דף לו ב): **[ז] גרן האטד.** מקף אטדין היה. ורבותינו דרשו על שם המאורע שבאו כל מלכי כנען ונשיאי ישמעאל למלחמה, וכיון שראו

כתרו של יוסף תלוי בארונו של יעקב, עמדו כלן ותלו בו כתריהם, והקיפוהו כתרים כגון המקף סיג של קוצים: **[יב] כאשר צום.** מהו אשר צום: **[יג] וישאו אתו בניו.** ולא בני בניו, שכך צום אל ישאו מטתי, לא איש מצרי, ולא אחד מבניכם שהם מבנות כנען, אלא אתם, וקבע להם מקום, שלשה למזרח וכן לארבע רוחות, וכסדרן למסע מחנה של דגלים נקבעו כאן. לוי לא ישא שהוא עתיד לשאת את הארון, ויוסף לא ישא שהוא מלך, מנשה ואפרים יהיו תחתיהם, וזהו (במדבר ב ב) איש על דגלו באתת, באות שמסר להם אביהם לשא מטתו: **[יד] הוא ואחיו וכל העלים אתו.** בחזרתן כאן הקדים אחיו למצרים העולים אתו, ובהליכתן הקדים מצרים לאחיו, שנאמר (לעיל פסוק ז) ויעלו אתו כל עבדי פרעה ויגו' ואחר כך (שם ח) כל בית יוסף ואחיו, אלא לפי שראו הכבוד שעשו מלכי כנען שתלו כתריהם בארונו של יעקב נהגו בהם כבוד: **[טו] ויראו אחי יוסף כי מת אביהם.** מהו ויראו, הכירו במיתתו אצל יוסף, שהיו רגילים לסעוד עמו על שלחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו, ומשמת יעקב לא קרבן: **לו ישטמנו.** שמא ישטמנו. לו מתחלק לענינים הרבה, יש לו משמש בלשון בקשה ולשון הלואי, כגון (לעיל ל לד) לו יהי כדברך, (שם כג יג) לו שמעני, (יהושע ז ז) ולו הואלנו, (במדבר יד ב) לו מתנו. ויש לו משמש בלשון אם ואולי, כגון (דברים לב כט) לו חכמו, (ישעיה מח יח) לוא הקשבת למצותי, (שמואל ב' יח יב) ולו אנכי שקל על כפי. ויש לו משמש בלשון שמא לו ישטמנו, ואין לו עוד דומה במקרא, והוא לשון אולי, כמו (לעיל כד לט) אולי לא תלך האשה אחרי לשון שמא הוא, ויש אולי לשון בקשה כגון (שמו"ב טז יב) אולי יראה ה' בעיני, (יהושע יד יב) אולי ישיב ה' אותי, הרי הוא כמו, (לעיל לד) לו יהי כדברך, ויש אולי לשון אם, (לעיל יח כד) אולי יש חמשים צדיקים: **[טז] ויצו אל יוסף.** כמו (שמות ו יג) ויצום אל בני ישראל, צוה למשה ולאחרן להיות שלוחים אל בני ישראל, אף זה ויצו אל שלוחם להיות שליח אל יוסף לומר לו כן. ואת מי צו, את בני בלהה שהיו רגילין אצלו, שנאמר (לעיל לו ב) והוא נער את בני בלהה: **אביך צוה.** שנו בדבר מפני השלום, כי לא צוה יעקב כן שלא נחשד יוסף בעיניו: **[יז] שא נא לפשע עבדי אלהי אביך.** אם אביך מת אלהיו קים, והם עבדיו: **[יח] וילכו גם אחיו.** מוסף על השליחות: **[יט] כי התחת אלהים אני.** שמא במקומו אני, בתמיהה, אם הייתי רוצה להרע לכם, כלום אני יכול, והלא אתם כלכם חשבתם עלי רעה והקדוש ברוך הוא חשבה לטובה, והיאך אני לבדי יכול להרע לכם: **[כא] וידבר על לבם.** דברים המתקבלים על הלב, עד שלא ירדתם לכאן היו מרננים עלי שאני עבד, ועל ידיכם נודע שאני בן חורין, ואם אני הורג אתכם מה הבריות אומרות כת של בחורים ראה ונשתבח בהן, ואמר אחי הם, ולבסוף הרג אותם, יש לך אח שהורג את אחיו. דבר אחר עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד וכו': **[כג] על ברכי יוסף.** כתרגומו, גדלן בין ברכיו: